

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Hans J. Hansen

Alsisk
landmandsvirke

*H. J. Hansen til folkedans i Tand-
slet forsamlingshus 1912. De tre
gratier er fra venstre Christine
Hansen, Skovby, sen. gift Duus,
Anna Stolberg, Skovby, sen. gift
Bonefeld på Jestrupgård i Tand-
slet og H. J. Hansens søster Ka-
trine Hansen, sen. gift Lassen på
Kildegård i Lysabildskov.*

Alsisk landmandsvirke

HANS J. HANSEN

Alsisk landmandsvirke

SØNDERJYSKE LEVNEDSLØB

Nr. 19

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

ÅBENRÅ 1979

**Udgivet med støtte af
Fabrikant Mads Clausens Fond
og Dansk Kultursamfund**

ISBN 87 7406 024 4
Th. Laursens Bogtrykkeri A-S, Tønder

Møllerslægten i Lysabildskov

Omkring år 1780 blev der flyttet 12 gårde fra Nedre Lysabild her ud til Lysabildskov. Ejeren på Kronborg hed *Hans Jørgensen* (1748–1827). Han søgte i 1794, og fik lov til, at bygge en »Grütz- und Graupenmühle«, og i året 1798 får han koncession til at anlægge og drive en »Mahlgang« ved sin stubmølle. Godt 5 tdr. land (2,71ha) lægger han til møllen. Hans Jørgensen driver møllen sammen med gården Kronborg til år 1814. Den 23. juli 1814 affattes der følgende skrivelse på herredstinget i Skovby (min mors fødehjem): Gårdejer Hans Jørgensen på Kronborg »– sælger og overlader formedelst tiltagende alder og af fri egen vilje og velbetænkt til sin anden søn *Hans Hansen* til arv og eje sin i Lysabildskov beliggende kongelig concessionerede gruppen vejrømle med samtlige dens redskaber og rettigheder i besynderlighed den at have en meelgang – så og med det dertil udlagte land, stort i bonitet 2 tønder og 1 skæppe, så at han fra nu af skal have magt og myndighed dermed efter ejendomsret og egen behag at skalte og valte, dog at han svarer alt, hvad deraf lovlig kræves«.

Parcellisten og mølleren Hans Hansen (1786–1853) betaler 2960 rigsbankdaler rede sølv for ejendommen, og han driver den fra 1814–1848. I året 1844 brænder stubmøllen. En søn, Peter Hansen (han blev senere min fars stedfar), lå inde som soldat og skulle hjemsendes. Han sejlede med skib til Sønderborg, og det undrede ham, at han ikke kunne se møllen, da skibet gled her forbi. Således har min farmors bror, Jørgen Hansen,

fortalt mig om tildragelsen. I året 1845 blev der så bygget en stor »hollandsk« vindmølle.

Den næste ejer af møllen hed *Hans Hansen* som sin far, men han kaldtes »Hans Møller«. Han betalte 2400 rigsbankdaler rede sølv, men han har jo sikkert også måttet overtage en del gæld for den nyopførte mølle. Hans Møller ejede møllen fra 1848 til sin død i 1882. Han var en driftig og meget dygtig mand. Han anlagde et boghvede-brænderi og byggede et stort bageri. Jeg har kendt en ældre mand, Hans Chr. Schmidt fra Ertebjerg-hav, der har kørt brødvogn her fra ejendommen. Jørgen Hansen har også fortalt, at Hans Møller ikke betroede andre til at sætte brød i ovnen. Endnu kort før sin død ville han klare det selv. Der måtte da to mand til at støtte ham, når han satte brødene på plads i ovnen.

Efter krigen i 1864 holdt tyskerne auktion på bjælkerne fra blokhuse i Dybbøl skanser. Hans Møller købte en del, og de ligger endnu som lofts bjælker i vor kostald. Hans Harboe fra slotsmuseet i Sønderborg sagde engang, at kuglerne her ude på murene sikkert også stammede fra Dybbøl skanser. I året 1868 river Hans Møller det gamle, lave, stråttækte stuehus ned og bygger et stort nyt med »mansard«-tag og dobbelt loft, vort nuværende hjem. Der var kvist både mod syd og nord, men desværre fjernede min far kvisten mod syd først i halvfemserne, da man påstod det ikke kunne blive tæt. Lærer og arkitekt Erik Olsen fra Fynshav fandt stuehuset så solidt og godt bygget, at han engang målte og tegnede hele husets konstruktion op. Bjælkerne er kerne det hele, alt »ved« er fjernet. Lindetræerne foran huset plantede far i 1892. Huset kostede 18.000 mark, også dengang en stor sum. Hans Møllers søskende var betænkelige og spurgte, om han nu havde de nødvendige penge til at betale med. Men de fik til svar: »Jeg kunne godt bygge eet til af samme slags«. Dette har min gamle

ven Jørgen Hansen fortalt mig om Hans Møller og mere til: »Han købte kornet, hvede og byg, 1–1½ mark billigere hos bønderne, end de kunne opnå i Sønderborg. Så lavede han hvedemel, byggryn og boghvedegryn og kørte de færdige varer til Sønderborg. Og han var god til at handle!«

Mine forældre og bedsteforældre

På fædrene side stammer jeg fra en bondeslægt i Sarupskov. Min tip- og tiptip oldefar har i kirkebogen navnet Hansen-Svin.

Min farfar hed Hans Jørgensen Hansen (som jeg) og var født i Sarupskov i året 1838. 1869 blev han gift med Marie Cathrine Hansen, der var født 1839 på gården Kronborg her i Lysabildskov. Det blev kun en kort lykke, der blev farfar og farmor beskåren. Min far blev født den 31.12.1869. Farfar og farmor havde ikke nået at få egen ejendom; farfar var karl hjemme på gården. En dag skulle han hente et læs sand ved Drejet. På hjemvejen var han inde i Skovby kro for at hente medicin til sin syge mor. Kromanden var angreben af sorte kopper. Farfar bar smitten med hjem. Både moderen og han døde (28. jan. 1872) af denne slemme sot.

Da farfar var død, tog farmor med sin 2-årige dreng ophold i aftægtslejligheden på Kronborg. Her tilbragte far næsten alle sine barneår, nemlig til 1882, da farmor blev gift anden gang med naboen, møller Peter Hansen (1822–1898). Han havde overtaget møllen efter »Hans Møller«s død i 1882. Hans havde ingen børn haft. Peters købesum blev udbetalt til de andre søskende. Peter var altså nu en gammel møllersvend og ungkarl på 60 år. Farmor boede som enke på 43 år i Kronborgs aftægt

med en dreng, min far, der nu var blevet 12 år. Den 3. november 1882 stod brylluppet mellem Peter Møller og min farmor. De stod for styret her til far og mor overtog ejendommen i 1892. Peter Møller blev på sine gamle dage min gode barnepige. Man har fortalt, at han sørgede for at jeg altid var ren om næse og mund. Han tog mig ved hånden, og vi gik tur sammen. Jeg mindes ham kun som syg og sengeliggende. Jeg satte mig oftest ved fodenden af hans seng, mens vi snakkede sammen. Jeg kunne ikke tåle at se ham ligge syg. Han døde i 1898, da jeg var 5 år. Farmor levede her på aftægten til 1911. Hun indbød mig tit til en herlig ret, nemlig over-skårne »klumper«, stegt i mejerismør og tilsat sirup.

På mødrene side stammer jeg fra en anden bondeslægt i Skovby. Mormors far, Peder Christensen Paulsen, skrev dagbog. Den 29. juni 1864 står der: »Vi skulle i dag ha' pandekager, men vi fik ingen. Vi gav dem, sammen med meget andet godt, til vore trætte soldater på tilbagetoget. Soldaterne skulle over Drejet og indskibes på Kegnæs.«

Mormor og morfar var ejere af Tinggården. Mormor, Cathrine Marie Povlsen, blev født i året 1848 på Tinggården. I mormors storstue blev der før 1864 holdt »herredsting«. Morfar, Peter Andresen Lassen, er født 1842 på Egegård i Skovby. Morfar blev bonde på Tinggård, men meget af sin tid ofrede han på at helbrede både mennesker og dyr. Han havde et mægtigt skab med »homøpat« medicin. Meget af sin »praksis« havde han på Kegnæs. Ved vintertide kunne det være lange og hårde cykleture for ham.

Far var som nævnt født den sidste dag i året 1869 og hed Hans Jørgensen Hansen. Mor, Kirstine Marie f. Lassen, kom til verden den 6.4.1871, (død 1960). Min farmors broder, Jørgen Hansen, var fars formynder og hjalp ham i 1890 ved købet af 14,68 ha af gårdejer Peter

Krogh (nu P. Andersens ejendom) for 20 eller 21.000 mark. Disse penge var fars arvepart (med renter) fra Sarupskov. Jørgen Hansen har fortalt, at jorden var meget udpint og forsømt, men far tog fat på landmandsgerningen med frisk mod. Jeg har hørt far beklage, at han ikke var kommet på en landbrugsskole. Han mente, det havde gjort ham landmandsgerningen lettere. Han havde fået en grundig uddannelse som møllersvend på den forlængst nedlagte Stevning mølle. Far merglede markerne, og han ryddede de gamle, brede, skæve hegn og plantede nye af »hamborger« tjørn. Han byggede et svinehus, en ajlebeholder og en tærskelade på den anden side af landevejen. Stalden blev bygget om, så køerne kom til at stå i to rækker på tværs i staldlængen. Da Hans Møllers enke døde, blev der lavet hestestald i en del af aftægtslejligheden. Jeg kan huske, at der blev høstet med 2 eller 3 leer, med pigerne tæt bagefter til at binde kornet. Omkring århundredskiftet skete der en stor begivenhed her på Skovmøllen: far købte en maskine til at høste med, det var en »Walter a Wood« aflægger. De lidt større gårde havde ellers begyndt at købe selvbindere; men vi kunne nok klare os med en aflægger. Vidunderet skulle prøves i den nederste mark ved havet. Alle skulle derned og se. De mindste blev træt på vejen og måtte bæres det sidste stykke af mor og pigen. »Og se da, hvor vingerne farer rundt, bare de dog ikke slår far ved hovedet.« I 1923 købte jeg selv-binder, og fra 1956 klares høsten fint med mejetærsker.

1903 skulle møllen have en ny aksel og nye vinger. Akslen var en mægtig tyk egestamme, der skulle hugges tilrette af møllebygger Harboe m.fl. Den dag, den skulle hejses op på plads, var en stor del af landsbyens beboere til stede, både unge og ældre.

Både mor og far var gode sangere, og det kom rigtig frem ved høstgildet. Når vi da havde spist godt, og der

var lidt i glassene, kom den »blå sangbog« frem, og så kunne sangen tone i timevis.

Jeg havde engang syet et lille dannebrog og sat det på en stang i haven. Far sagde imidlertid til mig, at jeg måtte hellere tage det ned, da vor karl, der også hed H. J. Hansen, var søn af en optant og let kunne blive udvist af tyskerne. Samme H. J. H. og vor møllersvend Povl Jørgensen havde til tider glade aftener på Lille Mommark Stationskro (bygningen er nu helt fjernet). Næste morgen kunne man f.eks. læse på deres dør: »Ingen taletime før klokken 10!«. Jeg ved ikke, om far tog hensyn til det, men os børn morede det, hvad der stort og tydeligt stod skreven med kridt.

Vor møllersvend fra først i halvfemserne, Povl Jørgensen, stammede fra Hokkerup. Han elskede søndag formiddag at gå ture ved stranden, og meget ofte var jeg hans følgesvend. Vi slog smut hen over havfladen, samlede sjældne sten eller undersøgte alt det, som havet havde kastet op på stranden.

Når der rigtig var sus i vingerne, ville jeg gerne gå deroppe i møllen. Ret gammel var jeg ikke, før jeg kunne klare arbejdet på første loft: hejse sækkene op på pladsen ved kværnen og vippe dem over i kassen, når den var ved at være tom.

Povl var holder af Flensborg Avis, og han var redaktør Jens Jessens ivrige tilhænger. En tid blev også jeg en ivrig læser af hans avis, der var nemlig i bladet en spændende roman: Dumas »De tre musketerer«. Bagefter læste jeg også med interesse om danske møder. Det glædede Povl, at jeg ville læse hans blad. »Far har jo også kun Dybbøl-Posten,« sagde han engang. I politiske drøftelser hævdede Povl altid: »Vi må holde på § 5.« Når det kneb for ham at klare sig i diskussionen, kørte han op med sit sværeste skyts. Så sagde han: »Ha, Jes-

sen kan da tal fransk! Hans Peter Hanssen kan jo kun snak tysk!«

Det gamle Lysabildskov

Ovre i det lille hus, Lindely, ved vore marker, hvor nu Anna og Peter Jacobsen har deres hjem, boede dengang en ældre mand, Andreas Jakobsen og hans husholderske. Han hjalp os ofte ved landbruget og ville gerne spøge med børn og piger. Og som han kunne fortælle fra gamle dage, – ja, så øjnene stod stive i hovedet på os! Han havde i sine yngre dage været en stor krybskytte. Han og nogle kammerater sejlede til Keg-næs, hvor de gik i land og drev deres håndtering. »Man sendte folk ud for at fange os,« sagde Andr. Jakobsen, »og somme tider gik vi i fælden, og det kom til slagsmål. Men krybskytteri gør nu livet spændende!«

Lysabildskov var kun en lille udflytterby med skole, smed og mølle – alligevel var her dog en del særprægede mennesker. Først vil jeg nævne »Katrinmaj«-kagekone. Hun gik fra hjem til hjem og bar i en »dragt« over skuldrene to store kurve, vel omtrent en meter lange. Hun gik foroverbøjet med slæbende skridt. Når hun havde taget voksdugen af kurvene og sat sig ned kom munden på gled, og mens hun handlede, fortalte hun nyheder. Hun var byens avis, og hun solgte tvebakker, kaffestænger samt en- og topennings småkager. Hendes mand hed Rasmus med tilnavn »Fynnebo«, og han var en dygtig og flittig »rørgraver«.

Så var der »Sille«, der kom med fisk på en trillebør. Hendes mand, der fangede fiskene, hed Christian Jørgensen, og han var et meget fornøjeligt menneske. Familien boede i Nypøl, og der kom efterhånden 14 børn

i hjemmet. Foruden at passe den store børneflokk måtte Sille køre rundt med trillebøren og sælge fisk. Alligevel mærkedes ingen surhed. På hjemturen var der ofte brugt tøj, flæsk, mælk og andre gode ting på trillebøren. Det var nu datidens form for social forsyning.

Landsbyens smedemester var Hans Mathiesen (vi sa' bare Håns Tiis). Han var ikke gift, men boede i et lille værelse i et hjørne af smedien. Vi børn besøgte ofte denne næsten kulsorte mand; han ville gerne gå og sludre med os. Men han kunne ikke fordrage, at vi kiggede ind i hans kammer, for som der så ud! Alt var sort og tilrøget, lagen og dynebetæk næsten sorte. Han kogte vand til kaffen og mad på esen, mens han trak i blæsebælgen. Sort var ansigtet og sort det lange skimlede hår. Kun når han havde barberet sig, var han nogenlunde ren, så vidt kniven havde skrabet.

Hans Tiis var ligesom far en ivrig jæger. Jeg mindes tydeligt fars trin ind over gårdspladsen, når han i mørkningen vendte hjem fra andejagten. En gang Hans Tiis havde rund fødselsdag tog far bøssen og mig med derom. Vi gemte os i grøften bag smedien, og far brændte så et par skud af. Smeden kom ud, men fandt ingen. Hvor morede det far at lokke sin gamle ven ud nogle gange, inden han kravlede frem og afleverede sin gave.

På klapjagterne, når en hare havde løbet et stykke af fronten af, før den faldt, sagde kammeraterne til smeden: »Det var dig, der skød den, Hans!« – Så brummede han fornøjet og bar gerne haren i timevis.

Foruden jagten havde Hans Tiis en anden hobby: han spillede i klasselotteriet i Berlin. Folk, der kendte hans økonomiske forhold, sagde, at han havde spillet mindst 40.000 mark væk. Men stadig sagde han: »I skal nok få at se, at den store gevinst kommer!«

Som ældre fik han ofte middagsmaden på skift hos bønderne. Men folkene syntes ikke om at sidde sammen

med ham, han lugtede af røg. Til jule- eller nytårsaften var han ofte indbudt af min mor. Der var da rigelig med bordplads. Hans Tiis sad for bordenden, mor sad ham nærmest, og så var der nogle frie pladser. Da han opgav smedegerningen, flyttede han hen i »Rasmus Fynnebos« lille hus, – dog eneboer – livet her klarede ikke meget på ham. Men så blev han syg og kom på sygehus, hvor man fik ham skrubbet ren, og det var en pæn hvidhåret gubbe, der vendte hjem til et plejehjem i Lysabild. Derfra kom han jævnlig vandrende ud til min mor, for at tigge en ti-krone til hjælp ved fornyelsen af lotterisedlen. »For,« sagde han til mor, »du skal jo arve alt efter mig. Og den store gevinst må jo komme engang!« – Men der blev intet at arve!

Under anden verdenskrig jordfæstedes på Lysabild kirkegård en gammel, solid og veltjent dansk arbejdsmand, hvis minde ikke bør gå i glemme. Laurids Larsen var hans navn. Han havde sit hjem i Nypøl og var i mange år en flittig arbejder ved dræning her på gården. Laurids Larsen var født på Læsø, og som andre unge mænd fra denne ø havde også han eventyrblod i sine årer. Han tog på langfart over fjerne have og så og oplevede spændende ting i den store verden. To skibsforlis kom han ud for, men end ikke det kunne berøve ham lysten til at sejle.

Sit livs stordåd havde han øvet en vinterdag omkring århundredskiftet, medens han som ældre karl tjente hos daværende sognefoged P. Bladt i Skovby. Bydammen var islagt, og en stor børneflokk tumlede sig af hjertens lyst på den blanke flade. Da brast isen og 8 børn gik ned, hvor dammen var dybest. Et par af dem fik tililende naboer bjærget i land. Alle de andre frelste Laurids Larsen. Gang på gang måtte han dykke ned i det iskolde vand, mens fortvivlede mødre stod og så til. De sidste, han hentede op, var meget medtagne, men ved

ihærdige oplivningsforsøg lykkedes det at bringe dem til live igen.

Forældrene sagde nok Laurids Larsen tak for børnenes frelse, men der var ingen, der på anden måde belønnede ham for hans dåd. Den gamle hædersmand har dog fortalt, at een af dem, der havde to børn i dammen, gav ham en gammel rusten kakkelovn!

Barndomsår og skolegang

I året 1900 begyndte jeg min skolegang i den eenklasede skole her i Lysabildskov. Nu skulle vi snakke, skrive og synge tysk. Lige foran os små begyndere hang et mægtigt billede af kejser Wilhelm II. Han kiggede ned på os, om vi nu var flinke til det tyske. Tysk var undervisningsproget undtagen 4 religionstimer i de sogne, hvor kirkesproget som i Lysabild endnu var dansk. Da jeg kom i skole havde vor gamle, elskelige lærer Povlsen taget sin afsked på grund af alder, og vi fik en ung energisk lærer.

Een af sognets store festdage var nær. Et par store drenge gik ind og spurgte læreren, om vi måtte gå til Skovby marked. Det plejede at være fridag i skolen. Lærerens svar var et bestemt: »Nej!« Men der mødte ingen i skolen på markedsdagen, alle var til fest. Læreren var rasende, det skulle ungerne få betalt! 3 slag af spanskkrøret til hver af drengene. Hvad der var tiltænkt pigerne, blev ikke opklaret, så langt nåede afstraffelsen ikke. Den begyndte med de store drenge. De kom op til katederet og stod ret. Så lød det: »Buk dig!« hvorpå stokken susede 3 gange. Nogle af drengene havde nået at liste en skrivebog ned bag bukserne. Derover blev læreren helt rasende og slog som en vildmand. Vi små

sad og rystede. Pludselig smider han stokken, sætter sig træt i stolen og siger: »Slut! Men lad det ikke ske en anden gang.«

Som dreng fandt jeg oppe på loftet min farfars (stedfars) sabel fra treårskrigen 1848–50. Jeg tog den varsomt i hænderne og tænkte på, hvor mange tyskere farfar, min gamle barnepige, vel havde slået ihjel med den. Ligeledes fandt jeg en lille dagbog, farfar havde begyndt at skrive på forpost dernede foran Dannevirke. Tydelig husker jeg landsbynavnene Krop og Jagel. Senere har jeg søgt, men ikke kunnet finde dem igen. De er sikkert forsvundet, da mit hjem var bortforpagtet. Men farfars medalje for deltagelse i krigen, med det rødhvide hånd, den har jeg endnu. Den er gemt ved siden af mit »Jernkors« fra første verdenskrig. Jeg havde såvist ikke udmærket mig.

Den sofa, der står i vor stue, har sandsynligvis engang tilhørt hertugen af Augustenborg. Vi har fået den fra min kones hjem, og hendes slægt har købt den på en auktion i Augustenborg. Vi fik den med hestehårsbetræk, og da vi skulle have det fornyet, viste der sig så mange sømhuller, at vi kunne se, at betrækket var fornyet mange gange tilforn.

Efterfølgende har jeg fundet i en gammel krønike:

1848 var forbitrelsen stor mod oprørshertugen. I martsdagene drog store skarer alsiske bønder til Augustenborg. – Hertugen var da taget sydpå. – Bønderne hejste danebrog på slottet, og bagefter bevæbnede de sig fra hertugens meget fine våbensamling. 80 af hertugens heste tog de med og sendte dem til den danske hær. – »Hertugens møbler blev senere solgt ved offentlig auktion, og mange findes i dag rundt i alsiske hjem.«

Så kan jeg da også fortælle, at vor gamle – men endnu stabile – havebænk har min far købt på auktionen efter landdagsmand Hans Lassen i 1896.

Fars død 1907

Far og mor var blevet gift den 20. maj 1892, og de fik 15 meget lykkelige år sammen. 8 børn var født, 4 drenge og 4 piger, og de ventede eet til. Af pigerne var dog een død som lille. Men i juni 1907 blev far pludselig syg af en underlivsbetændelse, måske galdesten, og han måtte på sygehus, i Sønderborg.

Det var dengang en besværlig rejse. Den nærmeste telefon var på mejeriet i Lysabild, hvorfra man ringede til amtssygehuset. Derfra blev der med næste tog sendt en sygekurv til stationen i Lysabild (kroen). Kurven blev afhentet med hestevogn; patienten blev pakket i kurven og på åben vogn kørt til Lysabild station og sat ind i bremsevognen. Fra amtsbanestationen, nu bystationen, kørte et hestekøretøj kurven med den syge til amtssygehuset på den nuværende Kongevej.

Da far i sygekurven kørte ud fra gårdspladsen og var nået ud under lindetræerne, hævdede han hovedet og så, for sidste gang, tilbage mod hjemmet. Det gjorde et meget stærkt indtryk på mig, der stod helt tilbage på gårdspladsen. Far nåede ikke at blive opereret; han døde allerede næste dag, kun 37 år gammel.

Det var et hårdt slag for mor. Hun syntes ikke, at hun, foruden at passe den store børneflokk, kunne overkomme at drive ejendommen. I vinteren 1907–08 fik hun bygget et hus i Lysabild, det senere kommunekontor. I det tidlige forår 1908 blev familien forøget med endnu en

Gårdejer Hans Jørgensen Hansen, Møllegården, Lysabildskov (1893-1972) som 60-årig, 1953. Stella Nova, Sønderborg foto.

Møllen og Møllegården i Lysabildskov 1925. Amatørfoto.

Møllegården 1960 set fra luften. Møllen, som i 1943, stod på drivhusets plads til højre mellem stuehus og lade.

dreng. Til 1916 boede mor og de yngre søskende så i det nye hjem i Lysabild.

Fra 1.4.1908 til 1916 blev møllen og landejendommen forpagtet ud til P. Nissen, Lysabild. Mor regnede med, at jeg i 1916, hvor jeg ville være omtrent 23 år gammel, kunne overtage vort gamle hjem i Lysabildskov. Min indkaldelse i første verdenskrig hindrede dette; mor måtte i 1916 tage fat herude igen.

Lykkelige ungdomsår

Da mor i 1908 flyttede til Lysabild, kom jeg i tjeneste som andenkarl hos min morbroder Christen Lassen i Skovby, hvor jeg havde en god sommer. Mormor og morfar tog sig meget kærligt af mig.

Vinteren 1908–09 var jeg på Hejls efterskole, og det var en herlig vinter blandt jævnaldrende drenge. Man fik på modersmålet undervisning i det, den tyske skole havde forsømt, i dansk, Danmarks-historie og den danske sang. Jeg var særlig optaget af at høre forstander Ravn fortælle fædrelandshistorie og synge de bibelhistoriske sange, der for os var nye. I de følgende år var i vort hjem »Kong Farao var en ugudelig krop« een af de mest brugte sange.

Fra maj 1909 til november 1911 tjente jeg hos den dygtige bonde Hans Bonefeld på Jestrupgård, sidste år som forkarl. Det var gode, fornøjelige og lærerige år. Hans Bonefelds kone var desværre syg, vistnok af en rygmarvssygdom. Sommeren 1909 var hun på en klinik i Kiel. En sommeraften sent kom hun og hendes mand med damper til Sønderborg. Med den gamle skimmel for stadsvognen skulle jeg hente dem derude. I den lune sommernat kørte vi hele vejen fra Sønderborg havn til

Jestrupgård i skridtgang. Og jeg kæmpede mod søvnen, men kunne alligevel ikke holde øjnene åbne. Mange gange slumrede jeg ind, og når jeg vågnede, vidste jeg oftest slet ikke, hvor langt vi var nået frem.

Bonefeld sad baglæns over for sin kone, og han lod mig sove uden at gribe ind. Og vi nåede da også lykkeligt hjem langt ud på natten.

Konen døde ikke længe efter, og så måtte den ældste datter Christine, der vel var 18 år gammel, styre huset og koge. Det klarede hun meget godt. Christine blev senere forlovet med vor nabos søn, Jørgen Krogh, men han kom ikke hjem fra krigen. Han meldtes savnet i de masuriske søer i Østprøjsen i 1914.

November 1911 flyttede jeg til Tandslet mølle for at sætte mig lidt mere ind i mølleriet, men møllersvend ville jeg ikke uddannes til, så jeg blev der kun et år. Anna og Chresten Jensen var flinke mennesker at omgås, og det var en god læreplads. Fra møllen kunne jeg vinke over til min kæreste, når hun var oppe på sit kammer!

Vinteren 1912–13 var jeg på Ryslinge højskole. Forstander Alfred Povlsens foredrag ud fra verdenshistoriske emner var det en glæde at følge. Han talte langsomt, men så skrev vi hans tanker ned. Hans bror, valgmenighedspræst Karl Povlsen, holdt fortrinlige foredrag om danske digtere. Men der skulle være ro og stilhed i hans timer. I dansk-timerne havde jeg Thorvald Aagaard som lærer, og han blev i vinterens løb min faderlige ven. Han gav mig interesse for den nye folkelige sang, der var i gennembrud i Danmark ved Laub, Carl Nielsen, Oluf Ring, Th. Aagaard m.fl. Aagaards »Fynske musikanter«, havde vi jævnlig stor glæde af at høre. Her var hans valgsprog:» Det bedste er ikke for godt for folket, og det næstbedste er ikke godt nok.«

Min gymnastiklærer på delingsførerholdet, Jens Ove-

sen, blev også min gode ven. Jeg havde den kedelige vane under gangen i gymnastiksalen at vinke udad med albuerne, og det kunne han ikke tåle at se. Han kom hen på siden af mig og tog fat i armen: sådan skal den føres! Når timen så var slut, tog han mig under armen og gik en tur med mig i haven for at trøste mig efter medfarten! Denne ildsjæl! Jens Ovesen var allerede da til tider mærket af sygdom, og han døde 1915. Af andre lærere var der den elskelige Højlund og så Rasmus Hansen, der blev Jens Ovesens efterfølger som leder af delingsførerskolen. Jo, det var en rig vinter!

Sommeren 1913 tog min gode ven, Ernst Christensen fra Asserballe, og jeg plads sammen på den 400 tdr. store Rugskovgård, et stykke nord for Slagelse. Forstander Rasmus Jensen på Høng landbrugsskole og en landbrugskandidat Christoffersen havde forpagtet gården i fællesskab. Det var sidstnævnte der ledede arbejdet. Mandskabet bestod af 15 unge karle, nogle daglejere og 6 polske piger, som jeg blev anfører for, da de kun forstod tysk. Der var en stor besætning og vistnok omkring 20 slags frø i avl. Vi kom ofte til møder på Høng landbrugsskole, og vi tog søndagsture i omegnen, f.eks. til Sorø, hvor vi sejlede på søen. I en lille ferie cyklede vi til Nordsjælland, til Jægerspris, Hillerød, Fredensborg; vi vaskede os i Gurresøen efter natteophold på et høloft, kom til Kronborg og tog så Strandvejen ned til København.

Ernst og jeg havde en fornøjelig sommer derovre på Sjælland. Vi havde planer om til næste år at følges ad til Sverige og Norge. Men jeg var blevet udtaget til tysk soldat ved fodgarden i Berlin og skulle møde der i oktober 1913. Ernst kom til Sverige. Han fik plads på en gård i nærheden af Eskilstuna.

Kort tid efter århundredskiftet blev ungdomsforeningerne oprettet på Als og Sundeved, og snart udfoldede

sig et rigt ungdomsliv i vore sogne. Vort tilholdssted her på det sydlige Als var Tandslet forsamlingshus. Her samledes ungdommen til mange møder, og store hold øvede gymnastik. Om vinteren spillede vi dilettant-komedier; gårdejer Andreas Christiansen fra Holballe og landmand og musikeren Johan Davidsen her fra Lysabild hjalp os, gik og frøs sammen med os i den kolde sal.

Allerede inden jeg havde fået min delingsføreruddannelse på Ryslinge højskole, var jeg af Tandslet ungdomsforening blevet opfordret til at lede karlegymnastikken. Det gik jo også, om end ikke særlig strålende. Nogen tid før krigen udbrød i 1914 forbød tyskerne al undervisning i gymnastik, men der måtte nok holdes opvisning, når det blev anmeldt til de tyske myndigheder. Der sad da en tysk gendarm eller to og så til, og det var vel nok spændende!

Til ungdomsarbejdet i Sønderborg amt før første verdenskrig er der knyttet navnene på 3 mænd, der ikke skal glemmes: redaktør Andreas Grau, frimenighedspræsten på Sundeved, Jørgen Eriksen, og redaktør A. Svensson. – Sammen med fru Ellen Grau, der var datter af den fynske forfatter Peder Rasmus Møller, gjorde de et stort og godt arbejde for den opvoksende slægt.

Sommerens strålende højdepunkt der før 1914 var dog ungdomsforeningernes udflugter til Danmark! Tre dampere fulde af ungdom fra Sønderborg amt stævnede ud: til Vejle, Svendborg, Odense og flere steder. Et fornøjeligt liv udfoldede sig om bord, sangen tonede og vore kvarterværter gjorde alt for at glæde os. Store og festlige møder afholdtes i forbindelse med vort besøg. Ja, træder jeg i dag, næsten 60 år efter, ind i salen på Fyns forsamlingshus, da klinger tonerne fra »Mulernes Legatskoles kor« endnu for mig – om »Absalon, der

bygged borg ved havn« med slutningsstrofen: »Danmark skal stå, mens bølgerne rulle!«

Det var en god og lykkelig ungdomstid, årene før første verdenskrig.

Rekrut i Berlin 1913-14

Min tid som tysk soldat (1913–18) blev det mørke afsnit i mit liv. Sammen med min gode ven Nikolaj Henriksen fra Lysabild begyndte rejsen til Berlin den 13. oktober 1913. Fra Flensborg var vi en hel kupéfuld danske nordslesvigere, der skulle sydpå. Humøret stod lavt. Man tænkte på de kommende 2 år under tysk kommando. De ville i bedste fald være spild af ens ungdomstid. Men der var i rejsefølget en ung mand, der fandt, at vi ikke skulle tilbringe de få timer, vi var sammen, i så triste tanker. Det var Svend Hanssen fra Nørremølle, en brodersøn af vor danske rigsdagsmand i Berlin, H. P. Hanssen. Svend fortalte historier, og han fik os til at synge vore danske sange. Mens toget buldrede videre i natten, steg stemningen, og det var en lille glad ungdomsflok, der den næste morgen steg ud i Berlin. Vi havde lovet hinanden så vidt muligt at holde sammen – eller samles senere.

På den store troppeøvelsesplads, Moabit, blev de indkaldte rekrutter stillet op efter størrelse 1,78 – 1,78½ – 1,79 – og fordelt til alle garderegimenter. Vi var tro skyldige nok til at følge ordren; hvor let kunne vi ikke have gjort os ½ cm større eller mindre. Nu blev vi spredt, mere end det havde været nødvendigt. Kun Jens Jensen fra Asserballeskov og jeg kom sammen til »Königin Elisabeth Garde-Grenadier Regiment Nr. 3« i Charlottenburg ved Berlin, og sammen til det 3. kom-

pagni. Til tonerne af »Bjørneborgernes March« førtes vi til kasernen. Den første aften gik den gamle vice-feldwebel Kroll rundt på stuerne for at hilse på os. Da han fik at vide, at jeg var fra Nordslesvig, sagde han: »Ah, deroppe fra hvor man taler dansk! Disse danskere er endnu værre end polakkerne«. Inden jul valgte han mig til at pudse sine blanke knapper! Da vi skulle aflægge eden, blev rekrutterne fra hele gardekorpset samlet foran kejserens slot i Berlin, og mens kejseren sad højt til hest foran os, skulle vi mumle den forelæste ed efter. En kammerat havde dog forklaret mig, at vendte man tre fingre på den anden hånd nedad, gik eden lige i jorden!

At være »pudser« hos Kroll havde mange gode sider. Når han havde tilsynet på eksercerpladsen, fik jeg ofte et lille vink af ham. Det betød, at jeg kunne gå over til hans kone og bære lidt brænde op fra kælderen. Imens lavede hun kaffe, og så sad vi hyggeligt og sludrede, mens vi kiggede ned på de springende og svedende kammerater. Kroll havde også overopsynet ved skydningen, og da jeg skød godt – jeg blev den bedste af hele kompagniets rekrutter – så havde jeg en høj stjerne hos ham. Han blev næsten min faderlige ven. For at geværgrebene rigtig skulle »klappe«, havde vi mod juletid en del ekstratimer i denne øvelse, i en stor stue med en glødende kakkelovn. De, der havde mest øvelse behov, stod nærmest varmen. De allerdårligste skulle ned i knæbøjning, og så blev takten kommanderet. Ih, hvor de svedte!

Jeg stod henne ved vinduet og øvede mig på et nyt greb, jeg en dag havde fået forevist. Et slag på låsen, geværet snurrer en gang rundt, og med et knald af kolben mod patronasken svinges geværet til skulderen! Underkorporalen så det og gik hen til underofficeren: »Kom engang og se, hvad Hansen laver.« »Vis frem!«

sagde denne. Jeg lagde alle kræfter i grebet, der også »klappede« fortrinligt. Men så brød stormen løs! Underofficeren skældte, så det ragede: »Sådan et lam. Knap indkaldt som soldat, begynder han allerede at lave reservegreb. Jeg skal ordne ham!« Jeg blev jaget ud af stuen og med geværet i favnen gik det ned ad gangen: »Læg dig – op! – Ned! – op! Ned! – op!« Og det samme tilbage igen. Fra andre stuer kom befalingsmænd ud i dørene for at se på forestillingen. Mange smilede, da de fik forklaringen.

I vinterens løb besøgte Nikolaj og jeg jævnlig hinanden, og vi havde mange hyggelige timer sammen. Da jeg en dag var derinde, traf jeg P. Bladts far og mor og hans kæreste, Cecilie Bonefeld fra Jestrupgård, der var herude for at besøge ham. Det var et meget fornøjeligt møde. Om sommeren fik vi svømmeundervisning i en lille skovsø »Ruhleben«. Jeg blev spurgt, om jeg kunne svømme i 20 minutter, og svarede, at det vidste jeg ikke. Jeg blev da bundet til et langt reb, og da de 20 minutter var omme, blev jeg skældt ud, fordi jeg ikke havde sagt ordentlig besked. Efter at jeg næste gang havde svømmet de 20 minutter, skulle jeg springe på hovedet i søen fra 5 m vippen. Det havde jeg aldrig prøvet før, og jeg blev ved at gå i dybet, mens jeg tænkte: »Hans, du kommer aldrig op igen!« Men det kom jeg da, var nu frisvømmer og kunne i badetimerne boltre mig frit og mere mig over ulykkelige landkrabbers skrig efter: »Ma-ma!« Havde soldater et udestående med de overordnede, havde disse her ved svømningen gode muligheder for at ordne dem. Man lod krabaten sluge rigelig vand, så troede han, hans sidste time var kommet!

I foråret 1914 var jeg hjemme på orlov og blev da ringforlovet med min kæreste Christiane Mathiesen fra Tandslet, datter af Christiane og Esben Mathiesen fra en gård midt i byen ikke langt fra møllen. Mange gode

breve sendte hun mig til trøst og opmuntring i den lange tid, jeg måtte være tysk soldat.

I sommeren 1914 holdt tyskerne store festligheder i anledning af, at det var 50-året for stormen på Dybbøl skanser og overgangen til Als. Over landevejen til Dybbøl var der spændt et bredt lærredsbælte med prins Heinrich's ord fra indvielsen af marinestationen i Sønderborg i 1910: »Hvad den tyske ørn har slået sin klo i, slipper den ikke igen!« Prins Heinrich var en bror til kejser Wilhelm II. Alle soldater fra landet Slesvig-Holsten kunne få 8 dages orlov, når de ville tage del i festen på Dybbøl. Jeg blev spurgt, om jeg ønskede at være med, men svarede, at jeg gerne ville være fri. Og jeg blev ikke på nogen måde forulempet for mit svar.

Vi sønderjyder fandt snart sammen i det danske K.F.U.M. soldaterhjem i Berlin og havde her mange hyggelige timer. Her var mange danske aviser, og her sad vi også og læste og drøftede det store danske årsmøde i Haderslev kort før krigens udbrud i 1914.

Peter Bladt fra Lysabild, der var »gammel kriger«, dvs. soldat i andet år, fortalte mig en dag, at han af P. Alexandersen, Sottrup, havde fået et råd, som han gerne ville lade gå videre til mig. Det lød: »Slid dig ikke op for tyskerne! Se at blive afkommanderet!« Det skulle prøves! Jeg blev efterladende, kunne ikke klare marchturene osv. Så en dag sagde vicefeldwebel Kroll til mig: »Hansen, jeg synes De bli'r så efterladende i tjenesten.« Jeg tog da mod til mig og spurgte, om han ikke kunne hjælpe mig til en plads som hustjener eller hestepasser. Han kiggede lidt på mig, smilede så og sagde: »Ah, da liegt der Hund begraben!« (Der ligger hunden begravet).

I juli måned blev jeg sendt hen til vor bataillons-kommandør, major Freiherr von Houwald, som hestepasser, mens hans egen hestepasser var 14 dage på orlov; jeg

kunne have fået pladsen i andet år, hvis han ikke var blevet forflyttet.

I juli 1914 trak de truende uvejrsskyer op over Europa, og vi soldater mærkede, at der var noget i gære. Marchturene blev hyppigere og længere, sandsækkene i tornystrene blev tungere og tungere, træning fulgte efter træning. Soldaten måtte ikke have tid til at tænke. Livet var næsten ikke til at holde ud.

Og så kom først i august det, vi alle havde frygtet, men ingen rigtig havde villet eller kunnet tro på: krigen brød ud.

Da mobiliseringen skulle bekendtgøres i Charlottenburg, fik jeg ordre til at være med. En befalingsmand og nogle menige med opplantet bajonet drog af sted, gjorde holdt nogle steder i byen, hvor befalingsmanden læste mobiliseringsordren op, mens vi stod og præsenterede gevær.

For mig skete der kort efter krigens udbrud det glædelige, at jeg blev hestepasser hos vor bataillonsadjutant, løjtnant Bernhardt von Claer. I fredstider skulle han gå til fods, nu fik han tildelt 2 heste. Jeg beholdt denne stilling hos ham gennem alle 4 krigsår. Mange, mange gange har jeg sendt min gamle ven Kroll en venlig og taknemlig tanke!

På Vestfronten - mod Paris

Første uge i august strømmede det ind til kasernen med reservister og krigsfrivillige. Den 9. august blev vor bataillon indladet i et tog og sendt til vestfronten. Da det lange tog kørte over floden Spree lød fra alle vogne en gammel tysk sang med ordene: »Hvem ved, om vi igen skal ses ved den grønne bred ved Spree.«

I Eupen–Malmedy-området, som Tyskland efter krigen måtte afstå til Belgien, opholdt vi os nogle dage, før vi gik over den belgiske grænse. På marchturene red von Claer på den ene hest, mens jeg måtte vandre til fods og trække den anden med vor bagage. Ved Huy gik vi over Meusefloden og frem for at indeslutte fæstningen Namur. I en landsby sydvest for byen blev der holdt hvil. Geværerne blev sat i pyramider, og soldaterne smed sig trætte ned på gaden. Majoren og min løjtnant red lidt frem for at orientere. Da begyndte belgiske soldater fra første sal at skyde ned på de tyske tropper. v. Claer fik en kugle gennem venstre lår og faldt af hesten. Kuglen slog mod stighbøjlespændet, vendte omkring og gik med den brede ende forrest gennem saddelen, dækkenet og hesten og blev siddende foran dækkenet i højre side. Der pillede jeg den ud og gav den senere til min sårede chef. »Den skal min kæreste ha', når jeg engang kommer hjem,« sagde han. Men først kom han på et krigslazaret i Belgien. Landsbyen blev skudt i brand. Hesten gik en tid uden sadel, men var snart atter rask. Jeg fik midlertidig en ny chef, en løjtnant von Sperling, og han var meget flink.

På fremmarchen mod den franske grænse blev vi en aften indkvarteret i en købmandsgård. Et veldækket bord stod endnu i køkkenet, men i butikken opdagede vi, at der havde været røvere før os. Alt spiseligt var borte, alle skuffer med varerne var halet ud og lå på gulvet. Vi havde smidt os i halmen bag hestene. Der lød en del geværskud, og de tog til i styrke. Snart kom der ordre, at vi straks skulle gøre os færdige til afmarch. Majoren steg til hest, men min nye chef kom ikke. Jeg trak med hestene efter kompagnierne ind over stubmarkerne, en pløjemark, roemark og gennem en havremark. På en høstet hvedemark blev der gjort holdt og vendt omkring. Hestene blev sendt et stykke tilbage, og

kompagnierne begyndte at grave sig ned.

Vi måtte være gået tilbage, og her skulle der ydes modstand. Geværskud lød stadig. Vi smed os i en kornhob, og snart var vi slumret ind. Men hestene vækkede os ustandselig ved at rykke i tøjlerne efter mere korn. En kammerat kom og trak mig i armen: »Op, det går videre.« Og hele natten gik det tilbage. Vi slentrede af sted, halvt sovende, ad smalle, krogede veje. Det var mørkt og begyndte at regne. Hestene luskede trætte ved siden. Hen på morgenstunden steg officererne til hest, men min løjtnant kom stadig ikke. Klokkeren 7 gjorde vi holdt i et dalstrøg bag en lille skov og snart kom v. Sperling med feltkøkkenerne, og der blev uddelt kaffe.

Løjtnanten fortalte: »Ja, i nat kunne franskmændene let have taget os. Vi var gået for langt frem, og derfor måtte vi gå tilbage i nat. Men franskmændene er efter os og vil snart være her.« Løjtnanten havde næppe udtalt de sidste ord, før kanonerne begyndte at tordne. v. Sperling fortsatte: »Nu går det allerede løs. Bring hestene i sikkerhed.« Løjtnanten gik frem til kompagnierne og vi med hestene tilbage. Skrapnells sprang omkring os, men snart var vi uden for deres rækkevidde. Kampen rasede hele formiddagen. Men franskmændene havde intet svært artilleri på stedet og kunne i længden ikke klare sig.

Vi var nået ned i nærheden af Skt. Quentin og traskede roligt hen ad landevejen. Foran os havde vi en bred dal. På bakken over for så vi mørke prikker bevæge sig frem og tilbage. »Mon det er franskmænd?« spurgte nogle. Lidt senere lød nogle hvislende lyde, og granater slog ned ved siden af os. »Alt ned fra landevejen!« blev der kommanderet med tordenrøst. Sammen med baggen løb vi i skjul bag et stort hegn. Et tysk batteri kørte op et hundrede meter bag os, og en voldsom artilleri-duel begyndte. Franskmændene traf deres mål. Jeg krøb

i dækning under en patronvogn i bagagen. Da vi senere gik tilbage, så vi, at franskmændene også havde ramt batteriets heste. I en hulvej mødte os et uhyggeligt syn. 25 sønderflængede heste lå på kryds og tværs på vejen, så vi næsten ikke kunne komme frem.

Den næste dag havde vi fået befaling til ikke at gå for langt tilbage med hestene. Vi stod i hjørnet af et lille indelukke sammen med vor stabslæge, vor overlæge og sanitetssoldaterne. Da granaterne blev lidt nærgående, sagde stabslægen til os, at vi da hellere måtte gå lidt længere tilbage med hestene. Vi var vel kommet 100 meter tilbage, da der slog 3 granater ned på det sted, vi havde forladt. Overlægen blev hårdt såret i brystet, og stabslægen fik et slemt sår på venstre fod. Han lagde selv forbindingen, og da der begyndte at komme sårede tilbage, tog han sig også af dem. På en bære lod han sig bære fra sted til sted og lagde forbindingerne varsomt og ømt. Vor oberst kom forbi og blev stående en tid hos stabslægen. Så gav han denne hånden og sagde: »Vi er venner for livstid.« – Sådan fortalte en kammerat os senere om begivenheden. De to flinke læger var altid sammen med os ved bagagen under fremmarchen.

Fremad gik det mod Paris, ofte med dagsmarcher op til 50 til 60 km. Ved begyndelsen af kampene trak vi os med hestene en mils vej tilbage til en landsby og afventede her ordren til at komme frem. Garde-korpset var tilsluttet Bülow's armé, der var nummer 2 fra højre. Helt på højre fløj var v. Klucks armé. Efter den gamle tyske feltmarskal v. Schlieffens plan skulle en stærk tysk hær svinge vesten om Paris, men i 1914 svingede de tyske hære indenom, øst om.

Men endnu først i september gik vi fremad, franskmændene måtte vige efter hårde kampe. Vi var over Epernay nået ned syd for Marne-floden, og vi var nu på højde med Paris. Ved landsbyen Normée satte fransk-

mændene sig hårdt til modværge. Tyskerne måtte storme stillingen ved daggry og havde meget store tab. Første kompagni, der måtte løbe længst, kom kun tilbage med 50–60 mand af 200. Ved middagstid skulle vi med hestene op over slagmarken, og et forfærdende syn mødte os. Overalt lå disse feltgrå skikkelser, døde og sårede mellem hinanden, nogle steder så tæt at vi næsten ikke kunne komme frem med hestene. Sanitetstropperne havde endnu slet ikke kunnet overkomme arbejdet. En kammerat fra mit kompagni vinkede og kaldte sagte. Han bad om vand. Oppe på bakken stod et lille vogterhus. Der havde en halv snes sårede slæbt sig ind, bort fra den stikkende middagssol. Et lille stykke fra huset lå een med skud i bryst og venstre ben. Han havde haft et stort blodtab, og han udåndede, mens vi holdt der. Nu førte vejen os ind i skoven, og her var synet endnu mere uhyggeligt. Her var det Frankrigs sønner i deres historiske røde benklæder, der dækkede jorden. Jeg hørte fra skovkanten mit navn blive nævnt. Der lå to kammerater fra 3. kompagni, den ene, min stuekammerat, var hårdt såret. Jeg steg af hesten og rakte ham min feltflaske. Det så en hårdt såret franskmand, der lå et lille stykke derfra. Han rakte bedende hånden frem og fik også det sidste af feltflasken. Så måtte jeg atter se at indhente de andre.

Jeg traf også et par soldater fra min gode ven Nikolaj Henriksens kompagni, og de fortalte, at han dagen før var blevet såret, men om det var let eller hårdt, vidste de ikke. Og mere har jeg aldrig kunnet opspore om min ven. Jeg traf Nikolaj og P. Bladt en dag på fremmarchen gennem Belgien, et par dage efter det første overfald ved Namur. Vi havde gjort holdt i en landsby, da »Franzerner«, som vi var i brigade sammen med, marcherede forbi. P. Bladt gik i spidsen for kompagniet. Han var blevet hestepasser hos sin gamle kaptajn og var glad

for bestillingen. Nikolaj var i kompagniet, og han var meget nedtrykt. Men om det var indtrykkene fra den nylig overstandne ilddåb eller sløvhed fra de hårde marchture, kunne jeg ikke få at vide. Da jeg fortalte ham, at jeg var blevet hestepasser, sagde han: »Ja, du kan sagtens, men vi andre...« Jeg tog afsked med dem begge med et: »På gensyn derhjemme.« Nikolaj svarede stille: »Farvel.«

Mellem Fère-Champenoise og Sézanne standsede fremmarchen og tilbagetoget over Marne begyndte. Regimentsmusikken, der skulle have spillet ved et sejrrigt indtog i Paris, mødte vi nu sammen med den store bagage, der bragte brød og andre forsyninger. Nu uddeltes et brød til 8 mand. En musiker mente, at hans tildelte stykke brød var for lille, og han blev så rasende, at han masede brødet i hænderne og huggede det ned i landevejens støv. Som en flok ravne kastede musikerne sig over brødet for at bjerge nogle smuler. Adskillige gange på fremmarchen havde vi, dage i træk, ikke brød. Det skulle jo med hestevogn hentes ved feltbagerierne i etappen og bringes frem til de marcherende eller kæmpende tropper. Vi hestepassere skiftedes i sløje perioder til at »besørge« brød fra civilbefolkningen. Vi opdagede efterhånden, hvor de gemte det. Jeg sagde gerne »tak«, og kastede en mark på bordet.

En dag først i september overraskede løjtnant v. Claer os ved at komme tilbage fra lazarettet, kun 13 dage efter at han blev såret. Jeg tror, grunden var, at han gerne ville være med til indtoget i Paris. Nu kom han med på tilbagetoget ved Marne. Vort regiment fik en stilling anvist nogle km øst for Reims, hvor der blev gravet skyttegrave, og løjtnanten måtte her tilbringe mange dage og nætter i regnfuldt og hundekoldt vejr. Da troppeperne blev trukket tilbage i hvilestilling, havde man antændt en stor kornstak på marken til at varme sig på.

Løjtnanten var krøbet ind i en overdækket vogn, og bleg og sløj så han ud. Han vinkede til mig og spurgte venligt, hvordan jeg og hestene havde haft det i regnvejret. Så sagde han: »Nej, Hansen, havde jeg vidst, hvad der her ventede mig, da var jeg blevet noget længere på lazarettet.« Men disse dages ophold i skyttegraven, der endnu ikke var indrettet mod regnvejr, havde en forbavsende god virkning på løjtnanten. Før, på fremmarchen, kunne han til tider være noget vanskelig og stille urimelige krav. For eks. skulle jeg efter en lang og anstrengende dagsmarch opsøge hans kvarter og melde ham, at hestene var vel anbragt. Da lå alle andre og sov. Efter denne skyttegravstur blev han den fredeligste og bedste foresatte. Ja, han behandlede mig næsten som en søn, og det holdt hele krigen igennem.

Tilbagetog over Marne

Marne-slaget har Churchill fremstillet i bogen »Den store krig«. Marne-slaget er det største, der nogensinde er udkæmpet i verden, og det afgjorde verdenskrigen. Da Paris' kommandant marchal Gallienne så, at de tyske hære bøjede øst om Paris, sagde han: »Det er næsten for godt til at være sandt.« Af overgeneral Joffre fik han lov til at angribe tyskerne i deres højre flanke. Paris' forsvarshær blev sendt nord på i angrebsstilling, og alt materiel, der bare kunne rulle, blev anvendt til transporten: tog, biler, droscher m.m. Den 5. september begyndte den stærke franske armé angrebet mod v. Kluck's højre flanke nord for Marne. Kluck måtte gøre front mod denne franske fare og derved opstod der et 45–50 km åbent hul mellem v. Kluck's og Bülow's armeer, der kun blev dækket med kavalleri. Den 6. sep-

tember får alle franske armeer mellem Paris og Verdun af Joffre ordre til at standse tilbagetoget og gå til angreb. Men det er ikke muligt for franskmændene at rykke frem, ja, Foch's venstre og Franchet's højre fløj gik endog tilbage. På tysk side stod her garde-korpset. Kun englænderne gik i de 4 dage – fra den 5.–8. september – 60 km frem gennem »hullet«, hvor de tilfældigvis var placeret. Berømt fra disse dage er marchal Foch's dagsbefaling til sine tropper, da han af Joffre fik ordren til angreb: »Mine fløje er kastede, mit centrum viger. Jeg angriber. Foch.« Det franske flankeangreb nord for Marne gør, at de tyske armeer trækkes tilbage til Aisne-linien.

– Nu som jeg oplevede Marne.

Det var den 5. og 6. september, at de tyske tropper kæmpede ved landsbyen Normee, og i morgendæmringen den 7. stormede de bakkedraget syd for denne by. Den 8. september standsede vi fremrykningen mellem Fère-Champenoise og Sézanne, og man begyndte her at grave skyttegrave. Hen på eftermiddagen kom ordren om at gå tilbage, og officererne fortalte: Vi var gået for hurtigt frem. Der var opstået en åbning mellem os og nabo-armeen. Der søgte nu franskmændene at bryde igennem. For ikke at blive afskåret måtte vi gå tilbage. Efter nogle dage i ro fik den 12. september stillingen anvist, hvor der skulle graves skyttegrave. Foran gravene blev der for første gang anvendt pigtråd, ligesom tropperne her fik lyskastere til hjælp mod natlige angreb. Stillingen var et par mil øst for Reims, 5–6 km sydvest for den lille landsby Novroy. Søndag den 13. september affyrede det tyske artilleri de første skud. Franskmændene var i anmarch.

Vi lå med hestene i den store landsby Witry en god mils vej nordøst for Reims. Officererne mente dog, at vort kvarter lå for langt tilbage, og en aften kom der

Kærlige og piger på Rugskov ved Høng 1913. Som nr. 4 og 5 i midterste række ses H. J. Hansen (med oprullede skjortærmer) og Ernst Christensen, Asserballe.

H. J. Hansen til folkedans i Tandslet forsamlingshus 1912. De tre gratier er fra venstre Christine Hansen, Skovby, Anna Stolberg, Skovby, sen. gift Bonefeld på Jestrupgård

Jørgen og Maries andendagsbryllup 1916. Brud og brudgom sidder i midterste række. Foran den venstre dør H. J. Hansen og hans forlovede, Christiane Mathiesen.

ordre: kl. 9 færdig til afmarch. Med kompagnierne i spidsen gik vi nogle km syd på til landsbyen Cernoy. Vi kom forbi vort svære artilleri og nogle gamle skyttegrave. Da vi kom ind i byen, begyndte nogle huse at brænde, og vi troede, det var signal til franskmændene og ventede hvert øjeblik at høre granaterne hvisle. Men alt vedblev at være roligt. Kompagnierne drog ud i skyttegravene, men vi blev liggende på gaden. Der gik en timestid og vi så stadig intet til den gamle reserve-løjtnant, der førte bagagen. Så gik vi ud at søge kvarter på egen hånd og fandt snart en udmærket stald i en stor bondegård. Her stod endda køer, som straks blev mal-kede. Der var også havreneg til vore heste, og ved en husundersøgelse fandt jeg også en ren skjorte. Vi havde slumret sødt nogle timer, da en kammerat råbte ind til os: »Hallo, vil I ikke med, bagagen er allerede borte. Vi skal til Witry.« Højt til hest, nu officererne var borte, og i sluttet trop begyndte vi tilbagetog. Forude så vi omridsene af en gruppe mænd. Det var hele regiments-musikken, der stod og stirrede ned i grøften. Der lå en sammenbrudt kærre med alle deres musikinstrumenter og tornystre. Kusken var kørt ned i et af de store granathuller.

Vi skulle atter på farten, nogle mente til Antwerpen. Fra Witry vandrede vi mod nordvest til landsbyen Guignicourt i Aisne-dalen ved jernbanelinjen Reims–Laon. Det var en smuk efterårsdag. Franske flyvere var i luften. For at de ikke skulle se troppebevægelsen, gik vi frem ad smalle veje, ad hulveje, gennem dalstrøg og langs med skovstrimler til vi nåede byen. Kompagnierne lejrede sig om dagen i skjul af krattene ved Aisnes bred. Byen lå om dagen tilsyneladende ret øde hen. Men når solen var nede, og mørket dækkede over menneskenes færden, var den som en myretue. Da lød troppernes trin gennem gaderne, og tog efter tog dampede ud fra bane-

gården. Franskmændene havde på tilbagetoget sprængt den store jernbanebro over Aisne. Tyske pionerer var nu i færd med at bygge den 120 m lange og 40 m høje bro op igen af træ. Franske fanger måtte slæbe tømmeret til. Snart kunne jernbanen føres længere frem mod fronten. Vi gled ud fra banegården, ingen vidste hvorhen. Togføreren havde kun ordre til den næste større station. Om morgenen var toget nået frem til den lille købstad la-Fère i Oise's frugtbare dalstrøg. Langsomt gled toget videre og holdt ofte.

Ved middagstid gik vi helt i stå og fik besked, at her skulle vi blive til mørkets frembrud. Der lå en landsby et stykke inde fra banelinien, den blev stormet af soldaterne. En tid senere vendte de tilbage medbringende alt spiseligt, de havde kunnet få fat på – med eller uden penge: brød, smør, høns, æbler osv. Under opholdet i Guignicourt havde man forsynet sig i en sukkerfabrik. Vi rumlede videre i natten, og næste morgen nåede vi rejsens mål – byen Cambrai. Jernbanefarten på 120 km havde taget over 30 timer.

På torvet havde vi ophold. Jeg overlod hestene til en kammerat, og sammen med hustjeneren Albert gik vi på indkøb. Og vi fandt en café, hvor vi en kort stund nød livet. Da vi efter en god halv time kom tilbage, var torvet tomt. Vi blev hede om ørerne. Løjtnanten havde sikkert været her og ingen af os var ved hestene. Og hvilken vej skulle vi gå? Vi spurgte os frem, og efter en time i løb nåede vi bataillonens i en lille landsby ude i sydvest. Løjtnanten var kørt bort i bil og havde ikke spurgt efter os. Det lettede!

Efter en marchtur på 30 km kom vi hen på aftenen, svedende og trætte, til ro i den lille købstad Bapaume. Vi lå i et kakkellovnslager, hvis vinduer var knust, så den kolde natteluft havde fri fart. Vi lå indsvøbt i vore overfrakker og frøs så det knagede.

I løbet af efteråret 1914 blev fronten således forlænget ud mod den engelske kanal. Nær Bapaume var der heftige kampe. Vi kom i kvarter i udkanten af en landsby. Det var meget sløjt med madvarer, og den næste morgen gik jeg på opdagelse på en slagmark et lille stykke fra vort kvarter. I en hulvej lå mange, mange døde franskmænd. De sårede havde vore sanitetstropper taget sig af. Tornystrene var gennemrodede, klædningsstykker, ituslåede geværer, sidegeværer, patroner, alt lå i et virvar omkring de døde. Men »jernportionerne«, de eftertragtede blikdåser med kogt oksekød, var borte. I en roemark oven for hulvejen fandt jeg dog nogle stykker i døde franskmænds tornystre. Et batteri af det tyske feltartilleri kom gennem roemarken i strakt galop og op ad bakkeskråningen på den modsatte side. En artilleri-duel med franskmændene begyndte. Det var nok bedst, jeg søgte hjemefter.

Idet jeg vendte mig for at skyde genvej ned over roemarken, lød det med svag stemme ikke langt fra mig: »Kammerat!« Jeg studsede, var jeg da ikke ene her ude på mit plyndringstog? Atter lød stemmen, og jeg så da en hånd rakt op over bladtoppene. Mellem roerækkerne fandt jeg en fransk løjtnant med tornyster under hovedet og tildækket med en overfrakke. Han så ud til at være højst 20 år, og han tiltalte mig på tysk: »Goddag kammerat. Jeg ligger her med et skud i brystet, mit højre ben er brækket, og jeg har ligget her siden i går eftermiddag uden at se et menneske. Er der ingen læger her i nærheden? Kan du ikke hente én?« Det anstrengte ham øjensynligt at tale. Da han holdt inde, lagde han hånden på brystet, og en smertelig trækning gled over ansigtet. Jeg svarede, at jeg ingen læger havde set, men sanitetsmandskab var der vistnok i byen, og jeg spurgte, om der var noget, jeg kunne hjælpe ham med. »Nej, nej,« sagde han, »lad mig kun ligge. Hvis du blot vil

hente en læge, eller sige ham, hvor jeg ligger. Og der må være mange, mange flere her på marken. Jeg så dem falde og har hørt dem klage. Vi skulle tilbage. Så kom jeres maskingeværer. Jeg har hørt dem tale nede på vejen, mens man bragte de sårede bort. Men ingen fandt her op. Kammerat, hent en læge.« Jeg rejste mig for at gå, men så vinkede han atter: »Hvad er det for en rasende skydning?« Og jeg forklarede, at det var et tysk batteri, der var kørt op ovre på højen, som nu blev beskudt af franskmændene. – »Tak.« Og den franske løjtnant havde ret: der lå mange på marken. Nogle steder lå de tæt, ofte på ansigtet og endnu med geværet i hånden. Andre havde fået sig drejet om på ryggen, og de blege ansigter med de fordrejede træk lyste een i møde. Fra enkelte lød endnu en tung stønnen.

Da jeg nærmede mig kvarteret, vinkede en kammerat, at jeg skulle skynde mig. Franskmændene var begyndt at beskyde byen, og vi skulle sadle og trække os tilbage så hurtigt som muligt. Sammen med bagagen holdt vi hele dagen i en dal et stykke fra landsbyen. Ved mørkets frembrud drog vi atter ind i vort kvarter. Men hestene skulle beholde saddeltøjet på, og vi måtte ikke forlade kvarteret. Klokkeren 10 aften kom der ordre til afmarch. Mine tanker havde dagen igennem kredset om den sårede franske løjtnant. Hans kaldende stemme lød atter og atter i mine øren. Men jeg havde ingen mulighed for at hjælpe. Og inden længe var mindet om mødet derude i roemarken trængt tilbage af nye oplevelser.

Kvarter i Bucquoy

Vi kom til landsbyen Bucquoy, hvor der endnu kunne købes chokolade, sæbe m.m. Vi fandt et godt kvarter til

hestene i en bondegård, hvor der boede en ung flink kone og hendes gamle forældre. Konen kogte endda kaffe til os om morgenen. Vor bataillon havde ligget i hvil i byen nogle dage. En aften fik vi ordre til at følge med til en stor gård lidt nærmere fronten. Dog samme nat blev vi jaget op og fik befaling til at drage tilbage til vort gamle kvarter. Men byen havde i mellemtiden fået ny indkvartering. Lange rækker af ammunitions-vogne holdt ved begge sider af gaden. Gårdspladserne var fulde, og i vort kvarter havde en artilleriststab gjort sig livet behageligt. Vi bandt hestene på gårdspladsen og gik ind i køkkenet. Der var endnu ild på komfuret. Konen, en tiltalende kvindeskikkelse, kom ind fra soveværelset endnu fuldt påklædt. Hendes øjne var røde af gråd. Da hun så, hvem de indtrædende var, nikkede hun stille til os og gik hen og lagde et par stykker brænde på ilden. En barnestemme begyndte at klynke. Hun bad os være stille og gik ind til den lille. Jeg lagde mig på gulvet under et bord og forsøgte at sove, men det ville ikke lykkes. Tankerne vandrede hjemefter. Hvis nu krigen også kom til at trække over derhjemme. Hvilken sum af sorg og elendighed bringer krig dog med sig. Fra soveværelset hørtes en dæmpet hulken. Den lille begyndte at klynke. Så blev alt roligt. Da jeg vågnede, stod konen og varmede mad til den lille, som hun nu havde på armen.

Vi måtte flytte, men i en gård på den anden side af gaden fandt vi en god stald, og laden var fuld af korn, af havreneg til hestene og hvedeneg til strøelse og vort natteleje. Bøndergårdene var indhegnede af store frugttræer, hvor træerne endnu hang fulde af fine, modne æbler, som vi kogte og så havde en dejlig ret til vort brød.

Noget af det, vi savnede i de allerede temmelig lange aftener, var belysning. Ved en lille stump tællelys eller

en osende benzinlampe lå vi 4–5 mand samlede i en dyngede neg i et hjørne af stalden. Vi fortalte da oplevelser eller om vort arbejde hjemme i fredens dage. Også den kommende fred var et rigt samtaleemne. Kejseren havde jo sagt ved krigens udbrud, at midt i oktober ville vi atter ses i Berlin. Men så til jul, da ville vi dog sikkert være hjemme igen. Tællelyset brændte ned, og hver listede til sit leje.

Majorens hestepasser og jeg lå side om side bag hestene i den temmelig smalle stald. Det hændte flere gange, at jeg om natten vågnede ved at nogle varme, bløde tingester faldt mig ned i ansigtet. Jeg prustedes et par gange, ragede lidt til side, drejede om på øret og sov videre. Vi havde det alligevel godt i vor varme stald imod kammeraterne derude. Skuddene fra skyttegravene lød ind til os og efterårsstormene piskede regnen ned.

På vor gård var der en smuk brun jagthund, der om dagen stod bundet på gårdspladsen, men om natten tog konen den med ind i soveværelset. Manden var med i krigen, og hunden var vel nok hans yndling. Nogle dage i træk var der kommet en artillerist på besøg i gården, og han havde fået lyst til hunden. I mørkningen kom han igen og løste hunden. Men konen havde set ham, da hun stod og redte hår ved vinduet. Da han nu ville fjerne sig med hunden, forsvandt hun fra vinduet med et dæmpet råb. I næste øjeblik åbnedes døren, og med et langt klagende skrig trådte hun ud på trappen og strakte armene bedende frem. Det lange, mørke hår hang hende ned over skuldrene. Hendes hjerteskerende råb ramte alle de barske og hårde krigsmænd i gården som et lammende stød. Artilleristen standsede, han slap hunden og skyndte sig bort. Vi så ham ikke oftere. Men hunden var i et par spring henne ved trappen og satte forpoterne op på konens skuldre. Hun klappede den og

lagde hovedet ind mod dens lådne pels. Siden var de to uadskillelige!

I oktober måned blev løjtnanten igen såret, denne gang kun let. Bataillonsstaben havde til huse i et fransk slot et lille stykke bag frontlinjen. Officererne havde spist middag oppe og var atter gået ned i kælderen. Kun v. Claer blev siddende i værelset for at læse avisen. Da huggede en granat ind gennem muren og eksploderede. Den rev 3 ben af løjtnantens stol, så han tumlede bag over. Han fik dog kun en lille rift og kunne fortsat liste lidt stivbenet omkring.

I de første måneder af krigen var der faldet 2 af løjtnant v. Claer's brødre. Først i november kom der bud til vort regiment, at løjtnanten var kaldet til ordonnans-officer ved generalstaben for VII armékorps, som hans far ledede. Hustjeneren Albert Marquardt og jeg, ønskede han, skulle følge ham. Han ville også gerne have haft begge heste med, men han måtte lade »den røde« blive tilbage. Majoren holdt hårdt på, at den skulle blive.

Jeg sagde da farvel til kammeraterne ved mit gamle garderregiment og gav løjtnanten mine få sager med i bilen. På den gamle hvide skimmel red jeg de 45 km fra Bucquoy nord på til byen Douai, hvor generalstaben for tiden lå. Det var en dejlig ridetur gennem en køn egn, men den endte desværre med, at jeg måtte gå det sidste stykke til fods, da skimmelen blev meget lam. Den tålte ikke mere de store anstrengelser. Her ved generalstaben skulle der pudes, og jeg fik anvist en rigtig seng, der forlangte, at man trak af tøjet om natten. I de omtrent 3 måneder, vi havde været i felten, havde vi ikke en eneste nat været af tøjet, og nu var det så nemt om morgenen. Jeg fik en ny hest, en brun engelsk fuldblods, og fra nu af blev jeg bereden hestepasser. Når løjtnanten red ud, skulle jeg følge med, 8–10 skridt bagefter, hvis

jeg da ikke blev kaldt op på siden af ham. Jeg fik også en del rideundervisning, skulle lære at sidde ordentlig på en hesteryg. Det gik nu meget godt. I byen kunne vi købe smør, pølser, æg m.m. og drikke vor eftermiddagskaffe på »Café de Paris«.

Hestepasser i Phalempin

Midt i november brød generalkommandoen op fra Douai og drog nord på ad landevejen Lens–Lille. Omtrent midtvejs svingede vi til højre ind til den lille fornemme landsby Phalempin, der skulle blive vort kvarter i elleve måneder. Løjtnanten blev indkvarteret sammen med faderen (generalen) i »Villa de Fleur« (Blomstervillaen); vi hestepassere fik et godt logi oven over en herskabelig stald. Lidt øst for byen var der en dejlig skov, som jeg holdt meget af at færdes i. Snart begyndte tyskerne dog at fælde af de fine gamle egetræer og et savværk blev anlagt. De fineste stammer førtes til Tyskland. I havehuset her ved villaen boede en ældre gartner og hans kone; 2 skildvagter var stillet op foran »Villa de Fleur« for at sikre – eller bære – generalen. Om natten gik de vagt i haven.

Velhavende franskmænd havde deres sommerophold i byens mange store, fine villaer. Gartneren og hans kone og mange af byens handlende blev jeg ven med, da jeg fortalte, at jeg var fra det danske Nordslesvig, som tyskerne erobrede i 1864. Og en gang, jeg fulgte efter præsten på gaden, fløjtede jeg Marseillaisen. Han vendte sig og smilede venligt til mig.

Skoven var dejlig til formiddagens ridetur; men så hittede officererne på, at de omtrent hveranden eftermiddag ville på jagt derude, og vi skulle være klappere og

kravle gennem den tætte underskov med dens tjørn og brombærranker; det var knap så morsomt. Og dog, når man tænkte på, hvad fronttropperne i foråret 1915 måtte udstå i de meget hårde kampe med englænderne ved La-Bassée, ja da betød en rift af en brombærranke intet.

Der kørte en dag et tog med halm gennem byen. Halmen var til troppernes jordhuler derude i skyttegravene. Og der kørte samme dag et andet tog igennem med mange, mange vogne med Røde Kors-mærket. Det var hårdt sårede, der førtes til Tyskland. Løjtnanten sagde en dag: »Jeg forstår ikke, hvordan de stakkels soldater kan holde det ud derude. I skyttegraven er der 20–30 cm vand og mudder.«

En eftermiddag stod jeg og talte med den gamle gartner. Han kunne lidt tysk og jeg lidt fransk. Da begyndte klokkerne at ringe, først enkelte slag men snart af fuld kraft. Gartneren var blevet tavs, hans øjne blev hvasse. Men så slog han om og med et foragteligt smil spurgte han: »Er der nu atter faldet et par russiske fæstninger? Befolkningen ta'r nu klokkeringningen roligere, de tror ikke mere på de tyske sejre, og de opslåede hærberetninger smiler de ad. Jeg var inde i byen. Pigen i forretningen spurgte mig: »Er russerne ikke snart 'kaput'? Kommer der ikke snart en ny sejr? Det er hele to dage siden klokkerne har ringet! Ja, ja tyskerne snakker godt, der er blot intet sandt i det!«

Midt på sommeren 1915 blev general v. Claer flyttet til »Det store Hovedkvarter«. Han overtog sin tidligere stilling som chef for ingeniør- og pioner-tropperne. En ny general rykkede ind. Da måtte løjtnanten og vi tjenere med heste flytte hen i en anden villa i byen, hvor der boede en gammel morlille. Hun var et prægtigt menneske, der kogte for os, beværtede os med vin, ja hun indbød endda min kæreste og mig til efter krigen at

lægge bryllupsrejsen herved! Sikken fest hun ville holde for os!

Men en dag blev den gamle vred, endda så hun gnistrede! Vi kom hen på eftermiddagen ned i køkkenet og gjorde ild på skorstenen. Vi ville lave en bøf til aftensmad. Da kom hun og sagde at vi skulle gå bort fra skorstenen. Det ville vi ikke. Hun blev da så lynende vred, at hun med bare hænder ragede ilden ud på gulvet. Albert tog hende lempelig i armen og satte hende uden for døren. Hun løb straks op til løjtnanten og sladrede: vi var kommet ind i køkkenet og havde uden videre begyndt at koge. Det ville hun ikke ha', da vi fik vor mad fra feltkøkkenet. Løjtnanten spurgte hende, om hun var forrykt. Hvis hun ikke holdt kæft, blev hun smidt ud. Hun kunne gå hen og sove og lade soldaterne koge! Og dagen efter var den gamle atter sød. Hun tilbød sin hjælp ved at koge rødkål, og vi sagde med glæde tak. Hun sparede nemlig aldrig på rødvinen.

Hvad man alt kan hitte på i krig for at vildlede modstanderen! Hen på sommeren kørte hærledelsen om dagen lange tog med over 1000 mand helt ud på højre fløj – og tilbage ved nattetide. Og en dag blev det vor tur. Vi aflagde besøg i den gamle, fine belgiske by Bruges (Brugge) og den store fornemme badeby Ostende. Vi boltrede os i kanalens bølger.

Sønderjyder mødes

De sønderjyder, der lå soldat i Berlin på andet år, var flinke til at besøge os rekrutter for at opmuntre os lidt, således P. Bladt og Mathias Petersen fra Lysabild, Andr. Jensen, Sarup m.fl. Men også i de første måneder i felten traf jeg bekendte hjemme fra. Siden mødte jeg kun danske på orlovsrejser.

Om det triste møde med min gode ven Nikolaj Henriksen har jeg fortalt. Natten før stormen på de franske stillinger ved Normee tilbragte vi med hestene i en landevejsgrøft fremme hos tropperne. Ved daggry skulle vi gå tilbage med hestene. Landevejen var allerede et mylder af soldater. Da lød det ved siden af mig på godt alsisk: »Goddaw møller.« Det var Hans Kock fra Kegnæs, der havde fået øje på mig. Han var som reservist blevet indkaldt til »Franzernes« 3. bataillon. Der var kun tid til en lille hilsen. Han gik frem til stormen, jeg tilbage i sikkerhed.

Efter tilbagetoget fra Marne, mens tropperne gravede og besatte de første skyttegrave, lå vi med hestene i landsbyen Novroy, og der traf jeg også P. Bladt, Lysabild. Jeg fandt ham i et lille skur i udkanten af byen, mens han var ved at få hår og skæg studset. Det havde jo groet vildt siden felttogets begyndelse. Mine lokker og dun forsvandt en dag på tilbagetoget. Løjtnanten mente, jeg lignede en isbjørn. Jeg spurgte P. Bladt efter Nikolaj, men han vidste ikke mere, end jeg havde fået oplyst. Mens vi talte sammen, kom et par franske flyvere og smed bomber. Een faldt midt i Franzernes bage; en del heste og 8 mand af regimentsmusikken dræbtes. Fransk artilleri begyndte at skyde mod byen, granaterne faldt dog 2–300 m udenfor. P. Bladt fik ordre til at sadle. Franzerne ville længere tilbage med bagagen. Vor stald var god, og vi blev i byen. Een gang senere mødte jeg P. Bladt. Vi var på vej mod jernbanestationen i Guignicourt. Franzernes bage kom os imøde. P. Bladt var til hest og han hilste med »Goddaw.« Jeg svarede: »Vi går måske til Antwerpen, vil du med?« – »Vi kommer bagefter. Lykke på rejsen!« – Så havde vi passeret hinanden. Men det korte møde lavede dog lidt op!

Aftenen efter mit møde med den sårede franske løjtnant

nant, da vi ved 10-tiden trak ud af byen, kunne jeg ikke få løjtnantens tunge vadsæk til at ligge fast på skimmelmens sadel. Jeg asede og sled og blev derved noget bagefter. Da lød en tordnende røst: »Kan du blive i geledet din kamel!« Jeg trak skimmelen ned i grøften for at få tid til at ordne sagerne.

Da er der een, der gi'r mig et kammeratligt slag på skulderen: »Hvad ser a, er det ikke Hans Jørn?« – »Jo, det er rigtig nok,« sagde jeg. Jeg kendte stemmen, og i halvmørket så jeg også, at det var Hans Hansen fra Hjerting, en højskolekammerat fra Ryslinge. Han var indkaldt sammen med mig, men var kommet til »2. garderegiment til fods«. »Hvorledes har du det?« spurgte jeg. »Udmærket – og du?« »Også godt. Jeg er blevet hestepasser, som du ser. Men jeg må efter de andre, ellers løber de fra mig. På gensyn derhjemme.« Han råbte endnu noget, men det forstod jeg ikke. Jeg var ved at bane mig vej frem gennem trængselen.

Fra en formiddagstur i Phalempin:

Da jeg gik ind mod byen så jeg ude over horisonten nogle små hvide skyer, og flere kom til. Det var en fransk flyver på vej her ind over. Let og elegant banede den sig vej østpå. En tung tysk todækker gik den imøde. Så tumlede og svingede de omkring deroppe som et par spurve. Franskmanden – mere let og smidig – er øverst. Skuddene knalder. Tyskeren skyder i rasende fart nedad, men søger atter at komme op. Da styrter franskmanden sig ned over, og tyskeren må søge at redde sig ved flugt ind over skovene til den nærliggende flyveplads. Geværilden begynder at knitre fra soldaterne på jorden. Franskmanden agter det dog ikke. Han går lidt længere ned og i en højde af 3–400 m flyver han hen over vore hoveder og hjemad mod sydvest.

Tildragelsen havde vakt stort opløb i vor lille by. Soldater og civile havde med nysgerrige og spændte miner

fulgt det lille skuespil. »Frecher deuvell!« sagde en tysk befalingsmand og fjernede sig brummende. »Allemagne kaput!« kom det fra en lille tør bondemand med et smil, som han forgæves søgte at skjule. Velfornøjet søgte han sammen med sin trivelige ægtehalvdel tilbage til den daglige dont.

Når løjtnantens hustjener var på orlov, var jeg jo hans stedfortræder. Sådant en officers opvågning og påklædning var ret ejendommelig. Til den aftalte tid bankede man på døren, trådte ind og meldte: »Hr. løjtnant, klokken er (f.eks.) 7!« Der kom et lille drøn fra sengen. Med nogle minutters mellemrum gentog man meldingen. Efter 10–15 minutter slog han dynen til side med et: »God morgen.« Nu trådte man til med underbenklæderne og holdt i fodenden, mens han stak benene i. Strømperne rakes een for een. Så kom benklæderne på samme måde som i 1. akt. Nu smed han sig bagover og blundede lidt, medens man trak ham snørestøvlerne på og spændte gamacherne. Derpå meldte man: »I orden«, hvorpå han rejste sig og vendte os ryggen. Man smed selerne op over hans skuldre, og nu kunne han klare resten selv. Løjtnanten elskede under påklædningen også – i al godmodighed – at drille os lidt eller at drøfte aktuelle spørgsmål med os.

Hjemme på orlov

Sædvanlig var jeg hjemme på orlov 14 dage til 3 uger en 2–3 gange om året. I 1915 var jeg på en orlovsrejse sammen med gårdejer Duus fra Lysholm, en stor gård på Midtals. Fra Flensborg syd på var kupeen fuld af danske nordslesvigere, og vi kunne frit drøfte det brændende spørgsmål: tør vi tro at tyskerne taber krigen?

Duus sad en tid og hørte efter, så sagde han stille fra sit hjørne i kupeen (jeg skrev hans ord ned samme dag i 1915): »Det er godt nok, at så mange går over grænsen, men vi kan jo ikke løbe allesammen. Så havde tyskerne jo vundet kampen om Nordtyskland. Og hvad var så det, vi så tit har sunget: kæmp for alt, hvad du har kært, dø om så det gælder, – andet end tomme ord! Nogle må blive, og vi hjemfarne er jo de første.«

Jeg så den dag Duus tage afsked med sin stovte kone på Sønderborg banegård – for sidste gang. Hun døde kort tid efter fra 6 små børn, og hen på efteråret kom der bud, at Duus var savnet. Hans største pige drømte samme nat, at far var blevet begravet i jord, og det viste sig at være rigtigt. Det var sket ved en minesprængning.

I Belgien

Sidst i oktober 1915 måtte vi forlade vort elskede Phalempin og drage 5 km nord på til den lille by Seclin – nærmere Lille. Vi fik en udmærket, næsten herskabelig stald til hestene i et stort spinderi ved en kanal i udkanten af byen. Og over stalden indrettede vi hestepassere os et godt kvarter. Møbler og gulvtæpper havde vi med fra Phalempin. Elektrisk lys var jeg mester for at lægge ind over det hele. Her i Seclin opholdt vi os vinteren over. Vi foretog mange rideture ind til de dejlige skove ved Phalempin. Vor gamle morlille besøgte vi også, og hun blev glad for at se os og spurgte, om vi da ikke kom tilbage igen.

Det havde været en våd og streng vinter for soldaterne forude, og der havde været mange hårde kampe. Sidst i marts blev fronttropperne trukket tilbage og kom i hvil i den belgiske by Tournai. Løjtnanten og et par

andre officerer blev indkvarteret i et fornemt 3-etages hus, der tilhørte en belgisk kavalleriofficer og nu stod tomt. Huset lå ved byens brede boulevard. Hustjeneren Albert var på hospital – og senere i længere tid på orlov. Det var mig, der måtte passe »den gamle« og sammen med kammeraterne holde det store hus nogenlunde rent. En ulan passede mine heste.

Ved siden af vor opholdsstue i kælderetagen var indgangen til vinkælderen, men nøglen til døren var afleveret på byens kommandantur. En kammerat fik en dag en god idé. Han samlede alle nøgler i det store hus, satte sig på en stol foran kælderdøren og begyndte at prøve nøglerne – om een skulle passe. Og virkelig. Han fik døren op, og sikken et lager, der viste sig for os. Nu havde vi hver dag vin på bordet, men vi måtte jo passe på, at officererne ikke opdagede, hvor vi havde den fra. Oppe i husets spisesal stod der skabe med sølvtøj i massevis. Jeg udsøgte mig en dejlig spiseske, og den bruger jeg endnu – over 50 år efter.

Hvad vinlager angår, har jeg dog set det største i byen Ay nær Épernay ved Marne, hvor vi boede en nat. Ejeren beværtede os ellers rigeligt med vin, men alligevel fandt soldater vej til kælderen med dens mange underjordiske gange. Man udsøgte sig det bedste, mands-høje fad. Med en tung genstand blev en spante slået ind, kogekarret blev fyldt og resten flød ud på kældergulvet. Ja, vin havde vi nok af i Frankrig, oftest havde jeg en flaske rødvin i tasken. Men det blev os forbudt at plukke af druerne i vinmarkerne. Det gav diarré, og med bagdelen blottet kunne soldaterne ikke følge med i geleddet eller være med til at storme modstanderens stilling.

Hjemmefronten

Den 1. april 1916 var forpagtningstiden derhjemme udløbet. Efter mors plan skulle jeg nu have overtaget mit hjem, men der var jo endnu lange udsigter, før krigen var til ende. Mor flyttede da herud til møllen, og det var nok godt både for hende og mine søskende. For dem, der ingen landejendom havde, begyndte det at blive sløjt med madvarer. Her var der da muligheder for at bjerge til livets ophold. Herude var der en stor og dejlig tumleplads for mine søskende. Hvor skulle mor ellers have fået fat i spisevarerne til alle de feltpostparker, hun sendte mig under hele krigen. Ja, mor og kæresten forsynede mig rigelig med madpakker, der måtte veje $\frac{1}{2}$ kg.

Og så alle de gode breve, der fra kæresten og hjemmet gik ud til mig i felten, adskillige hver uge! De var altid ventet med længsel, og jeg kunne gennem dem følge med i livet derhjemme. Et par gange kom der ordre, at man skulle skrive brevene på tysk, men det blev vistnok kun til et enkelt kort fra min side.

Farvel til Vestfronten

I april 1916 var jeg med løjtnanten på besøg hos vort gamle garderegiment i byerne Magny og Roye. Jeg var meget glad for turen, der var dog endnu en del af de gamle kammerater tilbage. Vi kom over slagmarken fra 1914. Og der var grave – mange, mange. Spredt lå de over markerne, i træernes skygge, under blomstrende frugttræer, ved den alfare vej. Hvor krigeren var faldet, der var han blevet begravet. Mange har været med til at grave deres egen grav: skyttegraven. Jorden

er jævnet ud over dem, og nu viser lave trækors, hvor skyttegravnen engang har snoet sig ind over markerne. Mursten og lave trægitre indhegner gravene. På enkelte, de franske, er der blomster, men græsset gror på de allerfleste, og landevejens støv lægger sig tykt. På forsiden af korset står: »Her hviler i Gud en tapper franskmand« (eller) »en tapper tysker«, og på bagsiden står gravens nummer.

Løjtnanten rejste herfra på besøg hos faderen i det store hovedkvarter. Jeg tog ene hjemefter med toget. Jeg havde lidt ophold i St. Quentin og i Seclin, hvor jeg blev hjertelig modtaget af beboerne i løjtnantens gamle kvarter.

I juni 1916 var troppernes hvilepause her i Tournai forbi, og vi blev transporteret med tog ned til det af soldaterne mest frygtede sted i vest – nemlig Verdunfronten. Sommeren igennem satte den tyske hærledning alt ind på at erobre denne stærke franske fæstning. Kampene var frygtelige. En ven har fortalt mig, at han skød på sig selv for at komme bort fra dette helvede. Franskmandene ydede den mest forbitrede modstand, og sidst på sommeren tog de – på kort tid – meget af det tilbage, som tyskerne sommeren igennem havde erobret under de mest blodige ofre. En fransk chauffør fortalte mig i 1959, da Andr. Kaad og jeg var på besøg dernede, at der ved Verdun var faldet omkring een million soldater: ca. 600.000 tyskere og 400.000 franskmænd. Hvor mange sårede har der så ikke været.

Generalstaben fik kvarter i Meuse-dalen i landsbyen Sassez på venstre flodbred, omtrent 3 km nord for den lille by Dun. Jeg kom til at bo i køkkenet hos en kone, hvis mand var civilfange i Bayern. Hun havde en datter, Auguste, på 16 år. Det kedelige ved kvarteret her var, at officererne skulle gennem køkkenet for at komme til deres værelser. Da jeg første dag fortalte konen, at jeg

var deroppe fra Slesvig, udbrød hun glad: »Ah, danskere, det er gode soldater!« Her har nemlig, kort før vi kom, boet en nordlesviger ved generalkommandoen for 22. armékorps. Se derfor var jeg med det samme godt anskreven. Alle her må arbejde for tyskerne. To gange dagligt skal en halv snes af kvinderne feje byens gader.

Auguste skal også hjælpe til ved høbjergningen i engene. Befolkningen har det meget sløjt med spisevarer. – Våd, træt, trist og sulten kom Auguste en dag hjem fra arbejdet. Da vi her nær fronten fik rigeligt brød, gav jeg hende et. Både hun og moderen var meget taknemlige, og Auguste sagde da: »Når krigen er forbi, når tyskerne er borte, og far kommer hjem, da vil vi ha' solskin hver dag, selv om det regner!«

I juli skulle jeg hjem i 6 dage til min søster Maries bryllup. Inden min afrejse sagde moderen til mig, om det ikke var muligt for mig at skaffe noget tøj til en kjole til Auguste. Hun skulle arbejde og havde næsten ingen tøj at få på. Hos en flink købmand i Sønderborg fik jeg noget pænt rødternet stof – og Auguste hoppede og sprang af glæde, da jeg kom med det.

I året 1959 var tidligere sognerådsformand Andr. Kaad, Mintebjerg, og jeg på rejse i Frankrig. Vi besøgte også landsbyen Sassey for om muligt at finde Auguste. Og det lykkedes virkelig! Hun havde været gift og boet 25 år i Paris. Nu var manden død, og for et par år siden havde hun købt sit gamle hjem her i byen og fornyet det en del. Hun kom den dag fra kirkegården – en statelig dame på snart tresindstyve år. Vi kunne jo slet ikke kende hinanden, men hun mindedes tydeligt, at en venlig tysk soldat havde givet hende den pæne rødternede kjole. Vi blev indbudt til at se hendes hjem, og hun satte straks vand over til kaffen. Vi havde dog ikke tid til et længere ophold. Men morsomt var mødet med Auguste! Hun fulgte os til bilen og vinkede længe!

Mens jeg var hjemme, var generalstaben flyttet en mils vej længere mod nord til landsbyen Mouzai, hvor vi nu kom til at bo i en gammel vandmølle. Hestene stod i en god stald i forpagtergården lige ved. I vandmøllen boede også en lille dreng – Louis – og hans bedsteforældre. »Lui« ville gerne være her inde hos os, hvor han ofte fik brød med smør og marmelade. Hans far var krigsfange i Kassel.

Mod øst - Kovel

v. Claer havde været overløjtnant i nogen tid, men i oktober fik han rang af kaptajn. Sidst i oktober 1916 kom der ordre, at han var tildelt det 55. armékorps, der lå ved østfronten. 1. november rejste han og Albert med tog til byen Kovel i Volhynien – ikke langt fra de store Rokitno sumpe. En ugestid ind i november sagde også jeg farvel til Frankrig og rejste øst på. Fra den lille by Stenay i Meuse-dalen, hvor den tyske kronprins som hærfører havde sit hovedkvarter, foregik turen i en godsvogn med den brune hest, den sorte hund (»Satan«), hele bagagen, rigelig føde og foder til den »samlede familie« og rigelig halm til leje for os alle. Vi kom med hurtiggående godstog eller persontog over Bingen ved Rhinen, Frankfurt a.M. gennem Hessen med de maleriske landsbyer, så gennem Øvre-Slesien til Ostrowo og frem til den polske hovedstad Warszawa. Her havde vi et lille ophold, før vi med et persontog rullede videre til Best-Litovsk. Det var tæt tåge, og vi så kun lidt af landet, vi for igennem. Efter 6 dages banefart nåede vi frem til Kovel's mægtige banegårdsplads, men så tog det os 25 timer, før det lykkedes at få godsvognen hen til en rampe, så hesten kunne komme ud. Jeg prøvede

at snakke mig til rette med østrigerne og nogle ungarere, og kaptajnen kom og skældte dem ud, men lige meget hjalp det. »Vent til det er jeres tur!« svarede de. De ville nok ikke lade sig kommandere af en prøjsjer.

Vi havde et godt kvarter i een af Kovel's bydele, hvorfra hele civilbefolkningen var blevet fjernet af tyskerne, og vi blev i byen vinteren over. Der var 30–40 km ud til fronten, så kanonerne hørte vi kun som en svag rumlen. Uden for byen var vejene kun nogle foddybe hjulspor »gennem ørkenen«, som kaptajnen sagde. Det var mest heder, moser og store fyrreskove.

Det store jøde-marked, hvor alt kunne købes, var det mest interessante i byen. Det var en stor fornøjelse at høre på, hvordan en bonde fra landet handlede – »pruttede« med jøden. Vi havde også nogle fornøjelige ture i omegnen, ja helt til et gods ved Bug-floden.

Jeg besøgte en håndværkerfamilie i en lille træhytte og blev meget forbavset over så rent, så pænt, der var. Men man sparede på varmen, lod ikke for meget af den kølige friske luft trænge ind i hjemmet. Og jeg var i et andet træhus på landet, i et pænt hjem, hvor bedsteforældrene boede sammen med svigerdøtrene og deres børn – vel et helt dusin mennesker ialt – i een stue. 1916–17 var en streng vinter med megen sne og kulde helt ned til 30–40°. Da opholdt man sig mest inden døre. Jeg læste Hejmdal, der jo var under streng censur, jeg læste Højskolebladet og gode bøger. En dag herinde havde jeg også den store glæde at få brev, eller var det et kort, fra min gode ven Thorvald Aagaard i Ryslinge.

En god tid i Letland

Da foråret kom, blev vi flyttet til staben ved 5. Ersatz-

Division, der lå oppe i Litauen eller Letland. Som jeg kom til Kovel, sådan rejste jeg: ene mand i en godsvogn med en hest, en hund og bagagen. Turen gik over Brest-Litovsk, Bialystok, Grodno og Vilna til landsbyen Berkhof, der ligger omkring 6 mil sydvest for Daugavpils (Dynaburg). Derfra ringede jeg til divisionen, der sendte en vogn dertil efter bagagen og for at følge mig de 5 mil nordpå. Heroppe var der endnu megen sne, men tøbruddet var begyndt. Smeltevandet havde flere steder underhulet isdækket i lavninger; når hestene og vognen kørte over, brast isen, så hestene pludselig »gik i« til midt på livet. Det kunne tage nogen tid at komme op af hullerne. Vi nåede dog målet: godset Stensø, der lå i en meget smuk egn ved skov og sø. Jeg kom til at bo sammen med en del kammerater i en lille træhytte lige ved søens bred.

Et par dage efter min ankomst fik jeg en længere orlov, som jeg endda overskred med et par dage. Den sidste dag herhjemme gik jeg til Skovby for at sige farvel til min mormor; da var der i Lysabild en hest, der slog mig på venstre ben, så jeg dejsede ud i grøften og dårlig kunne gå. Da jeg efter orloven meldte mig hos kaptajnen, sagde han: »Jeg troede næsten, at du var stukket af til Danmark! Du kunne da ha' telegraferet hertil, så havde du fået en 3–4 dages efterorlov.«

Midt på sommeren 1917 var det sløjt med fødevarer, særlig brød, og det blev endda sagt til os, at vi helst ikke måtte få pakker hjemmefra. Vi havde 3 kødløse dage om ugen og en dag fik vi »Dörrgemüse«, der ofte var sveden. Kartofler fandt vi ikke i maden. Kammeraterne sagde: »Får vi en dårlig høst, er krigen snart forbi.« Hustjeneren, der var fra Østpreussen, klagede til kaptajnen, at han altid var sulten. En dag spurgte kaptajnen mig, om Marquardt under krigen ikke var blevet »meget rød«, blevet en rigtig »Soci«. Vi kom da ind på en poli-

tisk drøftelse, hvorunder kaptajnen sagde: »Der er da ingen mere vanvittig valgret end til den tyske rigsdag, hvor en skomager og skrædder har lige så meget at sige som en klog og indsigtfuld mand. Hvem mener du har mest forstand på politik – Marquardt eller v. Bethmann Hollweg? Det er de konservative, der er rigets og tronens støtter!«

Albert blev mere og mere utilfreds og ønskede at komme bort herfra – tilbage til vort gamle garderegiment. Kaptajnen sagde da til ham: »Regimentet ligger i svære kampe ved Aisne-floden, vil du ikke hellere blive her ved telefontropperne?« – Og sådan blev det. Albert kom til telefontropperne, der havde en afdeling ved divisionsstaben. I hans sted fik kaptajnen Reinhold Obermeyer fra Essen til sin oppasser. Han havde været såret og kom lige fra fronten. Reinhold blev min gode ven, og vi har siden holdt forbindelsen vedlige med familien dernede i Ruhr-området.

Vi hestepassere havde det dejligt i vor lille hytte ved søens bred. Vi kunne klæde os af i »stuen« og springe i søen. Kammeraterne lavede en båd af 4–5 tomme tønder, og vi sejlede, fiskede nu og da og nød den herlige natur. En dejlig sommeraften var jeg ene sejlet ud. Højskolesangbogen, der var min tro følgesvend og trøster i verdenskrigens lange år, lå ved siden af mig. Den faldt over bord og svømmede en tid på søen. Jeg fik den dog bjærget, men den bærer endnu mærker af svømmeturen.

Hver morgen ved solopgang vogtede vi hestene på enge og græsgange omkring søen, ridedyrene kunne nemlig ikke klare sig med de 3 pund havre, der blev dem tildelt. Kaptajnen fik her de brede røde striber på benklæderne som tegn på værdigheden som »Hauptmann im Generalstabe«. Og vi red omkring og så på godser! Han mente nemlig, at som gammel krigsveteran måtte han her kunne købe et gods forholdsvis billigt.

Da Kerenski under den russiske revolution kom til magten, begyndte russerne atter at angribe på divisionsfrontafsnit. De skød med svært artilleri så tæt på os, at husene rystede. Russernes angreb bevirkede, at vi fik større madportioner, for at tropperne ikke skulle nægte at slås!

Litauen

Kaptajnens første læretid som generalstabsofficer var forbi, og i efteråret 1917 blev han chef i etappebyen Ponevish (Panevezys) længere tilbage i Litauen. Kommandoet hed »Unterstelle Paul«. – Reinhold og jeg kom til at bo i samme hus som kaptajnen, og hestestalden var lige ved siden af. Ejeren af huset var en litauisk patriot, der talte udmærket tysk. Han var i 1904 rejst til Amerika for at undgå at komme med i den russisk-japanske krig. 1914 vendte han tilbage og købte en gård uden for byen. Da de tyske hære i 1915 kom nær, flygtede familien, men vendte atter tilbage. Efter at våbenstilstanden blev sluttet i Brest-Litovsk, glædede de sig nu til at komme til at leve og virke i et frit og selvstændigt Litauen.

Manden sagde: »Vi vil gerne være med til at op- hjælpe Litauens landbrug efter dansk mønster, for dansk landbrug gælder i vort land for at være det bedste, og mange unge rejser herfra til Danmark for at lære. Ja, det skal blive godt at bo i vore fædres frie land,« sluttede han. Og hans kone, der var fra Riga, føjede til: »Vore bønder lever glædesløst og fattigt i lave, trange stuer. Vi vil gerne være med til at lære dem at leve et rigere menneskeliv.« Men efter 2. verdenskrig var der på landkortet ikke mere plads for et selvstændigt Li-

tauen eller de andre Østersø-stater. Måske har denne glødende patriot tilsidst måttet henslæbe sit liv i en fjern sibirisk arbejdslejr, hvis det da ikke er lykkedes for dem at flygte til udlandet igen.

På kejserens fødselsdag, den 27. januar 1918, fik jeg jernkorset af II. klasse – ikke for tapperhed for fjenden, men »for tro pligttopfyldelse i min gerning«. Alle officerer vil ha' deres tjenere dekoreret, og så træffer man her mange soldater med skrammer og ar fra tidligere sår i felten, de har ingen kors. På en orlovsrejse traf jeg engang en bekendt, der sagde det på den måde: »Du er nok for nær fronten, siden du ingen jernkors har.«

En vinterdag blev jeg kaldt ind til kaptajnen, der så meget alvorlig ud, og han fortalte, at han over Berlin havde fået brev fra min hjemegn, hvori man skrev, at jeg havde været på skoler i Danmark og var en tyskerhader. Om det ikke var bedre, at jeg kom andet steds hen, da kaptajnen dog stod i en ansvarsfuld stilling. »Har du sådanne venner derhjemme,« spurgte han. Jeg sagde, at det var rigtigt, jeg havde været på danske skoler, men derfor er man da ikke tyskerhader. Jeg spurgte, hvem der havde skrevet det, men det ville han ikke oplyse mig om. Med et svagt smil sagde han til slut: »Vi gør nu intet ud af denne sag. Jeg lover at overtage ansvaret for dig.« Senere prøvede jeg, om jeg kunne finde brevet, men forgæves.

Kaptajnen spurgte et par gange Reinhold ud om mig, om jeg f.eks. aldrig kom med udtalelser mod det tyske. »Nej,« sagde Reinhold, »som han er dansk, vil han ha,' at alle skal holde af deres land og sprog.« Og kaptajnen fortsatte: »Jeg forstår ikke, at de deroppe vil vedblive at være danske. Danmark kan jo dog ikke blive ved at stå på egne ben. De må dog snart slutte sig til en stormagt, som f.eks. Litauen nu. – Ja, ja, jeg forstår nok at

I to holder sammen.« Og med et lille syrligt smil sluttede han deres samtale:

»Ich ernähre an meiner Brust – unbewusst – eine dänische Schlange – und einen ‘soci’.«

(Det er: jeg ernærer ved mit bryst – ubevidst – en dansk slange og en soci).

Jeg mindes, at Reinhold fra orlovsrejser før har bragt venlige hilsener fra kaptajnens mor: »Grüss den braven Hansen!« – og også julegaver har hun sendt mig.

Her i Ponevish foretog vi rideture til egnens godser. Mange af godserne i Østersø-staterne har tyske navne, de ejes af tyskere. Jeg var jo med som landbrugskyndig. Og kaptajnen talte: »Ved den endelige fred må Tyskland ha’ disse lande her langs Østersøen. Vi kan slet ikke leve foruden. Og russerne skal have adgangen spærret til Østersøen. Jeg venter at kunne købe et gods på rimelige vilkår, og så kommer jeg op til dig for at lære og drive landbrug.«

Kaptajnen kom aldrig. I den sidste hilsen jeg fik fra ham, det var i 1919, fortalte han, at han havde giftet sig og nu boede i et lille nybyggerhus uden for Königsberg – i dag Kaliningrad. »Og,« fjede han mistrøstelig til, »hun har intet, og jeg har intet!«

Da jeg kom tilbage fra en forårsorlov i 1918, ventede der mig en stor og ubehagelig overraskelse. Der havde været en kontrol-kommission ved etappe-kommandoet og undersøgt mandskabslisten, hvor mange der var »krigsduelige«, og jeg var een af dem. Der havde flere gange før været tale om, at de unge og duelige skulle til fronten, men hidtil var jeg dog gået fri. Det kom helt an på generalen eller stedets kommandant; lod han sine egne afløse, måtte de andre officerer det også. Kaptajnen talte med generalen, der ledede kommissionen, men

han kunne ikke gå ved siden af bestemmelserne. Der var intet at gøre. For at jeg ikke skulle komme til vestfronten, sørgede kaptajnen for, at jeg blev indskrevet hos en landstorm-bataillon i nærheden, men han kunne foreløbig ikke undvære mig. Han blev til tid kommanderet til Vilna, hvor hans foresatte var, men der ville han ikke blive. Og det var godt for mig. I Vilna blev nemlig alle de aktive afløst.

Så kom ordren midt i maj, at kaptajnen skulle lede »Unterstelle Nord« i byen Kovno, og vi bragte alt »pik og pak« på jernbanen i Ponevish, flyttede med alt bohave, som da vi drog fra Phalempin til Seclin i Frankrig. Kaptajnen modtog mig i vort nye kvarter med ordene: »Nu kan du indrette dig her!« Dagene gik, uden at der blev snakket mere om afløsning.

Vi tilbragte megen tid med at vogte hestene på græsmarkerne omkring byen, da det var blevet endnu mere sløjt med det tildelte foder. Byen mindes jeg for dens heste-sporvogn gennem hovedgaden, og for at Reinhold og jeg flere gange var i teater og så nogle meget fornøjelige stykker.

I juli måned kom vi atter bort fra etappen. Vi blev forflyttet til Armee overkommando – afsnit D., der lå i Dynaburg (Daugavpils). Da kaptajnen havde været der nogen tid, sagde han: »Jeg ved for resten ikke, hvorfor vi har et overkommando her. Vi har intet at bestille. Det må vel være de urolige forhold i Rusland, der binder os.«

Vi var en del hestepassere, der sammen hentede græs til hestene på den anden side af Dvina-floden. En dag, vejret klarede op, smed vi vore overfrakker op på læsset bag ved kusken. Da vi kom hjem, var alle frakker der, undtagen min. Næste dag fik vi appel. Jeg havde endnu ikke fået nogen overfrakke »besørget«, det gav 24 timers arrest i et russisk fængsel, fordi jeg ikke havde

passet bedre på dette stykke tysk statsejendom. Fængslet lå ved hovedlandevejen, der førte ind til byen. Vi så hvordan fint pyntede russiske piger kom barfodede til byen med de blanke støvler i en dug. Over for fængslet satte de sig og tog støvlerne på. Jeg sad sammen med flere tyske soldater, der havde fået 14 dages arrest for kartoffel-tyveri. Vi måtte gerne forbedre kosten ved at stjæle kartofler i markerne, bare ikke lade os fange af russerne, der holdt vagt over deres kartofler.

Ukraine

Hen på sommeren 1918 var kaptajnen og Reinhold på rejse i Finland. Tyske tropper havde om foråret indtaget Helsingfors og dermed hjulpet »de hvide« finner i kampen mod »de røde«.

Reinhold fik orlov i august; jeg skulle hjem en gang i september, men til den tid kom der orlovsspærring, da vi inden længe skulle flyttes ned til Ukraine. Til trods for at der i Brest-Litovsk var sluttet fred i øst, blev de tyske tropper i Rusland. Det tyske rige kunne slet ikke undvære føde og foder herinde fra. Men bønderne i Ukraine ville ikke godvilligt udlevere deres varer. Mod krigens slutning kunne tyske tropper derinde vente overfald, og det viste sig snart, at ukrainerne havde gode tyske våben, både geværer og maskingeværer.

Lidt ind i oktober 1918 foregik flytningen. Togrejsen gik over Vilna, Brest-Litovsk, Kovel til Ukraines hovedstad Kiev, hvor vi havde ophold en eftermiddag. Vi fik set lidt af million-byen, der ligger på et bakket terræn på højre Dnjepr-bred. Så trillede vi over floden på en sprængt jernbanebro og ud på det flade land. Det var mærkeligt at komme oppe fra Daugavpils, hvor der var

koldt og trist efterårsvejr, herved på det rige og frugtbare sletteland. Her var stille, varmt og solrigt som hjemme en fin højsommerdag. Hveden var så lang, at en krage let kunne skjule sig, og køerne gik og »græssede« på hveden. Og omkring store landsbyer kunne man tælle op til 10–15 stubmøller. Efter en rejse på 4–5 dage nåede vi til Poltava, der ligger ca. 300 km syd-øst for Kiev – 400 km nord for halvøen Krim. Her på sletterne ved Poltava var det, at Zar Peter den Store's og Karl XII's hære mødtes i året 1709.

Hestene fik en god stald i en russisk kaserne, hvor der også var plads til hestepasserne. Gik man så en spadse-retur gennem byen een af disse smukke, varme aftener, ja, da sad indbyggerne foran husene og spiste solsikke-kærner. Skallerne beholdt de i munden til der kom tyske soldater forbi, så røg de i en stor bue ud på fortovet!

Sidste orlov - revolution

Mod slutningen af oktober 1918 fik jeg den orlov. Den 10. november, sidste søndag i orlovstiden, var vi i Lysabild kirke. Vi var ved at spænde fra, da kom degen springende og råbte til os: »Der er revolution i Tyskland! – og kejseren er flygtet til Holland!« Sikken glædelig efterretning.

Hvad mon den tysksindede pastor Langlo vil sige til det? Han var da også knap kommet på prædikestolen, før det med rystende stemme brast ud af ham: »Det brænder i vort gamle hjem, og venner, vi har dog haft det så godt der!« Mange i kirken smilede, og som for at køle os lidt af føjede han til: »Og det brænder i nabolandet Danmark med.« Det var der dog ingen, der troede på.

En dag før orlovstiden var forbi, rejste jeg våbenløs til Sønderborg og meldte mig hos »Arbejder og Soldaterrådet«. De sagde til mig, at jeg roligt kunne gå hjem til mor igen. De skrev på orlovssedlen at jeg kunne melde mig igen et stykke tid senere – og det var selveste »præsident« Topf, der satte sit navn under.

Ved revolutionens udbrud udnævnte denne tyske soldat, en lungesyg eventyrer, Als til republik – og sig selv til præsident! Hans første embedshandling var at standse al smørudførsel fra vor ø. Det roste mange ham for, da det i byen var meget sløjt med fedtstoffer. Men Als' storhedstid som en selvstændig republik varede kun tre dage – så kom soldaterrådet fra Kiel hertil og tog magten.

Efter revolutionens udbrud i Tyskland ønskede polakkerne ikke, at de tyske tropper for hjemgående drog gennem deres land og var med til at forværre mangelen på mad. De fleste tyskere i Rusland måtte drage nord eller syd om Polen. Min troppeafdeling derinde i Poltava måtte drage sønden om. De fik fat i et tog og slog sig igennem til byen Odessa. Så sejlede de med skib over Det sorte Hav, igennem strædet ved Istanbul, over Marmara-havet, gennem Dardanellerne og kom i land i Saloniki i Grækenland. Over Balkan nåede de hjem til Tyskland engang i februar måned 1919.

To rømningsmænd

Her må jeg fortælle 2 rømningsmænds bedrifter, som jeg har fra deres egen mund. Den første – husmand Jens Heise fra Drejby – havde været med i denne djævelske krig i henved 3 år. Han havde været såret og var nu atter i garnisonen i Flensborg. Snart kunne han

vente at komme til fronten igen. Nej! det fik de ham ikke til! Han skrev et brev hjem til konen, hvori han meddelte, at han tog til Kolding. Det kunne hun vise myndighederne. Og så gik han den følgende nat hjem til Als. Derhjemme gemte konen ham i snart et år.

Krigen raser videre, nu vil han til Danmark. Han finder en båd og sænker den ved stranden. Men det blev lavvande, andre ser båden og melder det til tyskerne. Da han om aftenen kommer derned, springer 2 tyske gendarmere frem fra et skjul og fanger ham. For at være klar til kamp har gendarmene lagt deres overfrakker. Da den ene nu går hen for at hente dem, gi'r Heise den anden et kraftigt stød i mellemgulvet. Ja, han slår, som var det den lede selv, der skulle slås i jorden! Gendarmen trimler, ligger og gisper en tid efter vejret, før han kan råbe på kammeraten. Da er Heise langt borte. Han løber hjem og fortæller konen, hvordan det er gået og gemmer sig nogen tid i et stort tærskøværk i et afsides skur i nabobyen. Han blev hjemme til krigen var forbi. Men en morgenstund kommer en russisk krigsfange ind og siger til bonden, at han har set Tinka's mand. »Nej,« siger bonden, »det passer ikke. Han er i Danmark. Men russeren bli'r ved: »Jeg så ham. Jeg ved det!« – Den dag var Heise kommet for sent hjem fra sin natlige vandring.

Den anden rømningsmand var købmand Gronheit i Mommark. Han havde også været med på vestfronten og oplevet krigen i dens gru. Det var ikke til at holde ud. En dag tog han beslutningen: nu skal det være forbi og så begyndte han vandringen hjem til Als. Han prøvede først at komme over den hollandske grænse, men den var spærret med mange stærkstrømsledninger. Det gik ikke. Det værste på hele den lange tur var næsten at komme over den gamle pontonbro i Sønderborg, da her stod militærvagt. Gronheit ventede da til det blev sol-

daternes sengetid, og hornet lød ovre fra kasernen på Sønderborg Slot. Så satte han i løb over broen, mens vagtmanden råbte: »Ja, kammerat, det er på høje tid.«

Efter at have opholdt sig hjemme hos konen en tid, sejler han en mørk blæsende nat ud fra Kegnæs – mod Ærø. Han roede kraftigt til og troede næsten at have nået målet, men han var landet på sydøstpynnten af Als – i Gammelpøl. Han opdagede dog fejltagelsen og måtte atter i søen. Det blev en hård nat, da vinden var imod. Og det blev lyst, inden han nåede Ærø's kyst. Lykkelig undgik han dog det tyske vagtskib på Lillebælt.

Mindesmærker over de faldne

Fra Nordslesvig blev der i første verdenskrig indkaldt 25–30.000 til tysk militærtjeneste. 5.500–6.000 faldt i krigen, og i 1920 fandtes i vor landsdel næsten 8.000 (7.668) invalider og faldnes efterladte. I de første år efter genforeningen blev der i alle sogne sat mindesmærker for de faldne. 1921 rejstes i vort sogn, i et hjørne af præstegårdshaven, en mindesøjle med navnene på 66 af vort sogns unge, der ikke vendte hjem. Kirkegårdsmuren førtes uden om mindepladsen. Øverst under Lysabild står navnet på min ungdomsven Nikolaj Henriksen. Smukkeste synes jeg de faldne er mindet i Egen sogn her på Als. Omkring klokkestabelens fod er der for hver sat en marmortavle med navn samt oplysning om, hvor og hvornår han faldt. En rundgang her er som en vandring over Europas slagmarker og meget gribende.

Overgangsår

I sommeren 1916 tjente min kæreste hos gårdejer Jens Nissen i Nordborg, der var indkaldt. Men hans far, Nis Nissen, kom omtrent daglig på besøg. Han var H. P. Hanssens bedste ven og troede sikkert på, at tyskerne ville tabe krigen og at vi ville komme hjem til vort gamle fædreland.

Den tyske militærtjeneste på godt 5 år var forbi. Alle sorger borte, bekymringerne for at blive afløst og komme i fronten fandtes ikke mere. Det var en forandring og en glæde så stor, at den næsten ikke var til at fatte. – Vi bli'r danske! Hjemme var man forberedt på dette glædesbudskab, havde ventet dette udfald af krigen.

Jeg havde håbet, men ikke turdet tro på det. Men nu! Jeg stormede frem og tilbage i køkkenet i kærestens hjem, oprømt, nynnende glade sange. Min gode svigermor sad og så til: »– at han ikke bliver træt.«

Der kom bud fra det tyske militær om at aflevere mine soldaterklæder i byen Allenstein i Østprøjsen. Jeg kunne få rejsegodtgørelse m.m. Men jeg skulle ikke til Allenstein og muligvis blive hængende undervejs.

Sidst i oktober 1918 tog H. P. Hanssen ordet i Den tyske Rigsdag og krævede Pragfredens § 5 opfyldt ved en folkeafstemning i Nordslesvig. Også polakker og elsasser havde samme dag krævet deres frihed. – Endnu inden krigen var forbi, havde man i Den nordslesvigske Vælgerforening's tilsynsråd holdt forberedende møder vedrørende afstemningen. Den 16. november forhandlede man bl.a. om sydgrænsen for 1. zone, der kom til at stemme som eet samlet område. I tilsynsrådet var der stort set enighed om grænselinjen, der gik nord om Flensborg – fulgte Skelbækken og så syd om Tønder. Dagen efter – den 17. november – samledes tusinder af

sønderjyder på Folkehjem og i Folkehjems have i Abenrå og hørte her af H. P. Hanssens mund: »Nu kommer vi tilbage til Danmark.« Den tyske udenrigsminister dr. Solf havde i et brev til H. P. Hanssen på den tyske regerings vegne anerkendt, at præsident Wilson's 14 punkter om folkenes selvbestemmelsesret også skulle gælde for Nordslesvig. Og H. P. Hanssen sluttede på Folkehjem sin første store tale efter krigen med ordene fra Bjørnsons fædrelandssang: »Alt hvad fædrene har kæmpet, mødrene har grædt, har den Herre stille læmpet, så vi vandt vor ret.« Og fra Terje Vigen: »Stort har vi mistet, men stort vi fik – og så får du ha' tak da, Gud!« Glæden var stor den dag, og de, der var med på Folkehjem, glemmer det aldrig.

I alle krigsår havde det ikke været muligt for sønderjysk ungdom at besøge danske ungdomsskoler. Nu kunne det atter lade sig gøre, selv om grænsen endnu var besat af tyske landstormtropper. Min bror Peter, Christian Jørgensen fra Sarup med flere, ialt vel en halv snes unge fra Sønderborg amt, ville gerne på efterskole de sidste 3 vintermåneder. Gårdejer Jens Christensen, Smøl, og jeg skulle ledsage de unge over grænsen først i det nye år, og det blev en spændende tur. Til Abenrå gik det let nok: med den smalsporede amtsbane til Sønderborg og derfra med damper. Men da vi ikke havde tilslutning til at køre med statsbanen, måtte vi gå til fods fra Abenrå til Haderslev. Det blev regnvejrs og mørket faldt på. Krigen havde taget hårdt på landevejen. Der var store huller, der snart fyldtes med vand. Trådte man ned i hullet, sagde det »svup«, og der fulgte en latter fra det på hele turen veloplagte rejseselskab.

Vi overnattede i Haderslev og tog næste dag videre med amtsbanen efter Christiansfeld. Vi havde adressen på en gårdmand i Aller – nær Kongeågrænsen; til ham var kufferterne sendt i god tid. Vor gode hjælper sagde

til os: »Hidtil har vi ved aftentide, med kufferterne imellem os, gået ned over engene ved Hejlsminde. I dag prøver vi på en ny måde. Vi ta'r fladvognen, sætter kufferterne i midten, og I sætter jer ved siderne parate til at springe af og smutte under grænsebommen.« Da vi i skarpt trav nærmede os grænsen ved Kær Mølle, mødte vi grænsevagten med geværet over skulderen. Han kiggede uforstående på os i forbigarten. Vor hjælper gik tilbage og forhandlede med tyskeren, mens vi stod spændte på den danske side af grænsebommen. Og kufferterne fik vi med. Så spredtes de unge til skolerne, hvor de var indmeldt. Vi havde regnet med at min bror kunne komme på Hejls efterskole, men den var fuldt optaget. Forstander Ravn skaffede ham så en plads på Eriksminde længere nordpå.

På hjemturen mødte jeg på Fredericia banegård min gode ven, Andr. Christiansen fra Holballe, og sammen blev vi en tidlig morgenstund sejlet over Hejlsminde af en fisker. Vi havde flag og mange gode sager med, som vi ikke kunne købe i det af krigen forarmede og udsultede tyske rige. Atter måtte vi tage turen fra Haderslev til Åbenrå til fods, og det var strengt for min gamle ven, der tilmed havde nye sko på. Vi nåede Bodum mark, men så smed han sig på en stenhob ved vejen og sagde: »Nu kan jeg ikke mere.« Der var lys i et lille hus, og dér blev vi gæstfrit beværtet med aftensmad og fik en lang snak om preussisk styre i gamle dage. Manden, der så vidt jeg husker, hed Thomsen, var een af disse »hjemløse«, der hverken var danske eller tyske statsborgere, og som var forfulgt af tyskerne før krigen. Under dette fornøjelige ophold var vi kommet til kræfter igen og nåede ud på aftenen ind til Åbenrå.

I løbet af vinteren 1918–19 rejstes der i Nordslesvig tusinder af nye flagstænger. Vi ventede da helt sikkert, at afstemningen ville komme i løbet af sommeren, og

så måtte vi jo være parate til at kunne hejse flaget. Her er det samme fod og stang, der står endnu – over 50 år efter. Der er blot taget en meter af stangen foroven og forneden.

I vinterens løb vendte også soldaterne hjem fra krigsskuepladserne. De, der kom fra Frankrig, havde mange lange og anstrengende marchture før de nåede ind i Tyskland og kunne fortsætte rejsen hjemefter med bannen. Ernst Christensens far i Asserballe, den senere folketingsmand Christen Ernst Christensen, lå også i vest og var ved revolutionsudbruddet blevet valgt ind i soldaterrådet. På hjemmarchen var han indkvarteret hos en smed i Luxemburg. De drøftede kvindelig regent – som her i Luxemburg – eller republik. Da svang smeden den store hammer og slog så gnisterne fløj vidt omkring: »Jeg holder nu på pigen!«

Mange landmænd vendte hjem til halvtomme stalde og forsømte marker, men livet var dog bjærget, og det andet kunne genoprettes. Værre var det for forretningsfolk, der kom hjem til tomme lagre. Salgsbeløbet, marken, blev jo værdiløs. Købmand Henningsen i Tandslet var en af dem. For at bjærge føden til familien tog han rundt på bøndergårdene som arbejdsmand med damp-tærskemaskinen.

I forårstiden kom også fangerne hjem fra det fremmede. Begge min kones brødre havde været i fangenskab og begge i de danske lejre: Esben kom hjem fra Feltham-lejren i England, Jørgen fra Aurillac i Frankrig. De kom med dansk skib over Nordsøen til København og fik her en hjertelig og storslået modtagelse.

En del landmænd mente at se en fordel i at få gælden nedbragt ved at låne kroner i Danmark til udbetaling af markgælden. I den nordligste del af Sønderjylland, hvor man havde de bedste forbindelser over grænsen, begyndte man denne ombytning, da marken

endnu stod ret højt. Man ventede jo bestemt, at vi snart blev danske. Da afstemning og genforening trak ud, blev det en længere tid, der måtte tilskrives renter på krone-lånene. Ja i nogle tilfælde blev kronegælden efter genforeningen omtrent på samme højde, som markgælden havde været. De, der ingenting foretog sig, slap let og smertefrit af med gælden, da marken blev helt værdiløs. De mark-beløb, der indestod i banker og sparekasser, tabte jo også deres værdi, men Danmark hjalp spareerne med 63 millioner gennem en valutaordning. Jeg fik 700 kr., men jeg kunne ha' fået 1400 kr., om jeg havde haft rigtig rede på mine sparepenge.

Kort tid efter våbenstilstanden kom gymnastikken i gang alle vegne. Jeg kom til at lede i Tandslet forsamlingshus. Efterhånden som yngre soldater kom hjem fra krigen, trådte de ind i rækkerne. En gymnastikaften træder min svoger Peter Lassen ind i salen i sin felt-uniform. Ved siden af ham står en invalid – Andreas Andersen fra Lysabild. Han hænger på 2 krykker. Det ene ben er kortere og hænger skævt forvokset ned. Han har under krigen kørt rundt i en let kærre forspændt med en lille islænder, og megen medfølelse har fulgt ham. Pludselig råber Andersen ud over salen: »Nu har tyskerne tabt krigen.« Han smider en krykke til hver side, løber hen og springer over hesten. Stor forbavselse! Alle stirrer på »invaliden«.

Andersen har fortalt følgende: »Ved krigens udbrud tænkte jeg: gå i krig for Tyskland – nej aldrig! Mod slutningen af høsten 1914 lod jeg mig falde ned på cementgulvet i laden fra et stort kornlæs og stak nogle fingre på højre hånd ind under bageste vognhjul, endda 2 gange, da de fik for lidt første gang. Det måtte være nok til en kort krig. Siden sultede jeg, gik lange natteture, åd cigaretter og drak eddike til. Jeg blev syg og lammet, og den ene side vedblev at være lammet. Jeg

mødte til de militære undersøgelser nærmest som et skelet på krykker. Men når krigen var slut, skulle jeg jo gerne være menneske igen, så jeg øvede mig i skjul i at bruge lemmerne.«

Kort efter krigen begyndte her i Europa den spanske syge. På mange af vore ungdomsskoler havde sygdommen så hårdt fat, at flere døde. Vor møllersvend Povl og jeg blev lettere angrebet. Da vi mødtes – og smilede – trak vore munde kraftigt hver sin vej.

Mark-inflationen blev værre og værre i løbet af 1919. Jeg husker, at købmanden i Fåborg på vore indkøbsture den sommer afregnede vore mark til omkring kurs 30. Ja, vi tog med damperen fra Sønderborg til Fåborg og hentede der tobak og mange kolonialvarer. Medlemmer af Vælgerforeningens tilsynsråd kunne udstede passersedler, som tyskerne måtte godkende. Min svigerfar havde 50.000 mark stående i en sparekasse i Flensborg. En dag – senere i inflationen – fik han fra denne sparekasse besked, at hvis han ville ha' beløbet hjem, måtte han sende penge til frimærker. Aldrig har jeg da set min svigerfar så vred, som da han fik meddelelsen, at hans 50.000 ikke var et frimærke værd.

I sommeren 1919 tog min kæreste på Ryslinge højskole og hun var meget glad for opholdet. Jeg besøgte hende flere gange og var med til foredrag, ligesom jeg besøgte min gamle lærer og ven, Thorvald Aagaard.

Fra en bekendt, Ernst Christensen havde i Søby på Ærø, fik vi den sommer i Tandslet ungdomsforening gentagne indbydelser til at deltage med et gymnastikhold i et stævne i Ærøskøbing. Da de til sidst lovede at hente os i Sønderborg med den lille damper »Ellen«, sagde vi: ja tak! Jeg skulle lede det store hold. Redaktør Andreas Grau og fru Ellen var med ombord; glade og fornøjede gled vi over Lillebælt. Ved havnen i Ærøskøbing blev vi i pæne ord budt velkommen, hvorefter

vi – i silende regn – blev ført gennem byens gader og afleveret ved en gymnastiksal med: »Så ses vi igen klokken 2 ved stævnet.« – Men hvad nu? – Enkelte havde så rigelig med kroner, at de kunne gå på hotel og spise. En del havde kun mønt til nogle kager hos bageren. Andre igen havde en madpakke med hjemmefra, som de delte med dem, der hverken havde penge eller brød. Det var klaret op og stævnet forløb udmærket. Der var mange hold, og alsingerne klarede sig godt, sagde Ellen Grau.

Da stævnet var ved at slutte, blev der meddelt, at kaptajnen på »Ellen« gerne ville sejle en time før. Man havde ellers tænkt, at vi skulle ha' noget at spise inden afrejsen, men det blev der ikke tid til. – »Vi siger vore gæster fra Als mange tak for besøget, og skal vi så til afsked give dem et rungende hurra!« Vor bekendt fra Søby, der havde indbudt os, var med os fra Ærøskøbing og han var helt ulykkelig. Han havde overladt ordningen af stævnet til folk i Ærøskøbing, og de havde ladet os sulte hele dagen. Vi søgte at trøste ham, men han sagde: »Vi kan ikke være det bekendt!« – Vi var nu alligevel glade for turen – de fleste af os!

Grænsestrid

Det trak ud med afstemningen, og 1919 blev det lange venteår. Striden om grænsen begyndte, og den blev meget bitter.

Abenrå-folkene, med H. P. Hanssen og Nis Nissen i spidsen, henviste til Junggreens ord om at være mod andre, som man ønsker andre skal være mod én selv. De ønskede at drage en national sindelagsgrænse, der kunne holde, også når Tyskland var kommet over nederlaget. *Abenrå*-folkene ønskede 1. zone, og områder

med dansk flertal i tilstødende distrikter syd for – med til Danmark. Blandt dem hørte jeg hjemme.

Flensborg-folkene ønskede, og kæmpede hårdt for at få Flensborg og så mange danske i 2. zone som det var muligt, med til Danmark; mange danske virkede for at få grænsen ved Danevirke. Ved valget til »Den nordtyske grundlovgivende Rigsforsamling« i 1867 – kort efter at vi havde fået Prag-fredens § 5 – havde der været dansk flertal i Flensborg.

Min gode ven Andreas Kaad i Mintebjerg kæmpede hårdt på Flensborg-siden. Han og faderen – Peter Kaad – stod i hver sin lejr og kunne næsten ikke være i stue sammen. Der var en familie, der var så splittet, at der måtte holdes 2 sølvbryllupper, et for Åbenrå-folk og et for Flensborg-folk.

I efteråret 1919 var der valg til Vælgerforeningens tilsynsråd – som også kaldtes: den nordslesvigske rigsdag. Da fik

Åbenrå-folkene	13.861 stemmer og 26 valgt
Arbejderforeningen	4.373 stemmer og 6 valgt
Flensborg-folkene	10.926 stemmer og 20 valgt
Desuden valgtes uden afstemning i Flensborg	8

Begge standpunkter var således nu omtrent lige stærke i Vælgerforeningen.

De tyske myndigheder havde i juli 1919 givet danske spejdere lov til at deltage i et stævne på Dybbøl. De kom sejlene hertil i 3 dampere og i stævnen på den første stod der en skov af Danebrog. Ved havnen i Sønderborg stod der store skarer, der tog imod dem med jubel. Redaktør Andr. Grau gik ombord og bød dem hjertelig velkommen. »Men,« sagde han så, »I kommer til et land, der endnu er besat af tyskerne, og derfor må I nu rulle flagene sammen.« Alligevel affødte stævnet skarpe

rivninger med de tyske myndigheder. Fra dansk side bad man påny de allierede magter om at besætte Sønderjylland.

I august kom så det store franske krigsskib »La Marseillaise« på visit i de sønderjyske farvande. Skibet fik en meget festlig modtagelse i Sønderborg. Mange af byens borgere var om bord og så film fra de store sejersfester i Paris. Også en tysk marineofficer kom om bord og protesterede på den tyske regerings vegne mod besøget. Den franske kommandant sagde blot til ham: »Jeg har mine ordrer og dem agter jeg at følge.« Med om bord på det franske krigsskib var også professor Verrier – de sønderjyske krigsfangers gode ven. Verrier var professor i de nordiske sprog ved Sorbonne universitetet i Paris, og han talte norsk, svensk og dansk lige let og korrekt. Før krigen havde han rejst meget heroppe. Da »Marseillaise« var i Abenrå, kom Nikolaj Andersen, der var sekretær i Sprogforeningen og tillige vært på Folkehjem, om bord. De to gamle venner faldt i hinandens arme, og Verrier udbød: »Niklå-åj, at vi to skulle opleve det!« – De havde så tit siddet sammen derinde på Folkehjem og talt om § 5 og den afstemning, der ville komme engang.

Vinteren 1919–20 tog jeg på Korinth landbrugsskole. Jeg havde ikke haft ret mange læreår ved landbruget; det kunne nok gøres nødig, at jeg også fik en del teoretisk viden om landbrug, nu jeg snart skulle være bondeemand. Det blev for mig en meget lærerig vinter. Forstander Fenger var en glimrende foredragsholder og en god læremester i kvægbrug. Den af lærerne, vi vel nok alle kom til at holde mest af, var dog Sloth, læreren i planteavl og højskolemanden på landbrugsskolen. Han boede på gården »Landlyst«, som han havde i forpagtning af grevskabet Brahetrolleborg. I Fengers timer blev jeg snart udpeget som forsanger; det var det år et noget

vanskeligt hverv i det store elevhold, kammeraterne kunne ikke godt holde tonen. Selv om jeg satte tidligt og kraftigt ind på versene, endte vi ofte sangen helt nede »i kælderen«. Sloth var en god sanger, og han lærte os mange gode nye sange. Hans søn Karl Peter overværede ofte faderens foredragsmøder – nede på sidste bænk. Når vi så sang: »Sorgløst kan vi ej synge dit navn – Danmark,« så lød den lille Karl Peters klare drenge-stemme et par takter bagefter: »Danmark«. – Også siden har jeg haft megen forbindelse med min gamle skole – og da særlig med lærer Sloth og hans familie, idet jeg blev indvalgt i elevforeningens bestyrelse – og var dens næstformand vel i over 20 år.

Afstemning

Mod slutningen af året 1919 blev afstemningen endelig fastsat til den 10. februar 1920 i 1. zone – det nuværende Nordslesvig – og den 14. marts 1920 i 2. zone – Flensborg, det nordligste Angel og Sydtønder amt.

En international kommission – med sæde i Flensborg – skulle lede afstemningerne. Kommissionen bestod af: 1) en englænder, der var dens formand, 2) en franskmænd, 3) en nordmand og 4) en svensker. Allierede tropper besatte områderne. Til Sønderborg kom der franske alpejægere, der havde et forrygende marchtempo. Det var flinke soldater, og deres store lyst var at drille tyskerne. Det tyske militær var sendt sydpå. Vi var en hel flok unge på landbrugsskolen, der skulle hjem og stemme. Kammeraterne førte os i procession, under sang og med flag i spidsen, til banegården. Inde i præstegårdshaven stod pastor Clausen og vinkede. Han ønskede os lykke på rejsen.

Dagen før afstemningen var vi i Sønderborg for at tage imod vore gæster, de tilrejsende stemmeberettigede nordfra. Afstemningsreglerne sagde, at alle, der var 20 år gamle og født i områderne, kunne stemme. Nu kom de, med tog og store dampskibe, fra Danmark. Mange havde i deres ungdom forladt landsdelen i tillid til § 5, andre var blevet udvist af tyskerne. Nu mødte de – en del sammen med voksne børn. Blandt dem, vi ventede på, var min kones morbror – børnehjemsforstander Jørgen Jakobsen fra Birkerød.

I byerne og stationsbyer, hvor unge tyske embedsmænd havde været bosat en tid, kunne de dengang fødte børn møde som stemmeberettigede. Især i den sydlige del af afstemningsområdet fik det stor betydning. Det havde ikke været meningen. Den danske fredsdelegation havde i Paris foreslået at alle, der er 20 år gamle, er født og bosat i afstemningsområderne, skulle have stemmeret. Den lille tilføjelse, at de også skulle være bosat i områderne, var gledet ud. Professor Troels Fink har forklaret mig, at det var sket af skødesløshed ved en sidste afpudding af Versailles-traktaten. Det havde for os en uheldig virkning, hvor vi var svagest:

Mens Haderslev havde 1.203 danske og kun 916 tyske tilrejsende, havde Sønderborg 349 danske og 919 tyske tilrejsende, Tønder 165 danske men 850 tyske tilrejsende og Flensborg 1.350 danske men 7.695 tyske tilrejsende.

Og de mange tilrejsende syd fra bragte mod, fortrøstning, ja kamphumør med herop til deres meningsfæller.

Mens vi den dag ventede på dampskibene derude i Sønderborg, stod vi og så ud over pladsen foran Sønderborg slot, der jo af tyskerne blev benyttet som infanterikaserne. Slotspladsen var myldrende fuld af mennesker. Det var tyskerne, der var ved at ordne rækkerne til deres store demonstrationsmarch gennem byen. Om lidt skulle

vi stille op sammen med vore gæster. Det kunne vel nok blive spændende! Nu lød sangen: »Deutschland, Deutschland über alles«. Tyskerne begyndte marchen med det tyske flag i spidsen. På gaden gik en gruppe franske alpejægere forbi. Da de så tyskernes marchkolonner, svingede de rundt og marcherede lige ind i optoget, og tyskerne måtte springe til side for ikke at blive trampet ned.

Da dampskibet »København« lidt senere lagde ind til kajen, stod vi en tusindtallig skare og sang: »Der er et yndigt land«, og fra det store tætpakkede skib stemte man med i. – Syngende vore fædrelandssange drog vi i et mægtigt optog gennem Sønderborgs gader – dog uden at træffe tyskerne. Men alpejægerne gik snart ind i vore rækker, og med dem under armen drog vi videre, syngende »Marseillaisen« hver på sit mål, til deres rappe fodslag.

Så kom den store festdag – afstemningsdagen den 10. februar 1920. Sikken et vejr! Stormen piskede regnen ned. På alle de nye flagstænger blev flagene hejst for første gang. Stormen rev mange af dem til pjalter i dagens løb. Men storm og regn gjorde ingen skår i vor festglæde.

Her fra Lysabildskov gik vi i optog til afstemningen. Vor svagelige mor gjorde hele turen med. Da vi nåede Lysabild by holdt vor nabo, H. J. Hansen på Kronborg, en smuk tale om dagens betydning, om at § 5 nu blev opfyldt efter at vi sønderjyder havde ventet på den stund i over halvtredsindstyve år. Så drog vi videre, og der sluttede sig efterhånden mange til. På kirkegården lagde vi blomster på den danske krigsgrav fra 1864, hvorefter vi gik ned på Lysabild stationskro og afgav vor stemme: lagde sedlen med Danmarks navn i valgurnen. Det var et meget højtideligt øjeblik!

På gavle, ladeporte og husfacader hang de store far-

vestrålende afstemningsplakater, og de bidrog meget til at skabe fest over dagen. Jeg har endnu gemt nogle stykker, der den dag hang på vor lade: »Stem dig hjem« – med Danebrog over det danske sommerlandskab – »Det lyder som et eventyr«. Joakim Skovgaards smukke billede af mor og datter, der mødes. Og så har jeg nogle rester af: »Nu kalder Danmark på sine børn – farvel for evigt du tyske ørn.«

Om aftenen samlede vi på kroen for at høre valgresultaterne, og var det et særlig godt resultat, ville jubelen næsten ingen ende tage. Min kæreste skulle jo afgive sin stemme i sit fødesogn Tandslet. Senere hørte hun general Tuxen, der også kunne stemme i Tandslet, i forsamlingshuset fortælle minder fra sit barndomshjem i Tandslet præstegård. Hun var så optaget heraf, at hun glemte aftentoget til Lysabild, hvor vi havde aftalt at mødes. – I storm og regn måtte hun tage turen til fods, så det var en lille våd pige, der sad ved min side hele aftenen.

I Lysabild sogn stemte 869 for Danmark og 97 for Tyskland, af dem var dog 34 tilrejsende syd fra. Det blev 90 % for Danmark, og tager vi de tilrejsende fra, bliver det 94 % – eller nøjagtig den samme stemmeprocent for Danmark som ved valget til Den nordtyske Rigsforsamling i 1867! – Et flot resultat efter 56 år under tysk styre. I hele Nordslesvig afgav 92,2 % af befolkningen deres stemmer, og deraf var 75 % for Danmark og 25 % for Tyskland. – Efter at valgresultaterne var oplæst, holdt gårdejer Peter Andresen Andersen en god festtale, ligesom mange andre havde ordet for at tolke den store glæde vi alle følte. En søn af landdagsmand Hans Lassen, Lysabild, var kommet hertil for at afgive sin stemme. Han holdt en tale, hvoraf man kunne mærke, at han bad for sin fars minde. (Efter Hans Lassens død i 1896 blev det jo opklaret, at han

havde besveget Lysabild sparekasse for en betydelig sum). Jeg fortalte lidt om den festlige hjemrejse fra Korinth og gårdsdagens strålende oplevelser i Sønderborg.

Og så kom afstemningen den 14. marts i 2. zone. Fra dansk såvel som fra tysk side var der også her sat et stort forberedende arbejde ind. Der var afholdt mange møder, hvor diskussionen gik højt – ja, endog flere steder var ved at gå over til håndgribeligheder. Også mange Abenrå-folk tog del i arbejdet dernede. H. P. Hanssen sluttede en tale i Flensborg med ordene fra en afstemningsplakat: »I tusind år var du Danmarks by, du barn af Danmark bliv dansk påny!« Mange Flensborg-folk troede, at det ville ske. Men afstemningen blev en stor skuffelse. Kun 20 % af stemmerne i 2. zone var for Danmark. I Flensborg by stemte dog 25 % dansk, og trækker vi alle tilrejsende fra, kommer vi op på godt 28 % for Danmark. Under forberedelserne til afstemningerne havde al grænsestrid været indstillet, men nu begyndte den påny. – Flensborg skulle med til Danmark, og da det ikke ville lykkes, søgte Flensborg-folkene at få byen internationaliseret, hvorefter der skulle være en ny afstemning om 15 år. Endog statsminister Neergård gik ind for denne tanke.

Ved folketingsvalget 26. april kom Zahle i mindretal og Neergård blev statsminister. – Kammerherreinde fru Ingeborg Refslund Thomsen har fortalt mig, at Neergård spurgte hendes far, H. P. Hanssen, om han også ville hjælpe det nye ministerium. Jeg husker ikke hvilken stilling, han skulle ha', men det var i hvert fald ikke en ministers. H. P. Hanssen sagde til Neergård: »Det kommer an på, hvilken politik der skal føres i Sønderjylland.« Neergård sagde, at han ville prøve på at få Flensborg internationaliseret. Hvorpå H. P. Hanssen svarede: »Så har vi ikke mere at tale om.«

Den internationale kommission bestemte, at 2. zone skulle blive ved Tyskland. Og jeg finder, det var godt, at vi fik en national sindelagsgrænse. Det er blevet sagt fra tysk side, at en grænse syd om Tønder, men nord om Flensborg var »tålelig« for Tyskland. – Hvis Danmarks grænse var lagt syd om Flensborg, tror jeg, at Hitler havde hentet Slesvig som så mange andre grænseområder »hjem til riget«, og vi kunne da også være kommet med i anden verdenskrig.

Genforening

Den 5. maj 1920 skulle vi alle til Sønderborg for at modtage vore danske Jens'er, der kom sejlene til byen med krigsskibet »Olfert Fischer«. Senere så vi, hvordan de franske alpejægere overgav kommandoen til vore danske soldater. Trikoloren på kasernen blev taget ned, og Danebrog gled op. Det hele var et meget festligt skue.

Sommerens store begivenheder var dog kong Christians ridt over Kongeågrænsen på den hvide hest den 10. juli og Dybbøl-festen dagen efter. Haderslevs nye amtmand – bonden Refshauge – bød kongen velkommen ved grænsen, men det burde have været danskhedens førstemand i Sønderjylland H. P. Hanssen, Nørremølle. Fru Ingeborg Refslund Thomsen har fortalt mig, at H. P. Hanssen var udpeget dertil af et enigt amtsråd i Haderslev – af Flensborg-folk såvel som Abenrå-folk, men han blev skubbet til side »fra højere sted«. Kongen, der var meget varm for at få Flensborg med til Danmark, har ikke villet se og modtages af denne Abenrå-fører. »Og dog vedblev far at være lige kongetro,« sluttede fru Ingeborg.

En anden gang har fru Ingeborg fortalt: I en landsby

på Als skulle der i genforenings-sommeren være stor kongemodtagelse. En fin æresport var rejst, og mange mennesker mødt op. Forrest stod tidligere landdagsmand Nis Nissen fra Vibøge, der skulle byde majestæten velkommen. Kongens bilrække var ved at standse. Da ser kongen Nis Nissen og råber: »Kør.« Men chaufførerne følger ikke ordren hurtigt nok, og kongen råber atter med kraftig røst: »Kør!« Han ville ikke modtages af Nis Nissen, der havde været den stærke leder af Abenrå-gruppen i Vælgerforeningen.

Den store genforeningsfest på Dybbøl var begunstiget af det fineste sommervejr. Fra den tidlige morgen var der på alle veje et mylder af mennesker frem mod nordslesvigernes glade møde med det danske kongehus, regering, rigsdag og vel titusinder fra norden å! Tidligt cyklede også vi hjemmefra, hver med sin madpakke, i fald vi skulle blive skilt i trængselen. Vi tog plads oppe på skråningen over for indgangen i skanserne V og VI. Herfra kunne vi overse det hele. Kongeparret og den gamle enkedronning fik deres plads på en forhøjning inde i skansen. Regering og rigsdagsmedlemmer var med i det store optog, der nåede fra Sønderborg helt op til Dybbøl mølle. Som en af de første i optoget så vi den stovte Klaus Berntsen. Det tog lang tid inden de sidste nåede frem, og der var da et hav af mennesker i skanserne, vel mellem 50 og 100.000. Under festen overrakte et gammelt Danebrog fra 1864 samt en afstøbning af guldhornene til kongeparret. Grev Schack fra Møgeltønder holdt hovedtalen. Han tillod sig at sige du til kongen. Mod slutningen af sin tale sagde han: »Vi vil være dig gode og trofaste sønner og døtre Danmark. Det lover vi dig i dag – det giver vi dig håndslag på, kong Christian!« Også H. P. Hanssen, P. Grau og statsminister Neergård talte. Sidstnævnte mindedes i sin tale Nordslesvigs store offer i krigen, de 6000 faldne, og han

henvendte sig tillige til de danske syd for grænsen, der ikke kom hjem til Danmark. På hele det danske folks vegne lovede han dem, at de ikke skulle blive glemt. Næste dag, da kongen ved Kruså korsvej havde et gri-bende møde med danske fra Sydslesvig, gentog kong Christian ordene: »I skal ikke blive glemt!«

Størst var vel nok dagen for de gamle veteraner fra 1864, der alle fik et håndtryk af kongen.

Mod aften traf vi vor unge karl Jørgen Jespersen fra Sandhøj, og han var strålende glad. Han havde nemlig også fået et kongeligt håndtryk.

Da vi ud på aftenen kom hjem til Tandslet, fandt vi på en bænk i haven min gode ven Siliam Bjerre, den senere højskoleforstander og præst. Vi havde begge vin-teren forud siddet på skolebænk i Korinth. Han var der endnu for at blive forberedt til landbohøjskolen. På vor beklagelse af, at han havde måttet vente på os, sagde Siliam Bjerre: »I skal rigtignok ikke beklage mig. Jeg har oplevet en begivenhedsrig dag, og nu har jeg siddet her i denne smukke sommeraften og gennemlevet det hele påny.« Bjerre havde spurgt forstander Fenger om lov til at være med til genforeningsfesterne – og havde fået det svar: »Bliv hellere her og se på lektierne.« Men han var rejst alligevel. »Kongens ridt over grænsen og genforeningsfesten på Dybbøl er så store tildragelser i et folks liv, at man *må* være med,« sagde Bjerre.

Selvstændig landmand

I de år møllen var bortforpagtet til P. Nissen, 1908–1916, og mor stod for styret sammen med hendes far (»gammel oldfa Lassen«), da måtte der bygges hus og indlægges en hjælpemotor ved møllen. Men i året 1921

havde mor en karl, Peter Løvig, som jeg havde været sammen med på Korinth landbrugsskole, en sindig, solid, flittig og dygtig jyde. Man var begyndt at udbygge elektricitetsforsyningen her i Sønderjylland. Peter Løvig drøftede tærskningsspørgsmålet med Povl møllersvend. Hidtil var tærskningen jo foregået på den måde, at et stort tærskværk, med en kraftig dampmaskine som trækraft, og med 12–15 mand til betjening, kørte rundt fra gård til gård. Hvis min mor ville købe et tærskværk, så måtte det kunne lade sig gøre at bruge møllen til trækraft, indtil el-motoren kom. Det lykkedes virkelig at få mor til at købe et 17" tærskværk, og at føre et svært tov som trækraft fra møllen over vejen til laden. Men at sige, at tærskværket gik rolig og støt, det ville være pral! Ved jævn vind gik det nogenlunde, men i bygevejr kunne Povl slet ikke regulere farten. Det er da sikkert også det mest mærkelige en vindmølle nogen sinde er blevet brugt til!

I 1923 blev der købt en underløber-kværn til brug sammen med den 10 hk el-motor, og den blev Povl efterhånden meget glad for. Povl døde allerede i 1924, kun nogle og halvtreds år gammel.

Den 8. april 1920 havde min kæreste og jeg holdt bryllup i Tandslet forsamlingshus. Forlovelsestiden havde da varet i hele 6 år.

Fra 1. april havde vi overtaget min svigerfars gård i Tandslet i forpagtning, da min kones bror Esben gerne ville på skole og se sig lidt om, inden han overtog ejendommen. Det var nu slet ikke så let at begynde som selvstændig landmand efter 5 lange år som tysk soldat. Der var meget, der skulle huskes og øves – og til tider måtte man tage sig selv lidt i nakken for at få sagerne ordnet. Men det gik jo da. Høståret 1920 huskes endnu. Vi såede det første korn de sidste dage i marts, men så kom der en lang periode med regn og slud, og det sidste

korn blev ikke sået før den 20. maj, den dag kronemønten blev indført hernede. Høstudbyttet blev da også dårligt. Året 1921 var en hel modsætning. Kornet blev sået i marts, og da vor ældste søn blev født den 12 juli var vi i fuld gang med byghøsten. Og resultatet var godt. Alle kornsorter foldede udmærket, ja, der måtte endda 3 mand til at bære kornet på loft fra tærskværet.

Den 15. marts 1923 drog min kone og jeg med vor ældste søn, Hans (nu 1 år og 8 mdr. gammel) fra Tandstlet til Lysabildskov, hvor vi overtog mit barndomshjem, møllen og landejendommen på 17,3 ha, det første år i forpagtning. Der var nok at tage fat på herhjemme. De fleste landmænd havde bygget og ordnet i de gode landbrugsår før 1914; her var intet blevet foretaget. Forsømmelser fra forpagtningstiden 1908–16 og krigstiden derefter mærkedes på markerne og på bygningerne. Næsten i alle lavninger i markerne stod der vand i forårstiden. Der trængtes til dræning, og det blev gjort år efter år, som økonomien tillod det.

Vi begyndte med at lave møddingsted og ajlebeholder, her brugte vi de få penge, vi havde fri. Roehuset blev moderniseret. De første år var vanskelige. Arbejdet på stuehus, vaskehus og staldbygninger måtte vente, til pengene var der. Mor havde bygget nogle meter til ved øst-gavlen af huset, da aftægtslejligheden ellers var lovlig lille.

»Kunde-mølleriet« blev indstillet i 1926. I mange år havde vi 2 gange ugentlig kørt »møllevoغن« til Lysabild, dvs. hentet kornet og bragt bønderne mel tilbage. Da jeg 1926 standsede mølleriet, traf jeg aftale med møller Skovmand på Humbæk, at han i 2 år skulle betale mig halvparten af malepengene fra de kunder, der kom herfra til Humbæk. Jeg tror, at Skovmand kom til at betale mig mellem 1 og 2.000 kr. I møllens historie bør nævnes, at vi et år havde en dygtig og solid karl, Kristian

Lund, der udførte det vovelige mesterstykke at stå på hovedet helt oven på hættten af møllen. Ja, jeg fandt det så voveligt, at jeg mindeligt bad ham ikke at gentage det.

Vingerne på møllen blev taget ned 1926, da de var gamle og skrøbelige. I året 1943, midt under anden verdenskrig, da der ikke var så rigeligt med brænde, rev vi vor gamle mølle ned. Snedkermester Chr. Nør, Lysabild, klarede denne opgave uden mindste uheld. En del af træet og zinkpladerne blev solgt ved offentlig auktion. Der var så meget brændsel i møllen, at det kunne dække udgifterne. Brædderne fra møllen blev brugt til loft i svinestien og til magasinet i laden. Her brugtes også en trappe, der havde ført fra første til andet loft, samt et »spil« til loftsbjælke.

I efteråret 1930 havde jeg måttet sætte en ny tærskelade op, da en (i øvrigt meget flink) dreng havde sat en tændstik til en halmstak, der stod tæt op ad laden. Vi troede, at træbukkene var blevet udryddet ved den lejlighed, men de er desværre også ved at ødelægge dele af den nuværende lade.

I 1944 blev der plantet en bøg, hvor møllen havde stået; den stammer fra Nørreskoven og er udvalgt af daværende skovfoged Nielsen. Da vi plantede bøgen fandt vi en fin, grusbelagt plads, blandet med trækul, hvor den gamle stubmølle havde stået. De 8 grundsten fra møllen er ikke blevet flyttet; de ligger endnu på deres rette plads. Drivhuset deroppe blev bygget i 1944.

Smed Olling

Den 15. marts 1923 var en mærkedag i vor lille by. Da fik byen en afløser for den gamle smed Hans Ma-

thiesen. Det var en ganske ung mand, Hans Olling, der havde sit hjem tæt ved den gamle Kongeå-grænse. Han var en tiltalende og flink smed, der faldt godt til i vor by. Ved stor nøjsomhed klarede han sig igennem. Kunne smedehåndværket ikke give tilstrækkeligt til føden, hentede han torsk på Lillebælt eller drev kaninavl. Aldrig hørte man ham klage, altid havde han en skærv til et nationalt formål. Og under besættelsen havde han mod til at huse vor præst H. C. Madsen, der var eftersøgt af tyskerne som sabotør. Længe plagede gigten ham, men først da hestene forsvandt fra landbruget ved mekaniseringen, solgte han hus og smedie og flyttede til Sønderborg. Der mødes vi jævnlig.

Landbrugskrise og ny fremgang

Til vanskelighederne de første år kom, at regeringen i 1925 førte kronen i pari: »den ærlige krone«. Det medførte, at forrentningsprocenten i nogle år lå omkring 0.

Fra 1927 havde vi begyndt at avle både frø og kartofler, og da gik det fremad for os. I 1929 var forstander Fenger fra Korinth landbrugsskole her på besøg, og han spurgte da, hvorfor jeg ikke havde begyndt at ensilere roetop. – Jeg kunne ikke finde et passende svar, men sagde så – lidt overmodig – at jeg fandt, vi klarede os godt nok uden. (Vor forrentning blev det år på 13,6 %). »Det bøjer jeg mig for,« sagde Fenger. Men vi skulle hurtigt komme på knæ igen. Amerika havde en svær økonomisk krise, og den nåede os i 1930; forrentningen røg atter ned på 0. Tilmed brændte vor tærskelade i efteråret 1930. For at kunne indrette nogle svinestier i den nye lade måtte jeg låne 700 kr. hos vor gamle medhjælper »Mitrin«. Efter nogle års forløb kom vi nogen-

lunde på benene igen, men for almindeligt landbrug tog det tid. – Småt var det med penge. Et slagterisvin kostede omtrent 40 kr., en udsætterko knap 100, 1 kg smør var et år nede på 1,61. Men også arbejdslønnen var lille, en dagløn 3–4,00 kr., og for dem, der måtte gå arbejdsløse, var tilværelsen hård.

Da mor opførte tilbygningen ved den østre gavl og lavede om på aftægtslejligheden, tog hun også det ene fag med af gårdens stadsstue. Men vi havde fra vor 3 fags stue stadig 2 døre til forstuen. Først i 1935, inden Hans skulle konfirmeres, fik vi den ene fjernet og en havedør i stedet. Og »Mitrin« sagde til os: »Få da det gamle 'monstrum' til kakkellovn væk og køb jer en pæn kamin.« – »Vi har ikke penge til det,« svarede vi. »Så kan I låne dem af mig,« sagde hun. Og vi fik endnu 800 kr. af hendes møjsommelig sammensparede penge. En del landmænd måtte sælge bilen, andre afbestille telefonen.

Min kone indskyder her:

Jeg husker en juletur til Sønderborg. Til juleudstilling skulle vi jo da, skønt vi næsten ingen penge havde til at købe for. Og koldt var det. Vi voksne havde jo vort overtøj, som vi fik, da vi blev gift, men Hans gik i sin tynde matrosdragt – uden for – og frøs jammerligt. Da græd jeg indvendigt, at vi ikke engang havde råd til en overfrakke til ham. I det daglige følte krisen ikke så nærværende. Vi havde jo at bide og brænde. Men en gang vi måtte låne op, hvad vi kunne, på vor livsforsikring for at få en generende gæld betalt, da gik det mig lidt på nerverne.

Mennesker, der havde en lille besked, men fast indtægt var misundt af mange. Vor landpost, Hans Maj, fik godt 3000 kr. i årlig løn, og det pinte ham, at mange gav udtryk for misundelse. Vor mejeribestyrer A. Petersen, fik vistnok knap 3000, men da han passede en

filial af Sønderborg bys Sparekasse og lavede alt bødkerarbejde på mejeriet, kunne han holde en gammel bil. Han kunne da bedre nå at komme med til mejerimøder og smør- eller osteudstillinger et stykke borte. Men mange så skævt til ham for bilens skyld. – Forud for en generalforsamling i mejeriet sagde Petersen et år til mig: »Du kommer da!« Jeg trak lidt på det: »Jeg har jo næsten ingen mælk.« Han sagde da: »Jeg ville nu gerne, at du kom. Så ved jeg da, at der kommer eet fornuftigt menneske.«

Under anden verdenskrig blev økonomien god for landbruget. Indtægterne steg; udgifterne var noget bagefter. Nu var der endelig penge til at bygge for. Vi reparerede og byggede 5 år i træk. En nabo sagde en dag til mig, at jeg måtte have fået en smitsom sygdom, da jeg ikke kunne holde op med det byggeri. Først rev vi vaskehuset ned og Hans Møllers fine bagehus, der var ved at skride ud i Kronborgs have, og vi fortsatte med badeværelser med wc, børnekammer, pigeværelse m.m. Den danske stat gav tilskud til dem, der byggede, for at tyskerne ikke skulle løbe med alt materiale og arbejdskraft. Da mor var død i 1960 byggede vi aftægtslejligheden om for noget over 20.000 kr.

Sprogforeningen

Ved min hjemkomst her til Lysabildskov fik jeg opfordring til at være tillidsmand for Sprogforeningen i Lysabildskov og Lysabild, da fhv. gårdejer Jørgen Christiansen gerne ville være fri. Jeg sagde ja og nåede da også op på 60–70 medlemmer i området. Senere fandt jeg en tillidsmand for Lysabild, men jeg beholdt selv Lysabildskov og Nypøl, og hvervet har jeg da endnu.

En dag i året 1926 ringede Sprogforeningens sekretær, Jakob Petersen, til mig, at jeg på generalforsamlingen var blevet indvalgt i Sprogforeningens tilsynsråd. I dette var der 4 fra hvert amt i Nordslesvig. Min forgænger havde været folketingsmand Christen Ernst Christensen fra Asserballe, »men,« sagde Jakob Petersen, »han kommer så sjældent til møderne, at vi ikke kan bruge ham.« I 1936 blev tilsynsrådsordningen udvidet til at omfatte hele vort land, efter medlemstallet i amterne. Ved nyvalget af bestyrelsen dengang blev jeg valgt sammen med forstander Arnfred, Askov, amtskolekonsulent Svendsen, Tønder, folketingsmand I. P. Nielsen, Dynt Strand og Jakob Petersen, der blev formand. Det var alle fornøjelige og meget interessante mænd at være sammen med, ikke mindst I. P. Nielsen. En gang, han var på valg, sagde han til tilsynsrådet: »Jeg vil da blive meget ked, hvis jeg ikke bliver genvalgt. Jeg kan godt lide at være med i arbejdet i Sprogforeningen. Både i grænseegnen og syd for grænsen ligger der mange opgaver til os!« Efter befrielsen kunne de 3 andre lægge planer om at »føle Arnfred på tænderne,« f.eks. hvordan hans stilling var til love med tilbagevirkende kraft og andet. For mig unge mand var både bestyrelses- og tilsynsrådsmøderne meget lærerige og fornøjelige.

J. P. Reimers

I året 1926 var vi med til afsløringen af en mindsten i anlægget foran amtshuset i Sønderborg for slagtermester J. P. Reimers. Han er en lysende skikkelse i vor historie. H. P. Hanssen har sagt, at han er een af de mænd, der har sat de dybeste spor i Sønderjyllands hi-

storie efter 1864. Reimers er født 1826 i Ketting her på Als. Han drev en kreaturforretning i Sønderborg, der efterhånden blev den største i hertugdømmerne, altså nord for Elben. Reimers var en modig mand. Han udmærkede sig i treårskrigen. I efteråret 1864 kørte han en dag ud over Sundeved. Ved en kro var der stort opløb. En tysk soldat var blevet vild og havde jaget alle ud på gaden. Reimers smed tømme, viklede sin store rejsekappe fast om venstre arm og gik ind til tyskeren. Tyskeren fór ind på Reimers og fægtede vildt med sabelen. Det lykkedes Reimers at afparere. Snart var tyskeren overmandet og bundet og der kunne sendes bud til militæret om at hente vildmanden. På hjemturen mærkede Reimers noget vådt i støvlen. Det var blod fra en rift i benet, som han ikke havde agtet i kampens hede.

I februar 1865 samlede man i Nordslesvig underskrifter til et bønnekrift til kejser Napoleon om hjælp. De to slagtermestre Reimers og Timm fra Sønderborg kørte da rundt i Nordslesvig og fik folk til at skrive under, skarpt forfulgt af det preussiske politi. Men Reimers kørte hurtigt, hans gode ven, Sofus Hansen på Sønderborg Ladegård, stillede nemlig 6 heste til hans rådighed. 1888 blev Vælgerforeningen oprettet, og Reimers blev enstemmig valgt til formand.

Reimers oplevede genforeningen i 1920. Han var da 94 år og stærkt svækket af alderdom. Redaktør Andreas Grau, der hentede Reimers til valglokalet, forklarede ham, at nu skulle han med til den afstemning, vi så længe havde ventet på. Da var det, som gik der et forstående smil over den gamle kæmpe, og da han afgav sin stemme, blottede alle i lokalet hovedet, og de franske officerer gjorde stram honnør.

Lærere og præster nordfra

I årene før første verdenskrig var der her fra egnen mange elever på Vester Vedsted efterskole, blandt dem Ernst Christensen fra Asserballe, min søster Kathrine og hendes senere mand, Peter Lassen, og min kone var da også elev der vinteren 1909–10. Lærerne på Vester-Vedsted havde mange bekendte hernede. En dag mod krigens slutning sad skolens lærere og drøftede Tysklands mulige nederlag og de gode udsigter, der da ville være for at § 5 kunne blive opfyldt. »Ja,« sagde pastor Rosenstand, »får vi Sønderjylland hjem til Danmark, så vil jeg være biskop i Haderslev.« »Og jeg vil være forstander på Nordborg slot,« fjøjede lærer Overgård til. Slottet var dengang tysk pige-højskole. Rosenstand søgte ved genforeningen et par præsteembeder, men blev ikke valgt.

Overgård tog i venteåret 1919 sin cykel og kørte til Asserballe. Han traf Ernst Christensen på gårdspladsen og spurgte: »Har I brug for en lærer?« »Ja,« svarede Ernst, »du kan komme til Asserballeskov. Vi må dog først tale med sognefoged Nik. Nielsen om sagen.« Overgård blev førstelærer i Asserballeskov. Børn og forældre var glade for den dygtige skolemester, og han blev meget afholdt af befolkningen på Midt-Als. Efter i en kort år-række at have virket her, blev han kaldet til forstander for Nordborg Slots Efterskole. Han nåede målet!

Mange andre dygtige lærere nord fra kom ved genforeningen herved. Mange har da også sagt, at den bedste genforeningsgave, vi sønderjyder fik, var skolen, hvor der nu lyder dansk tale og sang. Dog også mange af de tysk-uddannede lærere blev her, når de ikke havde været fremtrædende tyske. I Lysabildskov beholdt vi lærer P. Risbøll, der var blevet ansat her i 1907. Han

var fra et dansk hjem, men påvirkningen fra seminarie-tiden kunne endnu mærkes en del, f.eks. i historietimerne. Disse tyskkuddannede lærere blev ved overgangen indbudt til kursus på Silkeborg seminarium, og de var fulde af lovord over for forstander Vinther's måde at lede dette kursus på.

Også mange dygtige præster kom herved nordfra. Her i Lysabild rejste den tysksindede pastor Langlo. Han blev senere provst i Egernførde. Vi fik i hans sted, ved en folkeafstemning efter 3 præsters prøveprædiken, den dygtige grundtvigske præst Ove Gyring, som vi havde megen glæde af i 19 år. Han samlede en stor ungdomskreds til møder og foretog hver sommer med skib meget vellykkede udflugter. Også som præst var hans indflydelse i vort sogn meget betydelig. Da kræfterne ikke slog til her mere, søgte han og fik pladsen som præst ved Vemmetofte adelige Jomfrukloster. Han oplevede vort lands befrielse i 1945. Hen på sommeren aflagde han os et lille besøg, men hans død kom pludselig samme efterår. Fru Edel Gyring overlevede sin mand i næsten 20 år. Hun boede i Lyngby, og var jeg til møde i København tog jeg hvert år et lille smut derud, og jeg følte mig altid velkommen.

Danebod Højskole

I overgangstiden købte en del alsiske bønder, med Hans Eriksen, Almsted som formand, gården Øvelgønne af min kones farbror for at indrette den til en dansk højskole. Da tyskerne netop holdt udsalg på marinestationen i Sønderborg, drog bestyrelsen derud og købte på auktionen borde, bænke, stole m.m. til den kommende højskole. Stolt på store læs kørte de mod Fynshav!

Alsingerne var også nær ved at få en landbrugsskole på øen. Man arbejdede i samme tid med planen om at købe hertugens slot i Augustenborg for at indrette det til en landbrugsskole. Mine gamle lærere på Korinth, forstander Fenger og lærer Sloth, havde givet tilsagn om at lede skolen. Under gårdejer Peter Kaads dygtige ledelse var der allerede tegnet ca. 200.000 kr. til formålet. Da Sloth var hernede for at se nærmere på pladsen til »sin« gård, var jeg med i Augustenborg. Jordstykket lå nordvest for parken. Et par gange i forsommeren var jeg deromme og sendte Sloth en lille indberetning over afgrødernes tilstand. Men der kom vanskeligheder i forhandlingerne og planen strandede. Gårdejer Mads Gram fra Københoved sagde: »Stop! Alsingerne får nu en højskole. De skal ikke tillige ha' landbrugsskolen.« Den kom da til Gråsten, nærmere de såkaldte »truede egne«.

Højskolen ved Fynshav skulle oprindeligt hedde »Als højskole«. Da Vilhelm Larsen, der var udset til at være forstander på skolen, trak sig tilbage, sendte bestyrelsen en opfordring til den dansk-amerikanske præst Thorvald Knudsen om at komme hjem og overtage ledelsen af skolen. Knudsen var derovre tillige forstander for en dansk højskole, der hed »Danebod«. Han sagde ja til opfordringen, og bad om, at højskolen her også måtte hedde Danebod. Det har da siden været højskolens navn.

Skolens økonomi var i begyndelsen ikke god. Der kørtes med store banklån, og som sikkerhed ønskede Folkebanken, at der tegnedes en række kautionister. Dette skete i 1922, og der var ialt 55, der var villige til at være skolens garant. På disses første generalforsamling blev der valgt en bestyrelse for garantterne på 5 mand. Efter forslag af Peter Kaad i Vollerup blev jeg valgt til formand. Det var til tider ikke nogen morsom post; jeg var ung og uerfaren. Garanternes bestyrelse

blev indbudt til alle bestyrelsesmøder på skolen, hvis formand var Hans Eriksen, Almsted.

Banken stillede snart krav om, at der skulle være en uafhængig regnskabsfører ved skolen, og tillige ønskede den, at der tegnedes en større kapital til skolen. Gård ejer Hans Bladt i Mintebjerg og jeg påtog os at besøge forstående folk her i de sydalsiske sogne. Det lykkedes os at skaffe 15–20.000 kr. til skolen. Jeg husker ikke mere det nøjagtige tal. Andre af skolens bestyrelse tegnede på det øvrige Als. Den store hjælp på højskolens økonomi var dog, da det lykkedes at få et større (rente- og afdragsfrit) lån fra staten. Hans Eriksen og jeg var et par gange i København hos undervisningsminister Jørgen Jørgensen, der var meget forstående og hjalp os til pengene.

Det var desværre kun så kort den dygtige skolemand Thorvald Knudsen var leder af Danebod. I 1923 kom der opfordring til ham fra Ryslinge om at overtage embedet som præst for valgmenigheden. Der i Ryslinge havde pastor Rørdam, der før verdenskrigen var kommet der til som Karl Povlsens medhjælper, splittet den gamle valgmenighed med sine frie meninger. Han var nok det, man kalder unitar. Ryslingestriden blev meget bitter, ja, er endnu i dag ikke udjævnet. Der blev dannet en frimenighed, der fik ejendomsret over kirken, og som havde Rørdam til præst – og så valgmenigheden, der nu sendte bud efter Th. Knudsen. Han var i stor pine over opfordringen: »Hvad skal jeg gøre,« spurgte han mig en dag, »Ryslinge, min hjemegn, drager stærkt. Men har jeg lov til at svigte det arbejde her, jeg kun lige har påbegyndt?« Knudsen fulgte dog kaldet fra Ryslinge.

Efter en kort periode, hvor skolens lærer Valdemar Nielsen ledede skolen, kom Anna og Frede Terkelsen som forstanderpar til Danebod, og de blevet meget af-

holdt af eleverne. Vi holdt altid vore fælles bestyrelsesmøder på skolen, og vi fulgte med beundring deres dygtige arbejde. En kautionsforpligtelse varer kun 20 år, og midt i fyrrerne kunne vi sende det bud til alle garanter: »Tak for hjælpen i en vanskelig tid! De er nu løst fra alle forpligtelser over for Danebod højskole.«

Sognebibliotek

Kort tid efter genforeningen begyndte overbibliotekar Carl S. Petersen, København, og landsbibliotekar Jakob Petersen, Åbenrå, en nyordning af det sønderjyske biblioteksvæsen. »Carl S.« fandt, at flere sogne burde samles i »Oplandsbiblioteker«, og Hørup, Tandslet og Lysabild sogne blev samlet under navnet »Syd-Als«. Min gamle ven Sofus Povlsen i Tandslet blev formand, og da han døde i 1924, gik formandsposten over på mig. Det viste sig snart, at det var en uheldig form for samarbejde, idet sognene ikke ydede lige meget til biblioteksarbejdet, men skulle ha' samme andel i bøgerne. Inden man »på bjerget« indså dette, havde vi ordnet det på den måde, at hvert sogn fik bøger svarende til det beløb, det skaffede til veje. Senere, da hvert sogn fik sit bibliotek med bøger, der gik på skift, i hver skole var jeg i en lang årrække formand for Lysabild Sognebibliotek. Samarbejdet med lærerne i bestyrelsen gik godt og fornøjeligt. Ved bogudvalget havde vi altid god hjælp fra Centralbiblioteket i Sønderborg.

Nationalt arbejde 1927-30

Redaktør Andr. Grau i Sønderborg tumlede midt i tyverne med planer om at samle det dansk-folkelige ar-

bejde i een sammenslutning i vore sogne. I 1927 havde man, så vidt jeg husker, dannet Danske Samfund i alle sogne i Sønderborg amt. Dette gik ikke fredeligt for sig alle steder. I mange sogne var mødevirksomheden lagt godt til rette ved foredrags- eller ungdomsforeninger. Nu kom Danske Samfund og klemte sig ind, tog en del nationale møder, f.eks. på afstemnings- og genforeningsdagen, og måske også på kongens fødselsdag, fra de andre foreninger. Det kunne skabe strid. Andre steder f.eks. i Lysabild var Danske Samfund meget velkommen, og denne sammenslutning lever og virker da også her endnu.

I efteråret 1927 blev der på Central-(Teater)hotellet holdt et stort nationalt møde med gæster fra det øvrige Danmark og Norden. Af et gammelt program ser jeg, at der lørdag den 24. september blev holdt 2 møder. Klokken 13.00 åbnedes mødet af amtmand Lundbye. Derefter var der forhandling om »Vor nationale stilling«. Indledeerne var: redaktør Andr. Grau, folketingsmand Chr. Ernst Christensen, Asserballe, forstander Overgård, Nordborg, og redaktør Hans Jensen, Slagelse. Kl. 18.30 var der forhandling om »Vore nationale opgaver«, og her var indledeerne: gårdejer Andreas Kaad, Mintebjerg, gårdejer H. J. Hansen, Lysabildskov, gårdejer Peter Grau, Pøl, og redaktør Gulmann fra Berlingske Tidende.

Næste dag – om søndagen – var der udflugt med dampere til Flensborg, hvor der også var et stort folkemøde. Familien Fenger fra Korinth var også med. Andreas Grau havde opfordret mig til at være en af talerne »fra ungdommen«. Det prøvede jeg at klare og jeg husker, at fru Fenger gav mig hånden og sagde: »Dit indlæg var godt. Du trænger blot til lidt rutine.«

I 1930 blev der i de fleste sønderjyske sogne rejst mindstene i taknemlighed for genforeningen. Her i Lysabild fandt man på stranden ved Skovmosen en stor

kampesten, der var velegnet. Formanden for Danske Samfund, gdr. Chr. Jensen i Skovby, ledede arbejdet med stenens flytning. Af bjælker blev der lavet en stor slidske, som man fik stenen op på. Her fra møllen lånte man alt tovværk fra taljerne, og flere liner blev fæstnet til slidsken. Mændene nærmest stenen fik et reb om skulderen, og det blev bundet til tovet. De skulle tage det hårdeste nap. Fremefter trak man i selve tovet, forrest en stor børneskare. Det var en strålende forårsdag i april, at dette store folkeoptog slæbte stenen langs stranden frem til Drejet. Da man der havde fået stenen løftet op på den solide blokvogn, skulle heste have trukket den videre. Men nej – befolkningen ville selv have fornøjelsen. Fra Skovby til pladsen ved kirken gik det endda med musik i spidsen. Ved afsløringen senere på sommeren talte fhv. gårdejer H. C. Bladt, Lysabild, og ved folkemødet bagefter i præstegårdshaven holdt redaktør Andr. Grau festtalen.

I anledning af 10-året for genforeningen blev der i sommeren 1930 indbudt 1000 beboere fra hvert af de sønderjyske amter til et flere dages besøg i København. Min kone og jeg fik også indbydelsen. Jeg fik at vide, at man ventede, jeg derovre ville være med til at sige tak for, hvad vi så, oplevede og modtog i hovedstaden. Turen foregik med tog, den var festlig, og vi oplevede meget. Vi var på Christiansborg, blev fotograferet i samlet flok på slotstrappen og spiste kylling i Snaps-tinget, hvor selveste statsminister Stauning var til stede. Vi blev højtideligt modtaget og bispist på Københavns Rådhus. Vi var i Det kongelige Teater og så Elverhøj – hvor vi var nær ved at lave skandale. Nikolaj Neiiendam skulle spille kong Christian IV som sin afskedsforestilling på det kongelige. Da han trådte ind på scenen, begyndte teatergæsterne langvarige klapsalver. Sønderjyderne ville høre og begyndte at hysse. Og dette med

at klappe og hysse gentog sig nogle gange. – Borgmester Ernst Kaper, som vi havde fornøjelsen at sidde i »Balconloge« sammen med, gjorde os så opmærksom på, at det var Neiiendams afskedsforestilling.

I skolens tjeneste

Lærergerningen har altid været tiltrækkende for mig. Som dreng spurgte min far mig, om jeg kunne tænke mig at blive lærer. Men i den tyske tid ville det jo betyde at være afhængig af de tyske myndigheder, og det ville jeg ikke være. Efter genforeningen var det for sent at begynde en uddannelse. Blev jeg ikke lærer, så har jeg dog haft megen forbindelse med skolen. I 25 år var jeg formand for skolenævn og skolekommission. Det var først i trediverne, at gdr. Hans Jørgensen i Sarup og jeg blev indvalgt i skolekommissionen. Sammen med det socialdemokratiske amtsrådsmedlem, vagtmester C. H. Christensen fra Skovby, havde vi et solidt dansk flertal, og vi benyttede det til ved første konstituerende møde at fjerne den gamle halv-tyske formand. Jeg blev valgt i hans sted, og gennem årene har vi haft et udmærket samarbejde med lærerne i sognet.

Skoleloven af 1937 fordrede, at der byggedes gymnastiksal, sløjdløkkale og skolekøkken til sognets børn, og i årene 1941–42 blev den gamle to-klassede skole i Lysabild nedrevet og en ny skole med en stor gymnastiksal (9,5 × 19 m) og scene blev påbegyndt. Jeg var formand for skolekommissionen, og et par danske medlemmer af sognerådet sagde til mig: »Nu bygger vi her en stor sal med scene og gode udenomsforhold, så den også kan bruges til folkelige møder, kan I så ikke skaffe midler til inventar: til borde, stole, kopper, gryder, sangbøger,

H. J. Hansen i Køvel i febr. 1917 – Med »Hejmdal« og »Høj-skolebladet« drømmer han sig hjem til Sønderjylland. Amatørfoto.

Runkelroefrø på Møllegårdens mark. Amatørfoto.

*Unge landmænd fra Gråsten landbrugsskole besøger Mølle-
gården. Yderst til højre forstander Hans Hansen, Gråsten og
H. J. Hansen. Amatørfoto.*

flag, klaver og hvad vi ellers skal bruge?« Vi dannede »Selskabet til fordel for Lysabild skolesal« og det lykkedes gennem frivillige bidrag at samle et betydeligt beløb til formålet, vel en 8–10.000 kr. Jeg blev formand for dette inventarselskab. Det var sognet, der havde bygget skolesalen, det kunne derfor ikke hindres, at også tyskerne evt. kunne gøre brug af denne. Der var da også flere bidragsydere, der sagde til os: »– men tyskerne må ikke bruge det, I samler ind til.« Da vi i august 1942 sendte et andragende til sognerådet om tilladelse til at sætte de indkøbte sager ind i skolesalen, skrev vi i andragendet, at »det af os indstillede inventar kan bruges af alle undtagen tyskerne«. Det formelle skulle være i orden, da der i sognerådet foruden en repræsentant for det tyske mindretal tillige var et par medlemmer, der haltede en del nationalt set!

1946 sørgede min gode ven, C. H. Christensen, Skovby, for at jeg af amtsrådet blev valgt til medlem af Sønderborg amts Skoledirektion. Denne bestod da kun af 3 medlemmer: Amtmand Refslund Thomsen som formand, amtsskolekonsulent Novrup som sekretær og så mig. Senere er direktionen udvidet til i alt 5 mand – men den tidligere idyl er borte, sagde Novrup engang. I den tid jeg har været med i skole-arbejdet, har vi fået to skolelove – endda ved samme undervisningsminister, nemlig Jørgen Jørgensen.

Loven af 1937 krævede som omtalt bl.a. gymnastiksal og sløjde og skolekøkken til alle større børn – og det havde vi næsten helt gennemført her i Sønderborg amt, da skoleloven af 1958 så dagens lys. Meget af arbejdet og udbygningen efter den tidligere lov var spildt. Nu skal børnene i grundskolen (7 årgange) have matematik og mulighed for at lære to fremmedsprog – tysk og engelsk. Hovedskolen skal helst være 3 eller 4 sporet (3 eller 4 klasser i hver årgang) af hensyn til »tilvalg-

skolen«, som dog endnu ikke har taget endelig form. Den 7 klassede – årgangsdelte – skole kan endnu få lov at leve, men den er ikke velset blandt ministerielle embedsmænd. Sålænge amtmand Refslund Thomsen var formand for skoledirektionen, sørgede han for, at de skiftende undervisningsministre indbød alle sønderjyske direktioner til møde i København, hvor vi drøftede aktuelle spørgsmål, f.eks. vedrørende det tyske mindretals skoler. Vi har således været indbudt af de socialdemokratiske ministre Hartvig Frisch, Bomholt og Frede Nielsen (mens han var konstitueret), af den radikale Jørgen Jørgensen og den konservative Flemming Hvidberg. Særlig Frisch og Hvidberg var overordentlig imødekomende og spørgelystne. Disse københavnernes besøg var interessante, meget oplysende, og ministrene sørgede altid for en festlig afslutning på dagen.

Min deltagelse i skoledirektionen fik en ret brat afslutning, idet jeg trak mig ud i sommeren 1969 – $\frac{3}{4}$ år før direktionen – efter den nye tilsynslov – skulle nedlægges. Ved et direktionsmøde i september 68 bad førstelærer Jørgensen, Stevning, og jeg om ved næste møde at måtte drøfte nogle aktuelle skolespørgsmål, og vi opfordrede amtsskolekonsulent Alkærsig til at komme med et oplæg. Det var særlig den 7 klassede – årgangedelte – skole, vi ønskede bevaret, hvor sognerådene fandt, at det var økonomisk forsvarligt. Men det lykkedes ikke, og så trådte jeg ud.

Tysk fremstød - dansk modstød

Da Hitler først i trediveerne kom til magten i Tyskland, begyndte der snart i den tyske presse stærke angreb mod vor grænse. Der blev sat et stort tysk arbejde ind for at

vinde »de blakkede« – eller pænere sagt de nationalt uafklarede. Fra dansk side blev der også kaldt på ungdommen, og efter samråd med H. P. Hanssen blev »Det unge Grænseværn« oprettet. Formand blev lærer P. Marcussen. I foråret 1933 afholdtes i Tønder et stort ungdomsstævne, der havde over 10.000 deltagere. Vi så, hvordan den aldrende danske fører H. P. Hanssen sad der og interesseret fulgte ungdomsskarernes lange frejdige tog. Hen på sommeren blev der holdt et meget stort friluftsmøde i Kongeskansen på Dybbøl – vel med 40–50.000 deltagere. Der talte H. P. Hanssen sammen med folk fra de unges rækker. Det unge Grænseværn fortsatte i de følgende år med at afholde store festlige årsmøder, hvor en yngre slægt lovede at stå vagt om grænsen. 1934 var mødet på Skamlingsbanken, hvor H. P. Hanssen atter talte til ungdommen. Vi var sejlene dertil med damper, og stævnet var en stor og festlig oplevelse.

Ved folketingsvalget den 22. oktober 1935 gik det tyske stemmetal så stærkt frem, at de kun manglede 1.657 stemmer i at nå det andet mandat. Fremgangen ved valget var resultatet af deres energiske og målbevidste arbejde. I en del sogne på Als var der nu flere tyske stemmer end ved afstemningen i 1920, hvor de tyske tilreisende endda er medregnet. Således var i Lysabild sogn i 1920 = 97 tyske stemmer, men ved folketingsvalget i 1935 = 112. Jeg overvejede en tid den alvorlige stilling – noget måtte der gøres. Mine overvejelser førte til, at jeg den 6. november 1935 sendte følgende indbydelse til en mindre kreds i amtet: »Tyskernes utrættelige arbejde gav dem en fremgang ved valget på 2.749 stemmer. Fra vor side må i den kommende tid kampen tages op med fornyet kraft og mod – om ikke vi ved næste valg skal se tvende tyske folketingsmænd rykke ind på den danske rigsdag. Vi kan dog hindre det, når

vi vil. For at drøfte sagen og lægge slagplanen er en mindre kreds af mænd her fra amtet indbudt til et *fortroligt* møde på Sønderborghus fredag den 15. november kl. 15.30.«

På mødet blev stillingen drøftet, og der var enighed om at tage et arbejde op for at samle alle politiske partier om den store nationale opgave at standse det tyske fremstød. Til at fortsætte arbejdet nedsattes et 4-mands udvalg, repræsenterende de forskellige partier. Det blev overgendarmer C. H. Christensen, Skovby, amtslandinspektør A. V. Kruuse, Sønderborg, gårdejer P. P. Bladt, Stenderup og mig – der blev valgt til formand for udvalget.

Udvalget indbød den 11. december 1935 5–10 mand fra hvert sogn i amtet – fra alle partier og samfundslag – til et møde i Sønderborg. Mødet var godt besøgt, og som formand for udvalget indledte jeg drøftelsen:

»Ved folketingsvalget den 22. oktober gik det tyske stemmetal 2.749 frem. Deres stemmeprocent steg fra 13,3 til 15,5. Det var vel knap så meget som frygtet fra vor – og ventet fra tysk side, og alligevel fører valget en meget alvorlig tale til alle danske. Forøger vi ikke vort stemmetal ved næste valg og tyskerne tager $\frac{2}{3}$ af den fremgang, de havde denne gang, vil vi måske se både pastor Schmidt og hr. Deichgräber rykke ind på den danske rigsdag.

Ved mandatfordelingen i den sønderjyske storkreds fik det konservative folkeparti det 7. – og partiets 2. – mandat tildelt på 14.274 stemmer. Tyskerne havde 12.617. Forskellen er kun 1.657 stemmer.

Tyske aviser skriver åbenlyst: »– vi må straks gå i gang med at forberede det næste valg. Da kan vi tage det andet mandat. Vi er ganske nær ved målet«! – Det er vel også kun et tidsspørgsmål, når vor store nabo mod syd for alvor gør krav om kolonier og grænserevi-

sioner. Når talen dernede da falder på den tabte »Nordmark«, er det vel ikke afgørende for Tysklands stilling til vor grænse, om det tyske mindretal heroppe møder med 15 eller 19 % af stemmerne – men uden betydning mener jeg dog ikke, det er, om vi til den tid har standset den stærke tyske fremgang.

Hvordan ligger stemmeafgivningen da her i Sønderborg amt? Har vi en reserve at føre frem ved kommende valg? – Ja, det har vi! Ved sidste valg var der i Sønderborg og Augustenborg opstillingskredse næsten 5000 vælgere, der blev hjemme!

I landsognene på Als stemte 78 %, på Sundeved 84,2 % og i Sønderborg by 85,2 %. Valgdeltagelsen har været meget forskellig, lige fra 69 % helt op til Nybøl sogn med 90 %. – Vort arbejde må i den kommende tid i alle sogne gå ud på ved næste valg at komme op på siden af Nybøl. På Als steg det tyske stemmetal ved sidste valg med 53 % – fra 568 til 871. På Sundeved var stigningen 43 %.

Meget af tyskernes fremgang er vel nok konjunkturgevinst, men vi må dog være agtpågivende og ikke undervurdere vore modstandere i grænsekampen, det hæver sig. Lad os i øvrigt mene om Hitler, hvad vi vil, han har dog formået efter verdenskrigens nederlag at give det tyske folk håbet om – ja troen på en strålende tysk fremtid tilbage. Og det er denne mægtige nationale bølge, der nu slår op imod, ja ind over vor grænse. Hundreder af tysksindede mænd og kvinder rundt i vore sogne er, fyldte af en luende begejstring, gået ud til det arbejde, der af den tyske grænsepresse betegnes som »den store grænseopgave«: at vinde de nationalt indifferente.

Vi kan ikke vedblivende stå her blot som tilskuere. Hvad hidtil er gjort fra dansk side er for svagt og for spredt. Vi må gå over til det store samlede danske frem-

stød, hvis vi vil gøre os håb at vinde det store ingenmandsland, som de nationalt ubefæstede i grunden er. Kampen vil blive hårdest i de sogne, hvor tyskerne har deres »angrebsborge«: De tyske privatskoler. Der ofrer de alt: Penge, fri husleje, cykler, mad, tøj, gratis ophold på ungdomsskoler syd på og meget, meget mere. Særlig over for børnerige familier, der sidder i vanskelige økonomiske kår, sætter tyskerne ind. Et par eksempler her fra amtet:

I. I en arbejderfamilie med 6 børn indtræffer der sygdom sammen med delvis arbejdsløshed. Flere gange må der søges henstand med huslejen. Husejeren sidder selv ikke alt for godt i det og skal bruge pengene. Nogen tid går. – Så flytter familien ind i en lejlighed tilhørende en tysk gårdmand, og den næste morgen går det ældste barn forbi den danske skole og ned i den tyske privatskole.

II. En håndværkerfamilie, der økonomisk kører småt, får gentagne gange arbejde hos tyske landmænd i nabo-byerne. En tid senere får familien besøg af den tyske privatskolelærer. Han havde hørt, at de kunne ønske deres voksne barn på en ungdomsskole. Der var en god højskole nede i Holsten, der kunne de få hele opholdet gratis og tillige midler både til rejsen og skolebøger. – En dag banker endog den tyske frimenighedspræst på døren. Han ville være glad og taknemlig, om deres børn måtte uddele nogle kirkelige småskrifter i byen. – Nu blev man endelig fra dansk side opmærksomme på tyskernes færd, og i sidste øjeblik lykkedes det at skaffe en friplads på en dansk efterskole. Den familie vidste ikke, at Sønderjysk Skoleforening hjalp unge på skoler – selv fra ubemidlede hjem. I dag er denne håndværkerfamilie skoleforeningens venner, og de har meldt sig ind i foreningen!

III. En anden arbejderfamilie, også med 6–7 børn. Moderen er fra et tysk hjem. De bor i en lille halvårlig

lejlighed og kunne godt ønske at flytte, måske selv komme til at eje et lille hus, som kammerater har fået hjælp til. Da møder en dag tyskernes tillidsmand. De vil gerne bygge ham et hus, og med huslejen vil de ikke være så nøjeregnende, når han, ja når han bare vil tage sine børn ud af den danske skole og sende dem i den tyske. Manden siger høflig: »Nej, tak!« Han skal nok selv bestemme, hvor hans børn skal i skole. – Der indtræffer sygdom. Moderen må ned til den tyske læge. Efter behandlingen siger denne, om hun som tysk kvinde da ikke tænker på børnenes fremtid, siden hun ikke vil sende dem i den tyske skole. Lægen kommer gentagne gange på besøg i det lille hjem, han tilbyder at hjælpe med klæder og fodtøj. Familien vakler, bliver afstivet fra dansk side, og endnu i dag går deres flinke børn i den danske skole. Men hvordan, når tyskernes næste angreb kommer?

Lignende træk vil sikkert kunne fortælles af mange her i salen. Vi behøver jo blot at tænke på hr. Vogelgesang: alle de flagstænger han har fældet, de mange børn han har jaget over i den tyske skole.

De vil forstå, at kampen ikke blot står om stemmer til et valg, men også om menneskeskæbner, såvist som vi tror, at det er bedst og lykkeligst for et menneske at modtage undervisningen på modersmålet og bevare samhørigheden med det folk, hvoraf det er runden.

Om retningslinierne for arbejdet kan meddeles, at 10–15 mand i sognet – fra alle partier og samfundslag – danner et nationalt arbejdsfællesskab og disse må være den danske sags trofaste tillidsmænd overalt, hvor det er påkrævet:

I. De må forberede valgene ved hjælp af nøje førte og afmærkede valglister, og de må få »sofavælgerne« frem på valgdagen under parolen »stem dansk«.

II. Mellem valgene må de søge overalt at imødegå tyskernes energiske og målbevidste arbejde.

Alle danske kvinder og mænd, der deltager i arbejdet, må behandle sagen fortroligt. Arbejdet lykkes bedst, når det foregår ubemærket af offentligheden.«

Og jeg sluttede min indledning: »Vi synger i en grundlovssang:

- at vi fra vor gerning ej vil sove
men ta' fat, enhver som han kan bedst
og
- vi vil efterlade Danmarks have
til vor efterslægt i sommerpragt.

Så lad os da gå ud og gøre dagens gerning, at dette kan ske!«

På mødet blev der fra mange sider udtalt glæde over, at tyskernes handske blev taget op, og alle partier tilsgavde deres fulde støtte i arbejdet. Amtsudvalget blev udvidet med 3 mand:

husmand Chr. Nielsen, Vollerup
gårdejer Svend A. Hanssen, Nørremølle og
arbejdsmand J. Rasmussen, Lavensby.
Jeg blev valgt til udvalgets formand.

Det blev overvejet at kalde sammenslutningen »Danske Samfund«, men da der i en række sogne i amtet virkede en del af disse fra 1927, nærmest som foredragsforeninger, mente man, at dette navn kunne bringe os vanskeligheder. Vi kaldte da sammenslutningen »Oktoberforeningen«, da det var oktobervalget, der havde givet stødet til det nationale arbejdsfællesskab mellem de politiske partier.

»Oktoberforeningen« ville ikke tage arbejdet fra andre foreninger, men alene tilstræbe at tage det arbejde op, andre lod ligge. Midlerne til tryksager m.m. fik vi beredvilligt af Sprogforeningen og Sønderborg amts »Unge grænseværn«.

Mens det nationale samarbejde mellem partierne blev planlagt og udbygget blev formændene for de nationale foreninger holdt underrettet om arbejdets gang. H. P. Hanssen skrev i et brev fra den 11. januar 1936: »Jeg har med megen interesse og glæde fulgt arbejdet, og jeg vil gerne mødes med Dem her eller der, for at drøfte sagen mundtlig.« Mødet kom ikke i stand, da H. P. Hanssen døde den 27. maj 1936.

Valgene 1936 og 1939

1936 kom vort arbejde på den første prøve ved valget til Landstinget, og vi havde den glæde, at i over halvdelen af sognene gik stemmeprocenten 10–25 % frem i forhold til valget i 1928. I andre sogne gik det for ringe. Vi havde måske ikke fundet de rigtige mænd eller disse endnu ikke fået den rigtige forståelse for arbejdet.

Så gik det frem mod det spændende folketingsvalg den 3. april 1939. – Fra tysk side gav man udtryk for store forventninger: to tyske folketingsmænd var sikre, det var det 3. mandat, kampen stod om. Hitler havde indlemmet Saar-distriktet, Østrig, Sudeterland i det stortyske rige og for nylig havde der været valg i Memel-området, hvor tyskerne havde fået næsten 90 % af stemmerne. Nu ventede de, at folketingsvalget ville skaffe dem så stor stemmefremgang, at også det dansk-tyske grænsespørgsmål kunne blive »aktuelt«. Men også fra dansk side blev der sat et godt arbejde ind. Danske Samfund blev udbygget til Kongeåen for at gøre et valgarbejde. I Sønderborg amt blev arbejdet foreløbig gjort ud fra Oktoberforeningen. Vi havde i Nordslesvig en stor reserve i de 17–18.000 vælgere, der i 1935 ikke afgav deres stemme. Alt blev sat ind på at få dem frem!

Ved valget den 3. april gik tyskerne stemmetal frem med 2.399 til 15.016, men deres stemmeprocent steg kun fra 15,5 til 15,9, og de fik kun een mand valgt. Det danske stemmetal steg nemlig med 10.627. Valgdeltagelsen i Nordslesvig nåede helt op på 92,4 % og overgik endog deltagelsen ved selve afstemningen den 10. februar 1920, da den var 92,2. Sønderborg amt nåede 90,9 %, Sundeved 92,45, Als 89,6 og Sønderborg by 91,7. I Nybøl sogn kom man op på 94,7 %, Asserballe 94,5 og Sottrup 94,0 %. I Lysabild sogn blev deltagelsen 91,4 % og det var en fremgang på 12 % fra 1935. I 7 sogne på Als havde tyskerne i 1939 en højere stemmeprocent end i 1920. Lysabild sogn mødte med 17,4 % tyske stemmer mod 10 % i 1920.

Ved opgørelsen af valgresultatet her i sognet hin 3. april sad jeg ved siden af den gamle danske hædersmand H. C. Bladt, Lysabild. Spændt fulgte han tyskerne stærkt voksende stemmetal. Da det til sidst nåede op på 158 (mod 112 i 1935 og 97 i 1920), brast den gamle i gråd og udbrød: »At jeg dog skulle opleve det!«

I 1963 holdt Hans Lund et foredrag på Rønshoved højskole, hvori han omtalte folketingsvalget den 3. april 1939: »Denne dag blev en nationaldag af stor betydning for Nordslesvigs historie. Dermed hørte fremmedherredømmets risiko op. Den sidste kamp om Nordslesvig var vundet, dog ikke så nemt som nogle har ment!«

Tilsvarende udtalte statsminister Baunsgård på Dybbøl den 11. juli 1970:

»- valget i 1939 blev verdenshistorisk derved, at det tilføjede den fremstormende nationalsocialisme dens første nederlag. – Hvilken hædersdag for denne landsdel og for hele Danmark!«

Thorvald Aagaard

På en af mine hovedstadsrejser så jeg i efteråret 1935 på Storebæltsfærgen missionær Anne Marie Petersen fra Porto Novo missionen i Indien. Jeg havde læst i bladet, at hun var hjemme på orlov. Det var hende, der sad der, sammensunken, ene i mylderet. Jeg gik hen til hende og hilste, fortalte vel nok, at jeg var en gammel ven og bidragyder til hendes mission, og vor samtale faldt snart på Ryslinge, hvorfra hun i sin tid var udsendt, og på vor fælles ven Thorvald Aagaard. (Her må jeg indskyde, hvad en fynbo engang har fortalt mig, at Anne Marie i sine unge dage havde været gode venner med Thorvald Aagaard, og alle mente, der blev et par af de to).

Nu fortalte hun, at Aagaard vistnok var alvorlig syg – »og,« fortsatte hun, »hvis vi ikke får samlet penge ind, så han kan komme på et godt rekreationsophold et sted i syden, hvor han også kan være optaget af sang og musik, så tror jeg, vi snart må sige ham farvel. Vi skal da samle penge til hans mindsten. Hans helbred er ikke godt.« – Og hun bad mig ordne en indsamling. Jeg prøvede at gøre modstand og mente, at hun meget bedre kunne få en indsamling i gang. »Nej,« sagde hun, »det kan jeg ikke. Men jeg kan hjælpe til – skubbe bag på!« – Og sådan blev vor aftale.

Jeg skrev et brev til formanden for elevforeningen i Ryslinge, Erik Eriksen, som jeg kendte godt, og forklarede ham sagen. Han tog sig så meget beredvilligt af indsamlingen, »da det er Aagaard, det gælder,« som han skrev tilbage. Forstander Damgård Nielsen og valgmenighedspræst Carl Hermansen var også flinke til at hjælpe. Ved Mogens Wøldike i København kom de første større bidrag, og dem brugte Aagaard til at få sin økonomi lidt i orden – betale medicin m.m. Men Aa-

gaardslæge ville ikke have ham syd på. Lægen rådede bestemt til, at han skulle til Norge, op til fjeldluft og fjeldsol i månederne februar og marts. Og sådan blev det. Sammen med en astma-syg datter fik Aagaard en god vinterferie i Norge. Den første søndag, efter at Aagaard var rejst, samlede valgmenigheden ved en offerdag ind til familiens underhold. Blandt hans venner landet over bragte indsamlingen en meget pæn, dog ikke overvældende, sum.

I 1936, det sidste efterår han levede, besøgte Aagaard os her på Als. Han udtrykte sin taknemlighed for ferien i Norge. Både for datteren og ham havde det været en god tid. Og så fortalte han om arbejdet med den nye udgave af Folkehøjskolens Melodibog, og det pinte denne beskedne mand, at medudgiverne ville have så mange af hans melodier med. »De er jo ikke bedre end de andres,« sagde han. Da melodibogen kom i 1940, lå Aagaard også højest med 90 melodier og een under mærket »Aa.L.« Den sidste er til Mads Nielsens sang: »Der er mennesker, der altid går, som de gik kongebud«, og Aa.L. betyder Aagaard-Laub. I mange år sendte Aagaard sine nye melodier til Laub, til mesteren, til kritisk gennemgang. I »Der er mennesker« ændrede Laub een tone, den førte tone i sidste takt, som han hævdede fra g til h. Aagaard fandt ændringen så god og rigtig, at han ikke ene ville stå som komponist.

Men sygdommen havde alvorligt tag i Aagaard, og i det tidlige forår 1937 døde han, og blev begravet »mens sneflokkene vrimlede«, som et fynsk blad skrev, dem, han havde sat sin fine melodi til.

Anne Marie Petersen var endnu herhjemme på ferie, og ved jordefærden kom hun mig grædende imøde med ordene: »Det hjalp jo alligevel ikke.« Men jeg takkede hende hjerteligt, fordi hun havde fået indsamlingen igang. Vi fik jo dog på den måde bragt Aagaard en ringe

påskønnelse, mens han levede. Ved mindesamværet på højskolen efter jordefærdens bragte jeg Aagaard en tak fra Sønderjylland for hans sange og for hans personlige venskab.

Anne Marie Petersen

Også Anne Marie Petersen er jo forlængst borte. Vi var sammen med hende på Ryslinge højskole i 1947, da hun sidste gang var hjemme. Anne Marie Petersen var ven med Indiens store Mahatma Gandhi, og han nedlagde i 1921 grundstenen til hendes kristne nationale skole for indiske piger. Og godt 25 år senere, da Indien var blevet et frit land, fik Anne Marie Petersen den ærefulde opfordring fra indiske skolemyndigheder, at udvide sin kristne skole med seminarieklasser til uddannelse af indiske lærerinder. I dag er Porto Novo en stor skole, ialt vel med 7–800 børn og unge. Anne Marie ligger begravet ved sin skole derude i Indien. Træer drysser fine blomster ned over graven.

Fra Blå Sangbog til Højskolesangbog

Når sangen tonede i Nordslesvig's udlændighedstid var det jo »Den blå« sangbog, der blev benyttet. Men i årene ind under første verdenskrig, da store skarer her nede fra besøgte de danske ungdomsskoler, lærte de i Højskolesangbogen mange nye sange at kende, også med nye folkelige melodier. For denne ungdom blev Højskolesangbogen den kæreste. Efter genforeningen voksede spændingen mellem tilhængerne af de to sangbøger.

Også mange, der var kommet herved nordfra, savnede Højskolesangbogen. Det blev til strid i aviserne, og midt i trediverne var forholdene her således, at direktør Hans Hansen, Åbenrå, kunne sige: »Som det er nu, må man for at være vel udrustet, helst have »Den blå sangbog«, Højskolesangbogen og »Syng dig glad« med til møder. Ved årsmødet i V. Sottrup i 1937 indledte folketingsmand Jørgen Gram, Gabøl, en meget livlig drøftelse om »Den blå« sangbog, og der kom varme udtalelser for begge sangbøger.

I Sprogforeningens bestyrelse havde jeg flere gange bragt sagen frem, og i tilsynsrådsmødet 1938 opfordrede jeg til at tage fat på en nyordning af sangbogsspørgsmålet; nu må vi finde en løsning. Alle de nye sange og folkelige toner fra de sidste årtier må vi have her ned til Sønderjylland. »Den blå« har ingen melodibog, og vi savner fornyelsen. Mange hernede ønsker den nye folkelige sang fremmet, som de 4 »store«: Laub, Carl Nielsen, Aagaard og Ring bragte vort folk. Vi må tilstræbe en ordning, så begge sangbøger kan bruges. Sprogforeningen nedsatte da følgende sangbogsudvalg:

Amtsskolekonsulent N. J. Nielsen, Haderslev (før i Sønderborg)

overlærer H. C. Hansen, Gråsten,

gartner Jepsen, Bylderup,

højskoleforstander Arnfred, Askov – og mig.

Udvalget supplerede sig med:

pastor Ebbesen, Døstrup, og

lærer Niels Kjems, Harreslev.

Efter forslag af amtsskolekonsulent Nielsen blev jeg valgt til sangbogudvalgets formand og frk. Elisabeth Eriksen (senere gift Bojesen) til sekretær.

Sprogforeningens bestyrelse (eller formand!) havde tildelt udvalget den opgave at finde sange til et tillæg på 2 ark, dvs. højst 32 sider. Her kunne der blive plads

til højst 35 sange, og alle de sange, vi havde forslag om, kunne slet ikke komme med indenfor det antal. Og så drøftede udvalget, om det var sandsynligt, at der ville komme en ny revideret »Blå sangbog«, og det var der ingen, der mente, selv ikke de tilsynsrådsmedlemmer, der hidtil varmt havde holdt på »den blå«. – Hvorfor så ikke tage tillægget lidt større?

Da udvalgets sekretær refererede denne drøftelse for formanden, Jakob Petersen, fór han i flint. Der skulle straks (3.10.38) indkaldes til bestyrelsesmøde, hvor jeg skulle afgive forklaring. Det ville nok ikke der gå så glat med vore planer. Og så stod jeg da skoleret for bestyrelsen: »Ja, vi har i al fortrolighed drøftet, om der ville komme en ny revideret »blå« – hvad ingen mente – selv ikke de tilsynsrådsmedlemmer, der hidtil er gået varmt ind for »den blå«. Med et lille tillæg og senere en ny blå ville udbredelsen af den nye folkelige sang sinkes meget. Og vi har hernede måttet vente længe – alt for længe – på den sang, der synges i hele vort øvrige land. Nu må vi fremme den mest muligt. Vi kan ikke presse de savnede sange ind på 2 ark, knap nok på 3. Jeg må meget indtrængende bede de herrer tillade, at vi bruger 3 ark. Det kan give plads til måske godt 50 sange. Vi har kun i fortrolighed drøftet sagen i udvalget. Der skulle nok officielt være kommet en ansøgning til bestyrelsen fra os om at måtte bruge de 3 ark!«

Uden nogen spørger, uden allermindste indvending, bevilgede bestyrelsen de 3 ark.

Udvalget fandt snart frem til de 53 sange, tillægget kunne rumme, og dette blev solgt særskilt for 15 øre. I et nyt oplag af »den blå« blev de udvalgte sange indbundet bagi som numrene 409–461. I 1939 samlede udvalget de 14 sange, mest fra »den blå«, der skulle danne tillæg til Højskolesangbogen. De trykte ark til sangbogen blev af bestyrelsen for høj- og landbrugs-

skoler velvilligt overladt Sprogforeningen, så vi kunne indbinde tillægget sammen med sangbogen. Og 13. udgave fik henede navnet: »Folkehøjskolens Sangbog. Sønderjydsk Udgave«.

Melodierne til tillæggets sange blev af Oluf Ring velvilligt indsat bag i Folkehøjskolens Melodibog, der udkom i 1940. Et lille tillæg med de 14 sange blev en del år solgt særskilt for 10 øre. Tillægget er senere blevet ændret en del, nu mest efter ønskerne fra Sydslesvig.

Overlærer Holger Skovmand, Løgumkloster, var i trediverne meget virksom for udbredelsen af den nyere sang. Han udgav således et sanghæfte, som han kaldte: »De unges Sangaften«. Da sangbogsudvalget var færdigt med arbejdet, anmeldte han de to tillæg i dagspressen. Han kom med en velvillig kritik, men skrev så i øvrigt følgende: »Vinterens møder gør på ny sangbogsspørgsmålet aktuelt. Efter den utilfredsstillende diskussion om hvorvidt vi burde indføre »Højskolesangbogen« eller forny »Den blå Sangbog« huggede Sprogforeningen med et aleksanderhug knuden over ved at sørge for, at man for fremtiden kan sige »både-og« i stedet for enten-eller. Det er meningen, at de to sangbøger skal kunne bruges jævnsides. Hver for sig kan de med Sprogforeningens tillæg tilfredsstillende de allerfleste, og derfor har Sprogforeningens sangbogsudvalg løst det vanskelige spørgsmål på en fortrinlig, næsten genial måde.«

En bedre omtale af sangbogsudvalgets arbejde kan man ikke ønske. Jeg er glad for at det lykkedes at løse opgaven på en rolig og god måde. Sagen lå ellers meget hårdt. Der kom et nyt oplag af »Den blå« under besættelsen i 1941 og ét i 1946, kort efter befrielsen. Efter spørgslen efter »Den blå« ebbede langsomt ud, og nu er så godt som alle glade for Højskolesangbogen. Det gik som ventet.

Sprogforeningens bestyrelse ca. 1955. Fra venstre fru Edith Jacob Petersen, Åbenrå (sekretær), redaktør Morten Kamp-hövener, Åbenrå, fhv. højskoleforstander J. Th. Arnfred, Askov (formand), fhv. amtsskolekonsulent Nicolai Svendsen, Tønder, H. J. Hansen og fru Anne Marie Skau, Nygård, Ø. Lindet.

Amtmand Kr. Refslund Thomsens 70-års fødselsdag d. 19. aug. 1954. Fra venstre Hans Jepsen Christensen, H. J. Hansen og Nicolai Svendsen. Th. Lawaetz, Åbenrå, foto.

Sprogforeningens bestyrelse besøger fhv. amtsskolekonsulent Nic. Svendsen i Tønder, sommeren 1961. Mellem Nic. Svendsen og H. J. Hansen ses rektor Feilberg Jørgensen, fot.

Min sangglæde

Jeg har livet igennem haft så megen glæde ved at lære nye melodier til sange og salmer, at jeg godt kan kalde det min hobby. Som man vil have set foran, havde jeg på Ryslinge højskole komponisten Thorvald Aagaard som lærer, og han gav mig øre for den nye folkelige sang-tone.

Af en lærerinde i Skovby købte jeg et brugt harmonium, og så måtte familiemedlemmer, der kunne spille – Ingeborg i Blans og min bror Christen, der var organist i Kliplev – lære mig de nye melodier, når de var her på besøg. Men det var plageri for gæsterne, og det gik mig for langsomt med at lære nye sange. Da fik jeg den tanke: måske kan du endnu lære noderne, selv om du er nær de 50. Jeg fik landmand og musiker Peter Duus her fra byen til at prøve på at lære drengene, mig og Anna Lassen fra Kildgaard at spille. Men med Peter Duus gik det ikke så godt. Vi kunne ikke følge med i hans tempo. Så henvendte jeg mig til førstelærer og organist Jensen Fangel i Lysabild, og i krigsårene cyklede han her ud og lærte os noderne. Jeg tager ikke bas'en med, kun melodistemmen – og oktaven med venstre. På den måde kan jeg ret hurtigt lære en ny melodi. Med mine gamle og stive fingre er jeg glad for, at Laub og hans lærlinge ikke har så mange og store tonespring. Og jeg er Jensen Fangel meget taknemlig for, at han dengang lærte mig noderne. – Jeg drømte engang om at lære melodierne til alle sange i Højskolesangbogen – een om ugen. Dette gennemførte jeg nogle år, men så opdagede jeg, at mange af de sange, jeg sjældent eller aldrig brugte, havde jeg allerede glemt. Så opgav jeg planen. – Men en del har jeg da lært. Ved en sangtime på Vallekilde højskole for en del år tilbage skulle pastor Mor-

sing, Øster Løgum – han var dengang i Fårevejle – lære mødedeltagerne nye melodier. Før hver sang spurgte han, hvor mange i forsamlingen, der kendte den. Jeg kunne da hver gang, som den eneste, række fingeren i vejret.

I de senere år har vi deltaget i det udmærkede grænse-landsstævne på Rønshoved højskole, og det er mig en stor glæde med alle de nye og gamle sange, man der synger.

Og nye salmemelodier er vor unge pastor Fransen god til at lære os. Ved hver gudstjeneste er der sædvanligt indlagt én salme med en nyere melodi. Menigheden skal jo synge en melodi mange gange, før den sidder nogenlunde. Derfor een nyere hver gang!

Danske Samfund efter 1940

Det arbejde for national samling, som Grænseområdets Danske Samfund før folketingsvalget i 1939 havde fået løst udbygget nordpå, blev taget op igen efter vort lands besættelse af tyske tropper. Der skulle over hele Nordslesvig i alle sogne udbygges een stor samlende national forening: Danske Samfund. Allerede i vinteren 1939–40 havde vi i Oktoberforeningen fået opfordring til at være med i Danske Samfund. Vi drøftede sagen indgående, men blev enige om at bevare vor hidtidige form for det nationale samarbejde, som vi mente var bedre egnet til at få de rette, de mest interesserede, folk med i arbejdet.

Men så fulgte den 9. april 1940 besættelsen, og hen på sommeren besluttede vi at oprette Danske Samfund i alle sogne og lade Oktoberforeningens tillidsmænd indgå i disse. Kort før jul 1940 holdt vi stiftende general-

forsamling i Sønderborg amts danske Samfund. Jeg blev valgt til formand i amtet, og sammen med de to andre i forretningsudvalget, amtslandinspektør A. V. Kruuse, Sønderborg, og vagtmester C. H. Christensen, Skovby, blev vi medlemmer af hovedbestyrelsen for Danske Samfund. Under hele besættelsen blev vi jævnlig sammenkaldt til møder, hvor aktuelle spørgsmål blev drøftet, særlig spørgsmål fremkaldt af besættelsen og vedrørende det tyske mindretal. Vi var en stor og repræsentativ forsamling, foruden forretningsudvalgene for de 6 amtskredse var formændene for byernes Danske Samfund også med. Danske Samfund nåede i disse onde år omtrent op på 80.000 medlemmer. Til tider lod vi vor røst høre, tav måske, hvor vi skulle have talt, og tog stilling, hvor vi skulle have tiet.

Under besættelsen dannedes tillige »Dansk Samråd«, vistnok efter forslag af bagermester Thorvald Petersen, Tønder, der stammede her fra Als. I dette »Samråd« sad Sønderjyllands amtmænd og borgmestre, repræsentanter for partierne, landsdelens parlamentarikere, Danske Samfunds amtsformænd og vel nok flere. Men jeg mindes møderne i Dansk Samråd mere for de parti- og andre stridigheder, der kunne komme, end for noget samlende i disse mørke år.

Da så besættelsens onde tid var omme, og solen atter skinnede over et frit Danmark, var også Danske Samfunds storhedstid forbi. Nord på, i Haderslev amt, ville man ikke være med mere, nu det tyske tryk var ovre. I mange sogne ud over vor landsdel gjorde Danske Samfunds bestyrelser dog endnu en årrække et godt arbejde ved at samle befolkningen på folkelige og nationale mindedage. Således også her i vort sogn.

Adskillige gange, og allerede i trediveerne, er fra forskellige sider stillet forslag om at slå de nationale foreninger sammen til een. I 1937 drøftede Skole- og

Sprogforeningen, efter forslag ude fra, en sammenlægning på et fællesmøde. Skønt de to foreninger har samme arbejdsform – f.eks. opkrævningen af medlemsbidrag ved tillidsmænd landet over – fandt man ikke tiden inde til sammenlægning. Senere har man fra Danske Samfund foreslået Sprogforeningen og Danske Samfund forenet til »een stor samlende nationalpolitisk forening« under bevarelsen af Sprogforeningens navn. Men det vandt heller ikke bifald. Det er også en uheldig sammenlægning, da Danske Samfund hverken bringer indtægter eller opgaver med. Og hvorfor presse foreninger sammen, når det ikke er påkrævet? Karl Otto Meyer, redaktøren af Flensborg Avis, har en gang sagt, at »i Syd-slesvig ønskede man flest mulige forskelligartede foreninger, da det gav størst slagkraft, at så mange var engageret!«

Danske Samfund har så fået et samarbejde i stand mellem en lang række foreninger her i landsdelen: med skole- og sprogforeningen, Det unge Grænseværn, Historisk Samfund for Sønderjylland, Ungdoms- og Idrætsforeninger, de kristelige foreninger og flere. En del år, indtil engang i 1950'erne, holdt man et »nationalpolitisk kursus« en enkelt eller et par dage om efteråret på en ungdomsskole. Det var en meget morsom og interessant måde at samles på. Nu samles bestyrelserne for ovennævnte foreninger en enkelt gang årlig, drøfter de svundne dage og søger at lægge planer for fremtidens Sønderjylland.

Frøavl

Allerede fra barnsben havde jeg drømt om at blive frøavler, når jeg blev stor. Min gamle ven, lærer Sloth

på Landlyst, hjalp mig med at tilrettelægge markbruget, så jeg foruden at føde 12–14 køer kunne avle rødkløver og roefrø samt en del kartofler. Men i året 1929 faldt næsten hele besætningen ved en tuberkulinprøve, og fra 1930 har vi drevet næsten kvægløst landbrug, kun haft nogle få køer.

Vi slog os på tidlige kartofler, og frøavlen blev udvidet. I et par sorter, nemlig rødkløver og halvstore Wilhelmsburger kålroer, opnåede vi at få stamfrøavl, uden at det dog var det store sus økonomisk set.

Stamfrøavlen førte til, at vi fik besøg af mange fremtrædende folk, og besøgene var både lærerige og fornøjelige. Gennem årene har vi haft avl af: Tidlig og halvsildig rødkløver, hvidkløver, alsike, runkelroer, foder-sukkerroer, kålroer, hvidkål og engrapgræs. Af frøsorterne har engrapgræs givet langt det bedste økonomiske resultat. Vi kom så tidlig i gang med denne avl, at landets forbrug endnu knap kunne dækkes, derfor var det en god forretning og så indtraf der yderligere et par år med misvækst i Amerika; afregningsprisen røg helt op på 15–17 kr. pr. kg. Og min kone havde nok lært hollændernes statskonsulent i frøavl, hvordan man dyrkede denne frøsort, men udviklingen var endnu ikke nået så langt frem, at Holland kunne eksportere denne vare, det er først kommet senere. Men om min kone og hollænderne vil jeg fortælle mere senere.

I efteråret 1928 blev jeg som frøavler valgt til delegeret ved generalforsamlingen i Danske Landboforeningers Frøforsyning, der det år holdtes i Roskilde. Der skulle vælges et nyt bestyrelsesmedlem for Sønderjylland. Forstander Hans Hansen på Gråsten Landbrugsskole, der havde været det hidtil, var kommet på kant med avlerne, fordi han var gået med til at nedlægge Frøforsyningens afdeling i Sønderborg. Bestyrelsen fandt, at avlen af frø her var for lille. Ved valget spurgte en

delegeret: »Når Hans Hansen ikke vil mere, hvem skal vi så stemme på?« Hvorpå gårdejer Chr. Christensen, Elsmark, der var med som formand for Planteavlsudvalget, svarede: »I har jo da H. J. Hansen, Lysabildskov.« Og med hans anbefaling blev jeg valgt med stort flertal. Min første opgave som bestyrelsesmedlem i Frøforsyningen var at prøve på at ændre bestyrelsens beslutning om at nedlægge afdelingen i Sønderborg. Fragtudgifterne til afdelingen i Odense ville blive betydelig dyrere for avlerne. Det lykkedes virkelig, efter at sagen var behandlet på et par møder, at få bestyrelsen til at opretholde afdelingen i Sønderborg. Den dag dette blev vedtaget, kom en kollega, Hartvig Jensen, bagefter hen til mig, rakte mig hånden, bukkede og sagde: »Min anerkendelse! – At du kunne få os 14 mand til at tage nedlæggelsen i os igen – det er godt klaret!«

Knap var det spørgsmål heldig løst, før der kom en anden meget kilden sag. Afdelingsbestyreren i Sønderborg, hr. E. Hjelm, havde tidligere været fuldmægtig ved hovedkontoret i Roskilde. Han mente sig forbigået ved sidste direktørvalg, da H. J. Hansen, der før havde været lærer på Korinth landbrugsskole, blev valgt. Hjelm søgte nu at få avlerne i Sønderjylland med til, at afdelingen i Sønderborg rev sig løs fra Roskilde og blev et selvstændigt frøfirma. Efter en frøavlsudflugt skulle sagen søges endelig afgjort ved et møde i Tandslet forsamlingshus. Her måtte jeg jo som medlem af bestyrelsen gå hårdt imod slige planer. Ikke een af avlerne på mødet støttede mig. Jeg havde hidtil været formand for D.L.F.s frøavlerforening. Den post bad jeg mig fritaget for, og Ernst Christensen blev min efterfølger. Avlerne forespurgte hos ledelsen i Roskilde, om de måtte sende 2 mand over til et bestyrelsesmøde for at tale om sagen – og svaret lød: »Ja, gerne!« Det blev Ernst Christensen, Asserballe, og Chr. Clausen, Kettingskov, der mødte op

ved næste bestyrelsesmøde i København. Mødet forløb meget fredeligt. Jeg tror nok, at de to kunne indse, at sagen var en »vildmand«, og at man slet ikke kunne skaffe kapital til et selvstændigt frøfirma. – Vor gamle næstformand, P. L. Pedersen, Abybækgård, sagde bagefter til mig, at mødet med de to alsingere havde været ham en stor skuffelse. Han havde ventet, at vi rigtig skulle ryge i totterne på hinanden, og så var sagen blevet behandlet så roligt og fredeligt. Jeg fortalte ham jo, at det var to af mine bedste ungdomsvenner, der var kommet ind på det vildspor.

Pedersen viste mig megen godhed. Ved vort første bestyrelsesmøde i Odense spurgte han mig, om jeg ville med på en lille køretur til Dalum. Der på kirkegården ligger hans kone begravet – ikke langt fra sin far, den kendte skolemand Kristen Kold. Blandt direktørerne kom jeg til at stå H. J. Hansen nær. Han var flere gange her på markbesøg, og da kunne han sætte sig på digekanten og fortælle om aktuelle problemer samt give mig gode råd i frøavl. Da frøavl af rødsvingel var i sin begyndelse og var meget lønnende, spurgte han mig, om det ikke var en avl for mig. Men jeg agtede ikke hans gode råd. Heldigvis fik jeg senere begyndt på avl af eng-rapgræs i rette tid. Hansen døde ret tidlig – i sin bedste alder, og ved jordefærden bad man mig være med til at bære kisten ud fra Roskilde domkirke. Senere har jeg også ofte været gæst i direktør Jacob Christian Andersens hjem.

I samfulde 31 år (1928–59) var jeg medlem af D.L.F.s bestyrelse – den sidste halve snes år tillige i forretningsudvalget. Det gav årlig mange rejser til Roskilde eller hovedstaden. To jubilæer var jeg med til. 25 års i 1931 og 50 års i 1956. Ved det sidste blev jeg sat til at holde talen for Frøforsyningens samlede personale. Det var en lang række pragtfulde mennesker, man gennem årene

lærte at kende. Mange af dem står jeg i stor taknemlighedsgæld til, særlig sognefoged Thorvald Andersen, Midtskov på Fyn, og gårdejer og direktør for Landbo-sparekassen i Vejle, Søren Sørensen, Balle, blev mine gode venner. Vi sad altid side om side ved møderne. Hver sommer havde bestyrelsen, sammen med de ledende i Roskilde og alle (dengang 6) afdelingsbestyrere en udflugt til afdelingerne i landet. Her i Sønderborg var Hjelmar rejst. En yngre dygtig mand, A. Stenbæk, var blevet leder af afdelingen; han havde før været landbrugslærer på Rødding højskole. Nogle gange var vi også på en længere tur: til Bornholm og på besøg i Skåne på de kendte svenske forsøgsgårde i Svaløf og Weibullsholm. Ja, et år fik vi endda indbydelse fra en svensk jordbrugersammenslutning i Stockholm. Det blev en stor oplevelse og meget fornøjelig tur.

Af alle de frøsorter, jeg har forsøgt at avle, har hvidkålsfrø på halvstore hoveder været en af de vanskeligste.

Den begyndte endda så lovende. – Hør:

De halvstore hoveder blev sat i jorden og pløjet til om efteråret. Første års høst var i 1938. Godt $\frac{1}{3}$ ha var plantet i stykket ned mod P. Andersen. Og stænglerne skød op i stor højde og satte bælg, der lagde sig som et tæppe hen over marken – næsten i mandshøjde. Vor gamle medhjælper, »Mitrin« – Povls enke – kunne ved at bøje sig lidt gå nedenunder og hakke ukrudtet væk.

Jeg fik besøg af en konsulent – eller var han direktør – Petersen fra Husby i Angel, der sagde om denne frømark, at han aldrig havde set noget lignende. Under Hitlerstyret var Petersen blevet tildelt den opgave at udvide frøavlen i det nordlige Slesvig-Holsten. Han havde lidt forretningsforbindelse med Frøforsyningen i Roskilde, hvor jeg havde mødt ham. Og Petersen spurgte mig, om jeg havde noget imod, at han tog et par bekendte fra Berlin med herop. En dag mødte han med to

interesserede og flinke mennesker. Og de spurgte – og kiggede, de målte højden og gik rundt om stykket, om der ikke var »magre« pletter. Til sidst stod ham, de kaldte professor, stille og så endnu en gang ud over marken, og jeg hørte ham sige: »Unglaublich« (utroligt).

Udbyttet blev godt 2600 kg frø pr. ha (gennemsnitsudbytte vel 6–700 kg). Men prisen på hvidkålsfrø var det år ikke særlig høj, så nettooverskuddet lå mellem 4 og 5000 kr. pr. ha. – Men alligevel, det var jo da en pæn begyndelse, den avl måtte jeg fortsætte med. Og det gjorde jeg i 10 år – men med meget skiftende held. Og jeg nåede aldrig op på første års fine resultat. Nogle år frøs eller rådnete hovederne væk. Det bedste økonomiske udbytte opnåede jeg et par år under krigen. Da ti år var omme, kunne jeg se, at avlen af hvidkålsfrø ville være en lang og trang vej for mig for at nå frem til velstand. Jeg gjorde status over avlen. De ti år havde givet mig et samlet nettooverskud på omkring 6000 kr. – For ikke at sætte beløbet over styr igen, holdt jeg op med avlen.

Men også mange hjemlige folk havde lyst til at gå en tur langs vor markvej. Frøavl var jo lidt nyt og ikke meget kendt i disse egne. Også landboforeninger, planteavls- og frø-folk kom på besøg. Når gæsterne var interesserede og spørgelystne, var det altid morsomt at tage imod dem.

I mange år, mens Hans Hansen var forstander på Gråsten landbrugsskole, kom han med sommereleverne, det var altid morsomme besøg. Der var meget, de skulle have rede på.

Jeg har foran nævnt, at min kone lærte hollænderne at avle engrapgræs. Historien er følgende:

Her i Danmark havde vi en del år prøvet at avle denne græssort. Da jeg nu ikke havde fulgt direktør Hansens gode råd om at begynde avl af rødsvingel, tænkte

jeg: nu springer du i tide ind i avlen af engrapgræs. Og det lykkedes godt, mærkeligt nok opnåede jeg det højeste udbytte pr. ha i første år.

I 1951 fik min kone en sommerdag besøg fra Holland af statskonsulenten for frøavl og hans assistent hr. Koning. Jeg var i Roskilde til et bestyrelsesmøde i Danske landboforeningers Frøforsyning. Hollænderne havde været på besøg hos min bror Peter i Blans, der også er frøavler. Min kone gik med dem i marken. Underholdningen foregik på tysk. Og der var mange spørgsmål, de ønskede besvaret, om hvordan vi avlede dette græsfrø. Men min kone klarede besvarelsen på udmærket måde – ja så flot, at statskonsulenten udbrød, at det var da en masse, hun vidste om denne frøavl. Min kone sagde beskedent: »Ein bischen.« Da skete det sprogligt ejendommelige, at begge hollændere udbrød: »Nein, zwei bischen!« Hollænderne har været lærenemme, også på dette frøavlsområde. Ligesom Danmark har Holland nu en stor eksport af engrapgræs.

I Holland 1952

Vi fik af hr. Koning en meget venlig indbydelse til sammen med Peter og Ingeborg at komme på besøg i Holland. Han skulle nok tilrettelægge turen, så vi fik et alsidigt indtryk af hollandsk landbrug. Koning ville selv tage imod os ved den tyske grænse og vise os rundt en dag eller to.

En tidlig og fin sommermorgen i 1952 kørte vi hjemmefra i Peters bil. Lidt uheld undervejs gjorde, at vi kom en timestid for sent til det hollandske toldsted. Men hr. Koning sad trofast og ventede på os. Han viste os nogle bøndergårde, hvor vi et sted endda blev beværtet

med kaffe. Fruen stod i stuen, lavede og blandede kaffen til hver enkelt – alt mens hun underholdt gæsterne. Også på Konings søsters gård blev vi meget gæstfrit modtaget.

Hjemmene, vi så, var præget af mange ting, der var hentet hjem fra de rige hollandske kolonier i Østen, hvor hollandsk ungdom før i tiden gerne havde opholdt sig en del år. Sagde man til en hollænder, at hans land så ud til at være meget velhavende, fik man det svar: »Har været – har været!«

Siden de måtte afstå kolonierne, var det gået tilbage. Et andet indtryk, man fik, var, at landbruget var mere specialiseret end det danske. Og overalt stod der store og velplejede afgrøder. Vi kørte gennem Friesland og over den godt 30 km lange Ijselmeer-dæmning, der holder Nordsøen ude fra de meget frugtbare afvandede arealer. Videre ned gennem den inddæmmede Wieringer-Meerpolder. Vi lagde vejen over Volendam, hvor hele befolkningen endnu – for at tiltrække turister – bærer hollandske nationaldragter. Dansende ungdom og »hjælpssomme« folk havde dog nær lukket os inde.

I Amsterdam boede vi over for det store Rijksmuseum, hvis store samlinger af fin hollandsk malerkunst vi da også fik tid at kigge lidt på. Og vi var i det fornemme badested Scheveningen ved Kanalen – i Fredspaladset i Haag, ligesom vi jo da skulle se Hollands store blomsterauktion i Aalsmeer. Fra auktionshallen sejlede vi med en flink dansk konsulent gennem kanalerne ud til hans hjem.

Så vendte vi næsen mod øst – men gjorde ophold i Doorn og besøgte slottet, hvor kejser Wilhelm II. boede i årene efter revolutionen i Tyskland, og hvor han nu hviler i et mausoleum i haven. Over Arnhem, Nijmegen og Venlo nåede vi til Essen i Ruhrområdet, hvor vi ville besøge vore venner Charlotte og Reinhold Obermeyer.

Vi finder huset i Hedevigstr., – og da vi har hilst, sætter Charlotte sig til klaveret – spiller og synger: »Jeg elsker de 'grønne' lunde«. Den huskede hun endnu – over 20 år efter familiens besøg på Als.

Så fik vi beretningen om de frygtelige tildragelser i anden verdenskrig, da Kruppfabrikkerne skulle bombesønder og sammen. To gange var det gået ud over deres hjem, og det eneste de har reddet af alt, hvad de ejede, var klaveret. Det lyder mærkeligt, men er rigtigt. Første gang brændte huset, og da brandmandskabet kom, rendte de muren ind, og der stod klaveret, som de trak ud. Anden gang faldt huset sammen ved en bombe, men i det hjørne, hvor klaveret stod, holdt loftet. Overalt i gaderne så man udbrændte huse eller dynger af mursten. Man regnede med at omkring 80 % af husene i Essen – i 1952 – endnu lå i ruiner.

Da Andreas Kaad, Mintebjerg, og jeg i 1959 rejste hjem fra Frankrig, gjorde vi også ophold i Essen. Da mente man, at 80 % af byen var bygget op.

Tysk besættelse

Den 9. april 1940 var vi ret tidlig i marken. Kornet var sået, og vi var ved at forberede til plantning af roefrø i det tredienederste stykke. Tyske fly var i morgentimerne fløjet over vor ø. Nu kom de mørke fugle tæt og lavt! Det var dog frækt! Mon de skulle være på vej til Norge? Jeg måtte hjem og høre, hvad det var for noget. Og så blev det opklaret, at tyskerne denne morgenstund havde gjort indfald både i Danmark og Norge. I dette triste var det dog en stor glæde, at Hitlers tropper ikke var standset ved Kongeåen, og at vi nordslesvigere ikke som andre af Tysklands grænsebefolkninger

var blevet indlemmet i det stortyske rige. Nu delte vi fortsat kår med vort folk og skulle ikke på ny være tyske soldater.

Bestyrelsen for Danske Landboforeningers Frøforsyning var indbudt til møde i Roskilde for at fastsætte årets frøpriser. Men Storebæltsoverfarten var standset, færgen Christian IX. sænket. Skulle jeg blive hjemme? Nej, jeg tog af sted en dag tidligere, rejste over Langeland og Lolland, og jeg nåede da også rettidigt frem til mødet. Men jeg var det eneste bestyrelsesmedlem fra vest for Storebælt.

Under besættelsen blev hjemmetyskerne mere virksomme og forhåbningsfulde, ja, de ventede endda Nord-slesvigs indlemmelse i Tyskland på en bestemt dato. Da en af dem en dag gik forbi en nabo, der var ved at hejse Danebrog, sagde han til denne: »Ja, få kun flaget op, i juni er det forbi!« Han fik også sin søn til at melde sig til tjeneste hos det tyske militær, og sønnen kom til at gøre tysk tjenestekørsel i Norge. Men da han en gang var hjemme på orlov, blev han hjemme. Han havde fået nok.

Mange hjemmetyskere meldte sig også til tysk soldatertjeneste. Det overraskede mig under et besøg på Burkal kirkegård, at der stod en mindsten over 38 faldne i anden verdenskrig.

I sommeren 1942 kom der ordre fra de tyske besættelsestropper, at alle danske soldater skulle være fjernet fra Jylland inden 15. november. Måske har tyskerne frygtet en engelsk invasion i Jylland. De danske Jenser fra Sønderborg skulle have garnison i Fåborg. Den 8. november holdtes der på kasernen i Sønderborg en stor afskedsfest med over 5000 deltagere. Der blev talt af redaktør Kai Edv. Larsen, oberst Pedersen og som formand for Sønderborg amts Danske Samfund skulle jeg tale. Desuden Peter Grau fra Pøl, viceborgmester A.

Andersen, Sønderborg, for Dansksindede sønderjydske Krigsdeltagere talte branddirektør Lind, Sønderborg og endelig garnisonskommandanten, oberstløjtnant Freiesleben. Mødet blev ikke en trist afskedsfest, tværtimod. Alle gav udtryk for troen på, at soldaterne snart vendte tilbage. Jeg sluttede min tale med ordene: »Krigen vil få ende. Vore 'beskyttere' vil da atter drage mod syd. Det har de jo selv sagt, og vi skal ikke fælde tårer ved deres bortrejse (tilslutning). Det er vort håb, ja vor faste tro, at vort gamle fædreland også efter denne krig vil leve videre som en fri og uafhængig stat. Og derfor siger vi til den danske soldat: på gensyn i et frit og lykkeligt Danmark!«

Så holdt vi under besættelsen: »Al-sang« og »Al-gang«. Vi samledes til møder, og så sang vi aftenen igennem af hjertenslyst. Grundtvigs sange: »Kærlighed til fædrelandet« og »Bladet i bogen sig vender«, sang vi med stor glæde. De var jo som skrevet til lejligheden. Og »Al-gang«. Jeg husker, vi samledes ved Lysabild skole, og så skulle marchen gå til Drejet og tilbage igen i en bestemt tid. Det var ungdommens træningsmarch.

Nede på Mommark færggård boede der unge tyskere, der var under militær uddannelse. De kom jævnlig her til Lysabildskov på øvelse. Jeg tror, de på deres kort har søgt efter møllen, der var blevet fjernet i 1943. En dag ville en ung tysk soldat kravle under det elektriske hegn, men han blev hængende fast i krogene bag på sin uniform. Hver gang stødet kom, gav soldaten et hop og et lille skrig. Svend stod et stykke tid og morede sig over manden, men så gik han hen og befriede ham. Og tyskeren blev glad!

Sammenstød med Jens Møller

Som følge af andragendet i august 1942 til Lysabild sogneråd om at tyskerne ikke måtte benytte det inventar, som var indsamlet til skolesalen (se s. 97), fik jeg i foråret 1943 et sammenstød med den tyske folketingsmand, dyrlæge Møller, Gråsten.

Skolekommissionen havde tilsynet også med den tyske privatskole i Skovby, og vi havde ansat årsprøven der til den 16. marts 1943. Og nu refererer jeg fra en indberetning til Sønderborg amts Skoledirektion: »Ved middagstid i går (d. 15.3.) blev jeg ringet op af den tyske folketingsmand, dyrlæge Møller, der kraftigt opfordrede mig og skolekommissionen til at blive borte fra den af os til i dag fastsatte årsprøve i den tyske privatskole i Skovby. Som særlig grund anførte han, at jeg som formand for et privat dansk selskab til fordel for den nye skolesal i Lysabild i et andragende til sognerådet havde skrevet: »Det af os indstillede inventar kan bruges af alle undtagen tyskerne.« »Denne sidste tilføjelse er en fornærmelse mod tyskerne,« sagde dyrlæge Møller, »og når en mand kan sætte sin underskrift under en sådan skrivelse, kan vi ikke have ham til at føre tilsyn med en tysk privatskole. Agter De at møde til årsprøven i morgen? De skulle blive borte, det vil jeg indtrængende råde Dem til. Det kan ellers give anledning til uroligheder. Vi vil ikke se Dem inden for skolen!«

Jeg svarede: »Skolesalen er bygget af sognet, og derfor har tyskerne også ret til at benytte den, men kopperne m.m. er købt for private danske midler, og mange bidragydere har givet med den bemærkning, at de ikke måtte bruges af tyskerne. Derfor denne tilføjelse i andragendet.

Selvfølgelig agter skolekommissionen at overvære års-

prøven i den tyske privatskole, da vi har tilsynspligt. Når den tyske skole ønsker tilskud af danske statsmidler, må den også finde sig i en smule tilsyn. Sådan er loven.«

Dyrlæge Møller: »Ja, loven, men den skal også laves om. Vi ønsker ikke dette 'kommissions'-tilsyn fra dansk side! Jeg vil endnu engang advare Dem mod at komme til årsprøven i morgen!«

Jeg: »Vi møder, det er vor pligt. Ønsker De det ændret, må De henvende Dem til skoledirektionen, hvis formand er amtmand Refslund Thomsen.«

Dyrlæge Møller: »Det vil jeg. De skal ikke få lov at komme ind.«

Dermed var denne ret dramatiske telefonsamtale forbi. Over middag cyklede jeg over til den tyske privatskolelærer, hr. Krämer, for at drøfte emnerne til årsprøven med ham. Det gjorde jeg altid ca. 24 timer forud. Jeg blev da også budt pænt indenfor hos hr. Krämer, og vi drøftede ganske roligt det brændende spørgsmål. Mit første spørgsmål var, om den tyske privatskole gennem årene havde haft grund til klage over skolekommissionens tilsyn.

Krämer: »Nej, aldrig! Men denne tilføjelse i andragendet til sognerådet 'undtagen tyskerne' er en provokation imod os, det er et fund for os i vor kamp imod det danske tilsyn med vore skoler. Vi ønsker, at de samme bestemmelser skal gælde her som i det øvrige Danmark, hvorefter undervisningsministeren kan beskikke en mand til at føre tilsynet. Og vi har en udmærket mand i skolekonsulent Elholm.«

Jeg: »Men vi kommer altså i morgen. De agter jo da som aftalt at holde årsprøven kl. 13.00?«

Krämer: »Ja, vi holder prøven som aftalt. Men der vil sikkert blive nægtet Dem adgang.«

Jeg: »Ja, det må De, eller dyrlæge Møller, træffe afgørelsen om og tage ansvaret for. Men sandsynligvis vil

følgen blive, at vi ikke kan godkende skolen og ikke anbefale et fremtidigt andragende om statstilskud.«

Da jeg den 15.3. kom hjem fra besøget hos den tyske privatskolelærer i Skovby, ringede amtmanden og fortalte, at dyrlæge Møller havde talt med ham og været meget grov og truende. Jeg gav ham en kort redegørelse for min telefonsamtale med den tyske folketingsmand. Amtmanden meddelte, at han havde ringet undervisningsministeriet op, men endnu ikke fået forbindelsen. Han spurgte, om det ikke var bedst, at skolekommissionen blev borte fra årsprøven, da det måtte være ubehageligt for os at blive smidt ud. Jeg bad amtmanden om tilladelse til at møde frem, så tyskerne kom til at træffe afgørelsen og tage ansvaret for en afvisning. Efter at amtmanden havde talt med undervisningsministeriet, ringede han på ny og meddelte, at ministeriet havde truffet den afgørelse, at skolekommissionen ikke skulle møde ved den tyske privatskoles årsprøve.

I det følgende år sendte den tyske privatskole alligevel årsindberetninger og andragender gennem skolekommissionen til ministeriet. Vi gav papirerne omtrent følgende påtegning: »Da der er nægtet skolekommissionen adgang til skolen, kan vi ikke udtale os om undervisningen.« Det førte til, at skolen ingen statstilskud fik. Undervisningsministeriet henstillede, at striden blev bilagt. Vi svarede amtsskolekonsulent Novrup omtrent, som vi havde skrevet: »Når vi ikke må komme på skolen, kan vi jo ikke udtale os om undervisningen.« Den tyske skolekonsulent Elholm (der i øvrigt stammer fra Lysabild), forhandlede da med lærer Krämer, der efter alvorlige overvejelser indvilligede i, at skolekommissionen måtte genoptage tilsynet ved skolen. I samtalen med Elholm udtalte Krämer: »Det er en bitter pille at sluge!« (Det har den tyske lærer selv senere fortalt mig.) Og sammen med amtsskolekonsulent Novrup mødte skole-

kommissionen en dag i den tyske skole og overværede nogle timer. Vi godkendte da skolens undervisning, og den fik atter sit statstilskud.

Efter Tysklands nederlag blev dyrlæge Møller anklaget for retten, også for sagen vedrørende den tyske privatskole i Skovby. Jeg var først vidne ved underretten i Abenrå, men i 1949 kom sagen også for Landsretten i Sønderborg.

Flensborg Avis refererer den 25. februar 1949:

»Mindretals-processen for Vestre Landsret.

Derefter begyndte retsforhandlingen mod dyrlæge Møller. Da han blev ført ind i retssalen, vendte han sig straks demonstrativt med ryggen mod retten, slog ud med begge arme mod publikum og gik ind i tilhørerrækkerne og trykkede sin hustru og andre i hånden.

Først afhørtes formanden for skolekommissionen i Lysabild, gårdejer Hans Jørgensen Hansen, Lysabildskov. Dyrlæge Møller søgte engang under besættelsen at hindre, at han overværede en eksamen i den tyske privatskole (i Skovby). På forsvareren, landsretssagfører Oehlerts forespørgsel, om han havde følt sig truet, svarede H. J. Hansen: »Nej, det gjorde jeg ikke. Når man har været tysk soldat i 5 år, tager man ikke en gal tysker så højtidelig!« Denne bemærkning blev påhørt med stille munterhed.

Oehlert søgte straks at glatte lidt ud. Han sagde: »De mener en gal mand.« Hvorpå jeg svarede: »Nej, jeg mener, som jeg sagde, en gal tysker. Jeg har været tysk soldat!«

Besættelsen går mod slutning

Som krigen skred frem, blev de allieredes bombetogter mere og mere almindelige. De tyske byer blev bom-

bet sønder og sammen. Mangen aften har vi stået og set lynglimtene og hørt bombebragene, når det f.eks. gik ud over Kiel. De allieredes fly lagde ofte vejen over Nordsøen og ned gennem Jylland. Så kunne det ske, at de her på egnen blev angrebet af tyske fly, og for at undslippe måtte de allieredes fly da kaste bomberne. En aften var vi samlede til møde i Lysabild præstegård, pludselig lød nogle mægtige bombebrag, så vi røg ned fra stolene og i dækning under vinduerne. Det viste sig dagen efter, at bomberne var faldet i nærheden af Rubæk, hvor de havde efterladt nogle dybe og brede huller. Der faldt også bomber i nærheden af H. Bonde's ejendom på Fjelbymark; da faldt der en lysekrone ned fra loftet i præstegården. Også på Pøl faldt der bomber og brandbomber over Skovby-Balle, hvor et mindre hus brændte. Hårdt gik det engang ud over egnen ved Blanskov og på Nord-Als (18. august 1943). Allierede fly måtte kaste deres last af brandbomber, og egnen var som et ildhav. Melsgård og flere ejendomme brændte, og et menneske blev dræbt.

Det var vistnok i året 1944 at tyskerne arresterede grænsegendarmeriet og spærrede dem inde i Frøslevlejren. De tog også det danske politi og satte dem ind samme sted. Mange af politiet undslap dog, og de sluttede sig til den begyndende modstandsbevægelse. En del af ungdomsforeningens bestyrelse var samlet til møde, hvor de besluttede også at gå ind i modstandsbevægelsen.

En af deltagerne meddelte senere – i oprømt stemning – deltagernes navne til gestapo. De fleste af dem, der hin dag var samlede til møde, blev en morgenstund taget af tyskerne og ført til Frøslev. Blandt dem var min svoger Jørgen Mathiesen. Og derfra gik turen for de flestes vedkommende til koncentrationslejren i Neuengamme ved Hamborg, til vold og udslettelse. Min anden svoger,

Esben, slap fri, idet man ikke vidste, at der havde været to med navnet Mathiesen til stede ved mødet. Esben gik straks »under jorden« og opholdt sig for det meste hos bekendte på Fyn, til tider sammen med købmand Hel-muth Henningsen fra Tandslet. Vor præst, H. C. Mad-sen, måtte også forsvinde. Han blev som meddelt optaget i huset hos vor smedemester Olling her i byen. Da en mand en dag sagde til vor gamle sadler Henriksen: »En præst må ikke være med i den slags arbejde,« fik han af den gamle hædersmand, missionsmanden Henriksen det svar: »Jo, en præst skal være med i kampen mod det onde!«

I krigens sidste dage reddede Folke Bernadotte, i de hvide busser med Røde Kors mærket, de fleste danske og norske koncentrationslejr-fanger hjem gennem krig og bomberegner. Svoger Jørgen Mathiesen, Ejner Hovberg på Tandslet sparekasse, grænsegendarm P. Hansen, Ny-pøl, og Johanne Hansen på Als Husholdningsskole var blandt dem, der havde overlevet, og de kom hjem med de hvide busser. Dr. Harald Roesdahl i Tandslet var som hjælpende læge med på mange af disse farlige ture.

De første dage i maj beherskede de allieredes fly fuld-stændig luftrummet i disse egne. Tyske fly vovede sig ikke ud på togt.

Ved middagstid den 4. maj skete der syd for os, i Peter Lassens mark, en ejendommelig og spændende hændelse. En stor bombelignende tingest, vel et par meter lang, faldt ned fra et fly. Vi var forberedt på et mægtigt brag, men det udeblev. Efter en tids forløb begyndte naboerne at nærme sig den store tingest fra alle sider. Dem der var i læsiden kunne lugte benzin, og så løb først de og så alle mand hjem efter spande for at bjærge lidt af den dyre og sjældne væske.

De allieredes hære fra øst og vest var nået sammen midt i det slagne tyske rige. Og tyskerne flygtede over

Østersøen i både store og små skibe – væk, bare væk for fjenden, særlig da for russerne.

Hen på eftermiddagen var jeg gået ned i marken, tæt ned til stranden, for at se på dette dramatiske skuespil. En del tyske hurtigbåde gik nord på et stykke ude i Lillebælt. De lå dybt i vandet og må have været fuldt lastede af flygtninge. En del engelske bombefly var på jagt efter dem. Når de fløj hen over skibet, lod de en bombe falde. De fløj en lille rundtur og vendte så tilbage til skibet. Sådan fortsatte flyene indtil skibet gik ned. Undertiden måtte der kastes en halv snes bomber, før skibet sank. Det må have været skrækkelige timer for de stakkels flygtninge sådan at vente på lemlæstelse og til slut døden i bølgerne.

Og kl. 20.30 kom så det glædelige budskab over engelsk radio, at de tyske tropper i nordvest-Tyskland, i Danmark og Holland havde nedlagt våbnene! Og sikken jubel der blev! Helene og Christian Jensen i Skovby ringede straks og indbød os til fest. Og der mødte vi også pastor Madsen og hans kone, og vi fik af ham at vide, at han næsten havde været vor nabo de sidste måneder. Han havde da også mange gange hørt min røst i smedien. Det var en flok glade og lykkelige mennesker, der festede og sang natten igennem. Jeg tror nok, solen var ved at stå op, inden vi atter søgte hjemad til Lysabildskov.

Den 5. maj og de følgende dage tog vi et »rugbrød« ned til grænsen ved Kruså for at tage imod englænderne, men de lod vente på sig. Dog havde vi på disse ture megen glæde af at se den tyske hær for hjemgående. Der var ikke noget med trit og retning. Soldaterne listede af sted i smågrupper eller enkeltvis. Til transport af bagagen kunne alt bruges: gamle cykler, små tohjulede kær-rer, barnevogne eller blot en stok over skulderen. Men ved grænsen blev alle disse hjælpe-transportmidler taget

fra dem, og de måtte bære deres ejendele hjem til det tyske rige.

Kort efter den tyske kapitulation i maj 1945 kom redaktør Kai Edv. Larsen fra Sønderborg og jeg vandrede ad H. P. Hanssensgade i Åbenrå. Vi skulle til møde i Danske Samfund på Folkehjem. Da vi nærmede os Grand Hotel, tyskernes hovedkvarter, så vi, at der blev posteret engelske soldater foran hotellet, og en engelsk officer trådte hen foran hovedindgangen og gav ordre til en tysker. Alle vinduer hang fulde af tyske soldater. Tyskeren ved indgangen forsvandt, og en feldwebel mødte op. Men den engelske officer var ikke tilfreds. Med energiske håndbevægelser pegede han mod trappestenen. Her skulle den tyske general møde, fik vi senere at vide. Tyskerne lod efter tur en løjtnant, en kaptajn og en major møde dernede. Men det var ikke nok. Englænderen lod en stor kampvogn køre op over for hotellets indgang, og den blev gjort klar til skud. Hvis generalen ikke mødte øjeblikkelig ville hele »kassen« blive smadret, altså hotellet. Den tyske general mødte på trappen og fik en ordre – knap og klar – hvorefter englænderne marcherede bort. Og i et nu forsvandt alle de nysgerrige tyske soldater fra hotellets vinduer.

Der var efterhånden standset mange op, der alle spændt havde fulgt spillets gang. For en gammel tysk soldat som mig, der så ofte havde måttet lystre en ordre, var det opløftende at se, at tyskerne her havde fundet deres overmand.

Alsingergildet

Omkring midten af fyrreerne fik Hans Eriksen, Almsted, og en del flere den gode idé at danne en sammen-

slutning, der skulle have til formål at søge at bevare alle de gamle alsiske ord, inden de forsvinder, og opføre ordene i lydskrift i et kartotek. Sammenslutningens navn blev »Alsingergildet«, og det består af 12 indfødte alsingere og dertil 6 »bisiddere«, der ikke behøver at være født på Als. Der blev valgt en »oldermand« til at stå for styret. Det blev Hans Eriksen, efter hans død vor alsiske digter Martin N. Hansen, der boede i Odense. Næstformand er fhv. viceborgmester Hans Krogh i Sønderborg. Der holdes »ting« 2 gange årligt – i maj og november – på skift hos medlemmerne. Møder man ikke præcis er bøden en flaske solbærrøm. Samme bøde gælder, når man bliver fornærmet under mødet eller bliver borte uden gyldig grund. Mødetiderne er gerne en søndag fra kl. 13.00 til ca. 19–20, og tiden går meget fornøjeligt. Jeg har haft fornøjelsen at være medlem af Alsingergildet nu i over 20 år. I november 1970 vil man være nået frem til det 50. ting. Det har man ment måtte fejres med damer, som et to-dages gilde på Nordborg Slots Efterskole. Forstander Boye Andersen er bisidder i Alsingergildet.

For en del år siden fik jeg en dag besøg af frøken Ella Jensen, København, der leder dialektforskningen ud fra Københavns universitet. Flere af Alsingergildets medlemmer var med hende. For 15–20 år tilbage mente hun at have opdaget, at der var folk i disse egne af vor ø, der havde stød i deres udtale, og nu ville hun prøve at få det bekræftet. Så havde mine kammerater i Alsingergildet udpeget mig til denne prøve. Og Ella Jensen og kammeraterne hørte tydeligt, at jeg i min udtale af det alsiske havde »stød«. Meget af samtalen blev optaget på bånd. Også hos vor gamle sygeplejerske, Marie Christensen i Lysabild, fandt man tydelige »stød«.

En skønne dag mødte Ella Jensen med en dialektforsker fra Århus universitet. Og han sagde, at han var

ked af, at det ikke var ham, der havde gjort denne opdagelse af stød i målet her på det sydligste Als.

I 1968 mødte Ella Jensen, der nu snart falder for aldersgrænsen, med 5 arvtagere med lange spørgelister. Så skulle min kone og jeg svare, hun uden – jeg oftest med stød. Jeg selv kan hverken høre eller mærke noget stød, men der må vel være noget om det, da de lærde er enige.

Grænsen for stød i udtalen skulle ellers her i Jylland, så vidt jeg husker, være i Haderslev-egnen.

H. P. Hanssens Mindefond

Efter H. P. Hanssens død i 1936 blev der indsamlet godt en million kroner til et legat, der kom til at hedde: »*H. P. Hanssens Mindefond*«. Og fondets formål er: »– i overensstemmelse med H. P. Hanssens livsgerning at styrke danskheden ved vor sydgrænse ved at yde støtte til påtrængende opgaver, der ligger uden for bestående foreningers rammer eller økonomiske evner«.

Mindefonden ledes af en bestyrelse på 15 medlemmer, hvoraf de nationale foreninger i Sønderjylland vælger de 6. Sprogforeningen valgte ved mindefondens start amtmand Refslund Thomsen, H. P. Hanssens svigersøn, som medlem. I året 1950 var Refslund Thomsen på valg, og da sørgede han for at Sprogforeningens bestyrelse valgte mig som nyt medlem. Et bestyrelsesvalg i Mindefonden gælder for 6 år, og amtmanden gik ud, så han kunne bestemme, hvem der skulle være hans efterfølger.

Arnfred formand for Sprogforeningen

Amtmand Refslund Thomsen var medlem af Sprogforeningens tilsynsråd i en lang årrække og var altid flittig til at møde og tage del i drøftelsen. Ofte kom han hen og tog mig under armen, når mødet skulle begynde. »Vi skal snakke lidt sammen,« sagde han. Var Claus Christensen, Lavensby, i nærheden, tog han ham med den anden arm. »Han må ha' forelsket sig i os to alsingere,« sagde Claus engang.

I november 1952 døde Sprogforeningens formand Jakob Petersen. En tid senere ønskede amtmanden en drøftelse med mig om, hvem vi skulle søge at få til ny formand. »Hvad mener du om Hans Lund eller Arnfred?« spurgte han. Jeg sagde da, at det måtte blive Arnfred. »Han har været medlem af Sprogforeningens tilsynsråd og i bestyrelsen siden 1936«. – »Vil du med til Askov for at tale med ham om sagen?« spurgte amtmanden. Og vi kørte nordpå.

Da vi ved middagstid kom til Mikkelpborg kro, der ligger mellem Jels og Skodborg, sagde amtmanden: »Nu vil vi ind og ha' lidt at spise.« En venlig krokone kom os imøde. Men amtmanden begyndte med et forhør. »Kære frue,« sagde han, »jeg har hørt rygter om, at Haderslev amtsråd til enhver tid under besættelsen kunne komme her hos Dem og få det fineste smørrebrød, godt med smør, og bagefter en god og meget velsmagende kaffe. Må jeg spørge: hvor har De skaffet de gode sager fra?« Krokonen vidste ikke rigtig, hvad hun skulle svare, men spurgte så: »Med forlov at spørge, hvem er det, jeg taler med?« »Det er Pinholt's kollega i Åbenrå,« svarede amtmanden med et stort smil. Hvorpå krokonen med en lille glad latter udbrød: »Tøt a da it nok te de va amtmand Refslund Thomsen!« Og så fik vi en virkelig god middag.

Vi kom til Askov og fandt Arnfred på hans gamle kontor. Tilsyneladende var han lidt spændt på, hvad vi to ønskede at tale med ham om.

Amtmanden lagde for. »Vi er kommet til Askov for at bede Dem overtage formandsposten i Sprogforeningen efter Jakob Petersen. Efter vor mening er De, Arnfred, den der bedst kan klare denne.« Da Arnfred vedblivende sad tavs og lidt grublende støttede hovedet, prøvede jeg også på at sige lidt, der kunne fremme sagen. Jeg fremførte, at han havde været i tilsynsrådet og i bestyrelsen i over 16 år og var særdeles godt inde i Sprogforeningens forhold. Arnfred: »Bør det nu ikke være en sønderjyde? Kan man ikke finde en mand dernede?« Resultatet af mødet blev dog, at Arnfred sagde: »Hvis tilsynsrådet går ind for mig, skal jeg ikke sætte mig imod. Men husk: jeg klæber ikke til taburetten! Jeg vil gerne trække mig tilbage, hvis man kan finde en anden.«

Fornøjede drog vi hjemad. Amtmanden var meget glad for, at vi havde fået Arnfreds tilsagn. Nogen tid senere valgte Sprogforeningens tilsynsråd enstemmigt Arnfred til formand.

Kr. Refslund Thomsen

Som medlem af skoledirektionen blev jeg også indbudt til amtmandens 70 års fødselsdag. Nogle store træbarakker var rejst i haven ved Brundlund slot. Jeg fik min plads ved siden af min gamle ven, amtsskolekonsulent Nic. Svendsen, Tønder, og Sønderjydsk Skoleforenings formand, Hans Jepsen Christensen, og det var et par vittige og fornøjelige mennesker at sidde til bords sammen med. Nu jeg nævner Svendsen, fristes jeg til at fortælle en lille tildragelse om ham og undervisnings-

minister Nina Bang. Svendsen var en dygtig, men meget selvstændig amtsskolekonsulent derude i de nationalt blandede egne. Den socialdemokratiske undervisningsminister fru Nina Bang var på besøg i Sønderjylland. Da hun kom til Tønder, sagde en ministeriel embedsmand til hende, at nu var de kommet til en mand og et område, der var lidt uden for lov og ret. Nina Bang: »Hvad er det, jeg hører om Dem, Svendsen, følger De ikke vore love og anordninger?« Hvortil Svendsen svarede: »Jo, når de er gode!« Nina Bang: »Hvordan med den sidste bekendtgørelse?« Svendsen: »Den lagde jeg i skuffen. Den duede ikke!« Så tog Nina Bang på skolebesøg derude i Svendsens embedsrige, og hun var fuld af lov og beundring for, hvad hun så og hørte. De skiltes som fine venner!

For Kr. Refslund Thomsen blev de sidste år tunge. Sygdom meldte sig, og fru Ingeborg måtte nedlægge sit folketingsmandat og blive hjemme hos manden. Det var for hende en hård overgang. En dag, vi mødtes på gaden i Åbenrå, tog hun mig under armen og sagde: »Kom med hjem og snak lidt. Livet er blevet så tungt for mig nu på det sidste.« Amtmanden sad i sin stol derhjemme på første sal på Skibbroen, med god udsigt over havnen. Her havde de boet i deres unge dage, nu var det blevet deres aftægtslejlighed. Jeg besøgte amtmanden jævnlig. Når han da så mig komme, klarede hans tungsindige ansigtstræk op til et smil, og han bad mig altid komme snart igen. Jeg er meget taknemlig for at have mødt de to prægtige mennesker.

Efter at fru Ingeborg blev ene, har jeg ofte besøgt hende og fået meget at vide om folk og forhold i Sønderjylland. Særlig om sin mor og far, fru Helene og H. P. Hanssen, fortalte hun gerne.

Lysabild menighedsråd

Ved menighedsrådsvalget i 1949 kom jeg ind i Lysabild menighedsråd, og ved det konstituerende møde blev pastor H. C. Madsen valgt til formand og jeg til næstformand. Arbejdet her gik roligt og stille en halv snes år, men så søgte pastor Madsen ret pludselig et præsteembede i Odense – og fik det. Nu var det jo mig, der skulle lede arbejdet for at skaffe en ny præst til Lysabild. Der kom ansøgninger til embedet fra 7 præster, hvoraf der dog kun var to, vi kunne tænke os. Det var pastor Troels Nissen, en søn af gårdejer Jens Nissen, Nordborg, der var præst i Henne i Vestjylland, og så pastor Fransen – en lærersøn fra Samsø, der var hjælpepræst syd for Ålborg. Menighedsrådet holdt på Fransen, og da provst og biskop havde søgt oplysning om ham hos biskop Erik Jensen i Ålborg, var alt i orden. Vi fik en ung, dygtig præst, der til min store glæde har lært os mange gode nye salmemelodier. Vi har da også haft bispevalg, mens jeg har været i menighedsrådet, og denne gang lykkedes det os at få et flertal af stemmer for en meget tiltalende og dygtig grundtvigsk præst, vor nuværende biskop Kragh. Ved forrige bispevalg (1956) var Dons Christensen opstillet her i Haderslev stift, men han fik kun 560 stemmer mod 676 stemmer for Beyer.

Jeg ville være gået ud af menighedsrådet i 1965, men så kom en restaurering af kirken på tale, og jeg blev endnu i 4 år. Vi havde i menighedsrådet ialt opsparet 73.000 kr., der kunne bruges til dette formål. Staten har skænket os 30.000, og så har vi lånt ca. 60.000 kr., deraf de fleste i stiftet til 4 % rente. Restaureringen af kirke og orgel har ialt kostet ca. 163.000 kr.

Mindesten for Hans Lassen

En anden grund til, at jeg blev en periode længere i menighedsrådet var, at jeg endnu engang gerne ville prøve på at få rejst en mindesten for landdagsmand Hans Lassen her fra Lysabild. Ingen husker vel mere historien om Hans Lassen, men da denne er kommet mig så nær ind på livet, må jeg fortælle lidt om ham. Han levede fra 1831–1896, og han ejede den gård i Lysabild, som Peter Bertelsen nu har.

Højskoleforstander Hans Lund har bl.a. skrevet følgende i »Biografisk Leksikon« om Hans Lassen:

»– tillidshverv efter tillidshverv skænkede egn og ø og landsdel denne begavede, energiske, nøgterne, selvstændige bondemand. Han blev efter 1864 medlem af kreds- dag og provins-landdag, af provsti- og provinssynode, han blev formand for Den alsiske Landboforening og for Lysabild Sparekasse. Han var fra første begyndelse med i ledelsen af Sprogforeningen og Vælgerforeningen.« Fra 1875 til sin død i 1896 var han medlem af Den prøjsiske Landdag i Berlin – og fra 1881–84 tillige medlem af Den tyske Rigsdag.

Og Hans Lund slutter:

»– Hans død kom ganske uventet. Det vakte dyb sorg og bitter skuffelse blandt hans landsmænd, da det viste sig, at han gennem en længere årrække havde misbrugt sin stilling som formand for hjemsogets sparekasse og påført den store tab.«

Ved Hans Lassens begravelse mødte alle landsdelens førende mænd og tak og lovord østes ud over den afdøde. Da det så kort efter blev opdaget, at han havde taget, så vidt jeg husker, mellem 200 og 300.000 mark af sparekassens midler, vakte det, som Hans Lund udtrykker det »dyb sorg og bitter skuffelse«. Og graven

blev skændet på den mest svinske måde, og den henlå i mange, mange år tilgroet i græs og ukrudt.

Ældre folk, der kendte Hans Lassen, har sagt, at han ikke brugte pengene til eget vellevned, men han havde 3 sønner, der levede over evne på deres gårde.

Vor første danske præst, Gyring, har fortalt, at der hver eneste sommer i mange år kom historisk interesse-rede mennesker til Lysabild for at besøge Hans Lassens grav, men skuffet måtte de køre derfra. En sommerdag engang i tyverne så jeg en mand, der søgende gik rundt mellem gravene på vor kirkegård. Det var pastor Thor-dur Thomasson fra Horsens, islændingen, der havde skrevet verset på Dybbøl mølle til 50-året efter 1864: »Tvende gange skudt i grus --«.

Nu søgte Thomasson efter Hans Lassens grav. Jeg gik med ham hen til stedet og viste ham den sørgelige tue. Han stod en tid med bøjet hoved og sagde så stille til mig: »Kan I da aldrig glemme og tilgive her i Lysbild?« Thomassons ord har pint mig gennem mere end fyrre-tyve år. Hvor kan vi selv vente at få tilgivelse, når vi ikke kan tilgive andre?

Hans Lassens gård blev efter hans død solgt til hjem-metyskeren Peter Jørgensen, og dennes kone er begravet i samme gravsted som Hans Lassen.

Et par gange har vi prøvet, om der kunne sættes en sten i nærheden af hans grav, men forgæves. Den ene gang hjalp Sprogforeningens formand Jakob Petersen. Vi spurgte da en ældre mand i Skovby, Peter Iversen, der som yngre havde siddet i Lysabild sparekasses be-styrelse sammen med Hans Lassen, og han sagde: »Jeg har ikke noget imod, at der sættes ham en mindesten, men vil I ikke nok vente dermed til jeg er død.«

Så en dag mange år senere siger min kone til mig: »Hvorfor ikke sætte mindestenen for Hans Lassen i hjørnet ved mindestenen for de faldne fra verdenskrigen,

når den alligevel ikke kan stå på hans grav!« Det blev et forløsende forslag. Jeg henvendte mig bl.a. til professor Troels Fink, der sammen med en kreds af historisk interesserede anbefalede planen.

Det lykkedes for mig at samle godt 1000 kr. til mindestenen. Og så havde jeg endda tilsagn om betydelig yderligere støtte, hvis pengene ikke slog til. Folk med historisk interesse var meget forstående og flinke. Kun et par mand kunne ikke være med, kunne ikke tilgive Hans Lassen hans brøde. – Rektor Keller Hansen på Sønderborg statsskole hjalp mig endda med at samle ind blandt lærerne på skolen. Og han fandt det ganske uforståelig, at man ikke før havde sat en sten på hans grav.

Lysabild menighedsråd blev søgt om tilladelse til at rejse mindestenen og om at stille pladsen vederlagsfrit til rådighed. Og menighedsrådet svarede meget velvilligt.

Stenen blev rejst i stilhed den 21. juni 1967 – over 70 år efter Hans Lassens død. En del historisk interesserede var til stede, og professor Troels Fink afslørede stenen med denne indskrift:

HANS LASSEN
Lysabild
f. 11.2.1831 – d. 10.1.1896
landdagsmand 1875–96
rigsdagsmand 1881–84

Degn Peter Jørgensen, Hørup

Da jeg nu har fortalt om landdagsmand Hans Lassen, må jeg hellere fortsætte med at fortælle lidt også om de andre 3 parlamentarikere, der hviler på Lysabild kirkegård:

1) medlem af rigsrådet i København, »degnen fra Als«, P. Jørgensen, Hørup.

2) medlem af den preussiske landdag – gårdejer Nis Nissen, Viby.

3) medlem af det danske folketing – grænsegendarmeri-vagtmester C. H. Christensen, Skovby.

Min kones morfar, Jørgen Jakobsen, der først var møller i Vibæk og senere købte en mølle i Mommark, som han flyttede til Tandslet, var også bestyrelsesmedlem i Lysabild Sparekasse. Hans Lassens bedrageri tog så hårdt på ham, at han blev hvidhåret på ganske kort tid. Jørgen Jakobsen var gift to gange. Den sidste fru Jakobsen var min kones mors stedmoder. Hun boede over for Neder Tandslet station, og det var altid morsomt at besøge hende. Hun huskede godt og fortalte gerne om tildragelser i gamle dage.

Da første verdenskrig brød ud i 1914 sagde hun: »Nu bliver vi danske, for lærer Jørgensen sagde: 'Ved næste fred kommer Slesvig hjem!'« Bedstemor nævnte ret ofte denne lærer Jørgensen, der stammede fra Tandslet sogn og var blevet afskediget af tyskerne i 1864. – Og hvad Peter Jørgensen sagde, det passede!

Fru Jakobsen havde i sine unge dage tjent på Sjølundgård ved Kolding. En dag i 1870 var hun med sit herskab i Kolding og traf der lærer Jørgensen, som hun kendte godt hjemmefra. Han blev indbudt til Sjølundgård og var der på et længere besøg. Senere skrev han et brev fra København til pigerne på gården og fortalte om, hvad folk foretog sig derovre. Brevet var på vers, og et par af linierne lød: »Ved hoffet man taler om § 5, ved næste fred kommer Slesvig hjem.«

Jørgensen har jo sikkert tænkt på opgøret mellem Frankrig og Tyskland i 1870, men bedstemor tog ham på ordet, for hende var »næste fred« ved afslutningen af krigen 1914, da ville vi blive danske igen. Det troede

hun fuldt og fast på, for Jørgensen havde jo sagt det. Og hun oplevede det da også; hun døde engang i trediverne.

Men der skulle gå mange år, før jeg fik at vide, hvem denne lærer Jørgensen var. – I Sønderjysk Månedsskrift for maj 1967 skrev overlærer Lampe, Åbenrå, en artikel med overskriften:

»Peter Jørgensen – degnen fra Als«

og han nævner i indledningen, at de mænd, der (efter 1864) sad inde med befolkningens tillid var i Als Sønderherred Hans Lassen i Lysabild og degn Peter Jørgensen i Hørup.

Lad mig da fortælle lidt om ham.

Peter Jørgensen er født på gården »Meklenborg« i Tandslet sogn (nær Vibæk mølle). 1846 tager han lærereksamen på Skårup seminarium. Efter at have været lærer flere steder blev han af biskop Jørgen Hansen i Egen i 1858 udnævnt til degn og førstelærer i Hørup. Senere fik han det lov af biskoppen, at Jørgensen havde skabt den bedste landsbyskole i hele hans bispedømme (Als og Ærø). Peter Jørgensen var »ejerdansk« og skrev artikler i mange af tidens aviser, hvor han gik ind for, at Slesvig skulle knyttes nær til Danmark.

I marts 1864, mens kanonerne dundrede på Dybbøl, stillede Jørgensen sig, efter opfordring af Nic. Ahlmann, i Augustenborg til valg til Rigsrådet i København og blev valgt med stort flertal. Efter hjemstavnens adskillelse fra Danmark måtte han den 10. december samme år nedlægge sit mandat. Allerede den 3. november 1864 havde tyskerne afskediget ham som degn og lærer i Hørup. Han fik en beskeden pension af den danske statskasse og købte et kådnersted i Mommark (nu Pallesens). Det solgte han dog snart igen og byggede sig et hus i hjørnet af marken.

Han blev kirkeældste i Lysabild sogn og virkede i

øvrigt som juridisk rådgiver for befolkningen. Under den fransk-tyske krig 1870 blev Jørgensen arresteret som »sehr preussenfeindlich«, men han fik dog lov til at rejse til Danmark efter krigen. Knækket af helbred og modgang vendte han tilbage til Als og døde allerede i 1873, kun 51 år gammel. Han blev begravet på Lysabild kirkegård, i det nordvestre hjørne ved kirken. Indskriften på hans gravsten havde han selv forfattet, og den var ret særpræget – men er desværre gået tabt.

Ved P. Jørgensens død skrev bladet »Dannevirke«: »Hans bortgang vil blive et hårdt savn for hans nærmeste landsmænd, alsingerne, for hvem han med sit klare hoved og sin skarpe forstand har været en ypperlig rådgiver i mangfoldige offentlige og private sager.«

Da jeg nu af overlærer Lampe havde fået oplyst, at P. Jørgensen blev kaldt »Degnen fra Als« (om end der var mange degne på vor ø), og at han i 1864 havde været folkevalgt medlem af det danske Rigsråd – samt læst at også H. P. Hanssen i Sønderjydske Arbøger i 1926 nævner P. Jørgensen blandt de førende mænd i Nord-slesvig omkring 1870 – ja, da slog den tanke ned i mig: Nu har vi sat Hans Lassen et minde, fortjener Peter Jørgensen det ikke lige så fuldt?

Jeg skrev om sagen til professor Troels Fink, og han var straks med på planen. I øvrigt mente han, at vi denne gang kunne søge de 3 sogne om et bidrag: *Tandslet*, hvor han var født og en tid lærer i Tandselle – *Hørup*, hvor han var degn og førstelærer, og *Lysabild*, hvor han virkede sine sidste år og ligger begravet. Jeg søgte hvert sogn om 300 kr. og fik dem. Desuden samlede jeg fra historisk interesserede mennesker 700 kr. Det blev ialt ca. 1600 kr., hvoraf der til stenens og pladsens vedligeholdelse blev indsat 4–500 kr. på en sparekassebog.

Mindestenen over Peter Jørgensen er rejst omtrent, hvor man mener han er begravet. Professor Troels Fink

bestemte indskriften, og han foretog også afsløringen den 25. september 1968.

PETER JØRGENSEN
degn og lærer i Hørup
f. 1822 i Lebøl, d. 1873 i Mommark
Medlem af Rigsrådets folketing
for øen Als 1864

Denne gang behøvede afsløringen ikke at foregå i stilhed. Alle bidragsydere var indbudt med ledsager, og vi havde den glæde, at omkring 50 interesserede var kommet til stede. Efter kaffebordet på Lysabild kro holdt Troels Fink foredrag om P. Jørgensen og baggrunden for hans politiske virksomhed.

I Lysabild præstegaard har fru Herdis Fransen, helt tilfældigt, fundet P. Jørgensens skudsmålssbog. Fra maj 1842–43 tjente han hos pastor Henningsen i Lysabild. Min morbror Chr. Lassen, Tinggård i Skovby har fundet en skrivelse af P. Jørgensen, som jeg finder, bør tages med:

Der er et sted herhjemme
på den lille plet jord
som jeg har fået lov at kalde min,
hvor jeg holder af at stå
gang efter gang
tid efter anden
langt eller kort, som det nu kan falde sig.
Her er vid udsigt over det åbne hav
over mod Angels tabte kyster
ind ad Flensborg fjord.
Der favner jord og himmel, hav og skov, hinanden.
Her frydes øjet, mættes sent eller aldrig.
Men her kan jeg også i et øjekast overskue den jord,

der gennem århundreder gik i arv
fra far til søn eller datter.
Fædrearven taler her et sprog,
det er godt at lytte til.
Slægt efter slægt såede her i sorten muld,
høstede af markens grøde
og takkede for himlens gave.
Og så kan der stige en længsel frem
eller rettere sagt et ønske
selv om man på forhånd ved
det aldrig bliver opfyldt:
Gid man engang måtte blive lagt til hvile her.
Plov og harv skulle uforstyrret
have lov til at gå deres gang,
frosten skørne den pløjede fure,
sneen dække sit hvide lin,
og lærken synge sin tidlige forårssang,
mens de første svage spirer titter frem;
sæden vokse og gulnes til sommerens sang,
og høstnattens sus
gennem den bølgende kornmark
nynne sin ensformige monotone melodi.

Nis Nissen, Vibøge

Landdagsmand Nis Nissen fra Vibøge er født den 8. april 1878. Han var i sin ungdom på Brahetrolleborg og Askov højskoler samt på Dalum landbrugsskole. 1905 overtog han hjemmet i Vibøge, men han fik ikke ret længe lov til at nøjes med at gå derhjemme og pløje sin jord. Allerede samme år valgtes han ind i kommunerådet for Viby-Fjelby, og året efter indvalgtes han i Vælgerforeningens tilsynsråd »Den nordslesvigske Rigs-

dag«. Ved rigsdagsvalget i 1907 tog han virksom del i det danske arbejde.

1908 var der valg til Den preussiske Landdag. Der skulle findes en ny kandidat, da H. P. Hanssen, der hidtil havde haft II. kreds (Sønderborg og Åbenrå amter), var blevet rigsdagsmand. Kredsen var truet. Tyskerne havde ved forrige valg 109 valgmænd, mens vi havde 118 – forskellen var kun 9. Da H. P. Hanssen i 1903 var kåret af valgmændene til landdagsmand, havde de tyske valgmænd hoverende råbt: »Zum letzten mal, meine Herren!« (for sidste gang). Vælgerforeningens tilsynsråd foreslog enstemmigt P. Grau fra Pøl som kandidat. Men denne ville gerne være fri, og han foreslog i stedet den unge Nis Nissen, der endnu knap var fyldt 30 år. Nis klarede valget godt. Det danske flertal af valgmænd steg fra 9 til 14.

Og ved det næste landdagsvalg – i 1913 – steg de danske valgmænds flertal til 41. I 1919 og 1920, da kampen stod om grænsen, ledede Nis Nissen den nord-slesvigske gruppe i Vælgerforeningen. Hans Lund siger, at han var dens »skarpeste og mest principfaste talsmand, og ved flere lejligheder øvede han afgørende indflydelse på begivenhedernes gang.«

Fra 1913–28 var Nis Nissen medlem af kredsdagen og amtsrådet i Sønderborg – fra 1924–26 tillige medlem af folketinget.

I trediverne solgte han sin gård i Vibøge til Asmus Lyck og boede siden – helt ene – i Åbenrå, hvor amtmandens tog sig meget af ham.

Da jeg ved nytårstid 1958 var på et lille besøg hos amtmandens, sagde fru Ingeborg til mig: »Den 8. april fylder Nis de 80. Kunne du ikke nok skrive lidt om ham i avisen til den dag. Jeg ved, det vil glæde ham meget, om der kom en hilsen fra Als.« – Jeg skrev så et stykke om Nis Nissen og hans indsats i Sønderjylland. Da fru

Ingeborg senere sagde mig tak for det, føjede hun til med et smil: »Lidt mere 'smæld' i slutningen havde nu ingen skade været til.« For øvrigt blev P. J. Bladt, Lysabild, og jeg – som repræsentanter for Als – indbudt til Nis Nissens 80 års fødselsdagsfest, som kreditforeningsdirektør Callø holdt for ham i Haderslev. Ellers var gæsterne gamle venner og kampfæller. Men festen forløb fornøjelig.

I efteråret 1960 sagde fru Ingeborg Thomsen til mig, at det gik stærkt tilbage med Nis. Han er nu meget syg. Ja, hun ville bede mig forberede en mindeartikel om ham, der kunne ligge klar. – Jeg sagde, at den skulle hun da skrive. »Nej,« svarede fru Ingeborg, »jeg har lovet at skrive en til avisen i København, og man kan ikke skrive to samtidig.«

Den sidste dag i året 1960 døde Nis Nissen.

Han havde aftalt med fru Ingeborg, at han gerne ville have sit støv jordet ved siden af sin far og mor. Der skulle ikke sættes nogen sten, kun en lille marmorplade. Et mindre beløb skulle overrækkes Lysabild menighedsråd, hans grav skulle kun bevares i 15 år. Den 8. april – på Nis Nissens 83 års dag – skulle urnen nedsættes i familiegravstedet, og fru Ingeborg Thomsen bad mig afsløre mindepladen. Det gjorde jeg så – og sagde til slut: »Vi alsingere er glade for, at han ønskede at hvile her i hjemsogns jord – ved siden af hans udmærkede mor og far. Og jeg vil hermed overdrage mindepladen med Nis Nissens navn til menighedsrådet her i Lysabild, og jeg beder om at den må blive bevaret til kommende slægter.« Og det lovede pastor Fransen som formand for menighedsrådet.

Og så lidt fra begyndelsen og slutningen af min mindeartikel:

»Med Nis Nissen er den sidste af vore danske parlamentarikere i Berlin gået bort. I de sidste år under frem-

medherredømmet sad H. P. Hanssen i Den tyske Rigsdag, mens Kloppenborg Skrumsager og Nis Nissen var medlemmer af Den preussiske Landdag.

Nis Nissen var ikke nem at samarbejde med, ville man have en besked, måtte man opsøge ham. Breve åbnede han ikke, pen og blæk skyede han, brugte dem nødig. Vi så ham aldrig bruge blyant og notesblok – end ikke ved store diskussionsmøder. Hans hukommelse var enestående og klarede alt, også op under de grå hår. Havde man i de senere år lejlighed til at høre ham, da fandt man hans tale klar og sikker som i manddommens år.

Nis Nissen vil i kommende tid blive mindet som sejrherre ved de to valg til Den preussiske Landdag i 1908 og 1913. Men vi er også mange, der er ham taknemlige for ,at han ved grænsedragningen så trofast stod ved H. P. Hanssens side i kampen for at opnå den nationale sindelagsgrænse! – Vi fik en grænse, der har kunnet stå i stormfulde tider.«

C. H. Christensen, Skovby

Den sidste af de tre parlamentarikere er folketingsmand, grænsevagtmester C. H. Christensen, Skovby (1896–1951), som jeg har omtalt før. Han var min gode ven, og vi havde meget samarbejde i skolenævn og skolekommission. Men en dag sagde han til mig: »Hans Jøssen, jeg kan ikke forstå, at du – med din viden og indsigt – ikke kan se, at centralskolen – den store skole – er langt at foretrække.«

Fra første færd var Christensen med i samarbejdet mellem partierne i Oktoberforeningen, og under besættelsen var han meget optaget af arbejdet i bestyrelsen for

Sønderjyllands Danske Samfund. Han var desuden i mange år medlem af Lysabild sogneråd og af Sønderborg amtsråd.

I 1947 blev han medlem af folketinget – valgt af socialdemokratiet i Augustenborg-kredsen. Men allerede 1950 blev han ikke genvalgt (på grund af den socialdemokratiske partiliste-ordning) og måtte 1951 nedlægge sin kandidatur på grund af sygdom. Han døde året efter – kun 55 år gammel. Den smukke sten på hans grav på Lysabild kirkegård er rejst af grænsegendarmen og familien i fællesskab.

På aftægt

En dag i 1954 mødte bestyrelsen for Den alsiske Landboforening for at se på vor ejendom. De ville nemlig indstille, at min kone og jeg fik Foreningen af jyske Landboforeningers »Sølvmedalje for Landboflid«. Og den blev da også senere ved et landbomøde overrakt os af formanden for Den alsiske Landboforening – Chr. Speggers.

I »Nordslesvigsk Landbrugs- og Mejeritidende« 1955 blev der under overskriften: »Hædrede sønderjydske landmænd« meddelt vedkommendes levnedsløb og givet en oversigt over ejendommens drift m.m. Om os skrev Chr. Speggers bl.a.:

»Foruden frøavl har dyrkning af tidlige kartofler været en af de gode, sikre indtægtskilder. – Frøavl er nu: stamfrø af kløverfrø og kålroer, brugsfrø af barres og engrapgræs. De to køer har 1952/53 ydet 311 kg smør. Fra 1927 til dato er der ført regnskab gennem landboforeningens regnskabskreds, og den gennemsnit-

lige forrentningsprocent for de samfulde 27 år har været 17,3.

Når N. J. Hansen nu står overfor at afhænde ejendommen til en af sønnerne, vil han være i stand til at dele en gældfri ejendom med sine børn.

H. J. Hansen har foruden at passe sin ejendom mønsterværdigt også haft tid, lyst og evner til at tage sig af forskellige tillidshverv både inden for det faglige, det folkelige og det kirkelige område. Ikke mindst den nationale sag, der hernede i grænselandet betyder så uendelig meget, har i H. J. Hansen haft en trofast og solid støtte.«

I snart 10 år har vi gamle nu nydt livet her i vor lune aftægtsbolig med god sundhed og økonomisk tryghed – takket være den gode folkepension og en aftægt, der kommer prompte.

Den 8. april nu i året 70 håber vi at kunne samle børn, børnebørn, søskendeflokken og de af vore venner, der endnu er tilbage, til en fest i anledning af vort guldbryllup!

Og så slutter jeg med at sige,

at jeg er glad for at være født i forrige århundrede, så jeg har kunnet være bonde i en tid, da det var muligt at være med i det folkelige og nationale arbejde, man havde lyst til.

Jeg har mødt mange fine og dygtige mennesker, som det var en fornøjelse at være sammen med.

Jeg havde altid flinke og dygtige medhjælpere, der gjorde arbejdet i samme rytme, enten jeg var hjemme eller ej.

Og jeg fik en god, flittig og sparsommelig kone, der oftest blev hjemme, hvor hun var meget optaget af syning eller slappede af ved en god bog – og hun tog glad og fornøjet imod mig, når jeg vendte tilbage fra de mange gøremål, jeg havde uden for hjemmet!

SØNDERJYDSKE LEVNEDSLØB

I denne serie er hidtil udkommet:

Marie Boesen: Agnes Smidt fra Lundsmark. Træk af en livshistorie. Udsolgt.

Hans Hansen: Fra tidlig vår til efterår. I sønderjysk landbrugs tjeneste. Udsolgt.

Morten Kamphövener: Skrumsager. En sønderjysk fører. Udsolgt.

Th. Kaufmann: Minder og tanker. Erindringer fra grænselandet. Udsolgt.

Johan Meyer: Det gamle Frøslev. Udsolgt.

Frederik Høyberg: Gennem 80 år. Udsolgt.

Andreas Øster: Barn i Herrnhuternes Christiansfeld. 2. oplag. Udsolgt.

Jens Bladt: Alsiske minder. Udsolgt.

H. Gjessing: Drengear og manddomsvirke i Tønder. Udgivet ved Peter Kr. Iversen. Indb.

I. J. I. Bergholt: Pligtens vej. En sønderjyde i 1. verdenskrig. Udsolgt.

J. N. H. Skrumsager: Ane Marie Skrumsager. Udgivet ved Dorrit Andersen. Indb.

Jens Bladt: – og så blev jeg folketingsmand. Indb.

Hanne Poulsen: Jes Jessen. Maleren fra Åbenrå. Indb.

Peter Beck: Dansk dreng i Sundeved. Udsolgt.

Peter Beck: Ung mand fra Sundeved. Indb.

J. H. Jensen: Landsbylærer i genvundet land. Indb.

Peter J. Møller: Haderslevdreng mellem dansk og tysk. Indb.

Edith Bergholt Andersen: Kroen i Halk og kredsen omkring den. Indb.

Hans J. Hansen: Alsisk landmandsvirke. Indb.

Enhedspris for medlemmer 25,- kr. pr. bd. Normalprisen er 45,- kr. Priserne er incl. moms.

Bøgerne fås ved henvendelse til Historisk Samfunds ekspedition, Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå. Telefon (04) 62 46 83.

